

A photograph of a man and a woman sitting on a wooden bench in a lush, green forest. They are seen from the side, embracing each other. The man is wearing a blue and white plaid shirt, and the woman is wearing a dark top. The background is filled with tall trees and dense foliage, creating a serene and natural atmosphere.

SØREN LANGAGER (RED.)

**PERSPEKTIVER PÅ
PÆDAGOGISK FAGLIGHED
I BOTILBUD FOR VOKSNE
MED UDVIKLINGSHÆMNING
– EN KVALIKOMBO ANTOLOGI**

AARHUS UNIVERSITET

Søren Langager (red.)

**Perspektiver på pædagogisk faglighed i
botilbud for voksne med udviklingshæmning
- en KvaliKomBo antologi**

Søren Langager (red.)

**Perspektiver på pædagogisk faglighed i
botilbud for voksne med udviklingshæmning
– en KvaliKomBo antologi**

Titel:

Perspektiver på pædagogisk faglighed i botilbud for voksne med udviklingshæmning – en KvaliKomBo antologi

Forfatter:

Søren Langager (red.)

Udgivet af:

Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet, 2013

© 2013, forfatterne

1. udgave

Kopiering tilladt med tydelig kildeangivelse

Omslag og grafisk tilrettelæggelse:

Knud Holt Nielsen

Forsidefoto:

Colourbox

ISBN:

978-87-7684-938-2 (Elektronisk udgave)

978-87-7684-939-9

Antologien er udarbejdet i forbindelse med projekt KvaliKomBo, som er økonomisk støttet af Socialstyrelsen. Den er udgivet som publikation i serien 'Socialpædagogisk faglighed og voksne med psykisk/fysisk handicap' under DPU's forskningsprogram Social- og specialpædagogik, inklusion, ledelse og organisation (SILO).

Denne og de øvrige udgivelser i serien kan gratis downloades via adressen: www.dpu.dk/ssip/ebog

Indhold

REDAKTIONEL INDLEDNING	5
<i>AF SØREN LANGAGER</i>	
SVAGHEDENS FILOSOFI OG DET STÆRKE BUDSKAB	11
<i>AF BIRGIT KIRKEBÆK</i>	
INDGREB ER IKKE ALTID OVERGREB – OM SELVBESTEMMELSE, FRIHED OG FORNUFT	23
<i>AF ASGER SØRENSEN</i>	
OPKVALIFICERING AF MEDBORGERSKABET I DE BESKYTTEDE LIVSFORMER?	39
<i>AF FRANK BYLOV</i>	
KONTAKTSOMHED, TILSÆTNING OG PERSONLIGHED – OM PÆDAGOGISK ARBEJDE MED VOKSNE MED UDVIKLINGSHÆMNING I BOTILBUD	59
<i>AF ANNEMARIE HØJMARK</i>	
KOMMUNIKATION I BOTILBUD FOR VOKSNE MED SVÆRE PSYKISKE OG FYSISKE FUNKTIONSNEDSÆTTELSER	77
<i>AF MAJ-BRIT DAUGBJERG HOFFMANN</i>	
HANDLEPLANER – SELVBESTEMMELSE ELLER STYRINGSREDSKAB?	95
<i>AF PERNILLE LOUMANN</i>	
NEUROPÆDAGOGIK OG FAGLIGHED I BOTILBUD FOR VOKSNE UDVIKLINGSHÆMMEDE	109
<i>AF PIA FRIIS O'DONNELL & MAJ WILLEMOES JENSEN</i>	
BASALE KAPABILITETER VED BOSTEDER FOR UDVIKLINGSHÆMMEDE – ET LIVSKVALITETSPERSPEKTIV	127
<i>AF CHRISTIAN CHRISTRUP KJELDEN & NIELS ROSENDAL JENSEN</i>	
'DET KA' NYTTE' PROJEKTPERIODEN 1985-91 – EN HISTORISK RAMMESÆTNING	143
<i>AF MAJ-BRIT DAUGBJERG HOFFMANN</i>	
FORFATTEROPLYSNINGER	165

Redaktionel indledning

Af Søren Langager

'Perspektiver på pædagogisk faglighed i botilbud for voksne med udviklingshæmning' er en antologi med ni artikler, der fra meget forskellige vinkler har som mål at bidrage til refleksioner omkring faglige udfordringer i pædagogisk kompetenceudvikling i forhold til indsatser for voksne udviklingshæmmede. Artiklerne spænder tematisk bredt. Fra empiriske studier af den daglige praksis i botilbud over temaer som medborgerskab og neuropædagogik til etiske og socialpolitiske aspekter af arbejdet med udviklingshæmmede.

Fælles for artiklerne er, at de på den ene eller anden måde har tilknytning til det store udviklingsprojekt KvaliKomBo¹, der påbegyndtes i 2010, og hvor første del sluttede med udgangen af 2012. I projektperioden igangsattes en række 'bottom-up' handlekompetenceudviklingsforløb med deltagelse af omkring 300 pædagogiske medarbejdere fra de ni deltagende botilbud, og sideløbende bidrog en forskergruppe fra DPU/Aarhus Universitet med sparring og indsamling af materialer fra processerne. Herudover har DPU-gruppen arbejdet med en række mere teoretisk funderede aktiviteter. Der er blandt andet gennemført et halvt års masteruddannelsesforløb i universitetsregi for en mindre gruppe af interesserede socialpædagoger fra botilbuddene, og DPU-gruppen har gennemført en række interview, empiriske feltstudier, spørgeskemarunder mv. undervejs med deltagelse af forskningstilknyttede specialestuderende.

Artiklerne i antologien er forfattet undervejs i projektforløbet. Nogle er artikler skrevet af forelæsere i tilknytning til undervisning på masteruddannelsesforløbet. Andre er redigerede uddrag af rapporter fra feltstudier gennemført

---

¹ Projekt Kvalitet og kompetenceudvikling i botilbud. Projektet var i perioden 2010-12 et af de såkaldte STIBO-projekter, der nød økonomisk støtte til det faglige kompetenceudviklingsarbejde fra Socialstyrelsen under Social- og Integrationsministeriet. Læs mere om KvaliKomBo-projektet på www.kvalikombo.dk og om alle projekterne på www.servicestyrelsen.dk/boliv/puljeprojekter/kompetenceudvikling-i-botilbud.

af specialestuderende, hvoraf to er tilgængelige i deres helhed som e-bøger, en artikel præsenterer nogle delresultater fra en spørgeskemaundersøgelse blandt alle deltagende pædagogiske medarbejdere. Endeligt er to af artiklerne skrevet på baggrund af andre DPU-aktiviteter inden for området.

Samlet er der således tale om artikler med forskellig herkomst og varierende sværhedsgrad til inspiration for kompetenceudviklingsarbejdet i den næste fase af KvaliKomBo, hvor resultater fra første del skal implementeres og understøttes i de kommende år. Her er antologien en mindre brik sammen med det øvrige skriftlige materiale i form af bl.a. en 'Kompetenceudviklingsmappe', der i løbet af 2013 suppleres med nye materialer.

Nok er disse forskellige skriftlige materialer produceret med særligt henblik på det fortsatte faglige udviklingsarbejde i de botilbud, der har deltaget i KvaliKomBo-projektet, men vi håber, at også andre, der beskæftiger sig med faglig udvikling af pædagogiske indsatser for voksne med udviklingshæmning, kan finde inspiration i materialet. I form og indhold er det udformet på en sådan måde, at der ikke forudsættes kendskab til KvaliKomBo's forskellige aktiviteter gennem de seneste tre år.

Efter denne beskrivelse af baggrunden for KvaliKomBo-antologien en kort introduktion til de ni artikler:

Birgit Kirkebæk inddrager i *Svaghedens filosofi og det stærke budskab* en række filosofisk og etisk anlagte bøger, der på hver deres måde kredser om, hvad der er på færde, når det faglige fokus flyttes fra at se den handicappede som et sårbart individ, der skal mødes med en etisk hensyntagen, f.eks. via en anerkendende tilgang, til at se på sårbarheden som noget, der er forankret i vores relation til den handicappede. Et synsvinkelskifte fra det sårbare individ til den sårbare relation, som har store faglige konsekvenser, idet det betyder, at vi som professionelle må se vores egen sårbarhed, usikkerhed og ind imellem uformåenhed i øjnene.

Etiske problemstillinger er også med i den anden artikel, *Indgreb er ikke altid overgreb – om selvbestemmelse, frihed og fornuft* af Asger Sørensen, men i en helt anden sammenhæng; nemlig en analyse af Servicelovens paragraffer om selvbestemmelse og magtanvendelse. To begreber, der fylder en del i den daglige pædagogiske praksis, og hvor især spørgsmålet om grænser for selvbestemmelse hyppigt tages op til diskussion - ofte benævnt som 'etiske dilemma-

er'. Artiklen gennemgår, hvad der egentlig står om selvbestemmelse i Serviceloven og tilhørende vejledninger og analyserer deres indhold i et filosofisk og etisk perspektiv med konklusionen, at en ofte fremført tolkning blandt medarbejdere om, at magtanvendelse altid må ses som krænkelse af borgerens selvbestemmelsesrettighed ikke er så enkel endda, når det drejer sig om udviklingshæmmede.

Medborgerskab er et af tidens plus-ord, men hvorledes ser spørgsmålet om pædagogisk medvirken til øget medborgerskab ud i et samfundsmæssigt perspektiv, når det udfoldes inden for botilbuddenes beskyttede hverdagslivsrammer? Det er ét af de spørgsmål, som Frank Bylov kredser om i *Opkvalificering af medborgerskabet i de beskyttede livsformer?* Hvad der kan forstås ved medborgerskab analyseres historisk og aktuelt, og forskellige varianter af medborgerskabsstyrkelse via pædagogiske støtterelationer og inddragelse af myndighedsbegrebet overvejes. Med konklusionen, at øget medborgerskab altid vil fremtræde som et 'ufærdigt' projekt, og det har den positive pointe, at der løbende i det pædagogiske arbejde må arbejdes på øget inddragelse af tredjeparts aktører – dem, der er uden for 'beskyttelsesreservaterne'.

Pædagogisk faglighed i hverdagspraksis inden for beskyttelsesreservaterne – botilbuddene – er tema i de følgende to artikler.

Annemarie Højmark sammenfatter længerevarende antropologiske studier af hverdagens samspil mellem beboere og pædagoger i *Kontaktsomhed, tilsætning og personlighed – om pædagogisk arbejde med voksne med udviklingshæmning i botilbud*. Et ude fra kommende blik for de små detaljer i det daglige samvær i botilbud for voksne udviklingshæmmede med masser af konkrete eksempler på nærværende samvær, hvor der – selv med meget svagt kommunikerende borgere – er meget mere i spil, end at nogen (medarbejderne) gør noget for andre (beboerne). Samværet er fyldt med kontaktsomhed, som det benævnes, hvor beboerne på hver deres måde er aktive i samhandlingerne. De tilsætter noget til situationen, som det kan være svært at få øje på, hvis man ikke har blikket rettet mod detaljerne, og deres handlinger gør, at de pædagogiske medarbejdere i dagligdagen ikke kan være 'tilbagelænedede' og ukontaktssomme.

Kommunikationsprocesser i dagligdagen i botilbud er også temaet i *Kommunikation i botilbud for voksne med svære psykiske og fysiske funktionsnedsættelser*, skrevet af Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann. Også denne artikel bygger på mikro-

sociologiske observationer af det kommunikative samspil mellem beboere med intet eller begrænset talesprog og pædagogiske medarbejdere i de små daglige situationer. Forskellige kommunikationsforløb eksemplificeres og analyseres i to botilbud, og som analyseredskab inddrages Niklas Luhmanns kommunikationsteoretiske forståelse med en skelnen mellem måder at kommunikere og ikke-kommunikere på.

Så skiftes der tema, om end næste artikel *Handleplaner – selvbestemmelse eller styringsredskab?* af Pernille Loumann også er rig på eksempler fra praksis. Denne gang omkring hvad der er på færde, når § 141 handleplaner skal formuleres. Synsvinklen er socialrådgiverens og eksemplerne hentet fra konkrete situationer, hvor borgerens ønsker, behov og interesser skal høres, men hvor også de professionelle realistiske vurderinger af mulighederne diskret skal finde en plads i handleplanens endelige formuleringer. Et empirisk indblik i selvbestemmelsens vanskelige vilkår i praksis, og eksempel på nogle af de skjulte styringsmekanismer, der kan være aktive i dialogen mellem borgere og professionelle.

Fra handleplaner med principielt fagligt fokus på borgernes fremtidsdrømme og ønsker - til nogle af de kognitive barrierer for selvbestemmelse og selvrealisering, der må medtænkes i pædagogiske indsatser for voksne med udviklingshæmning. Barrierer, som i mange botilbud udtrykkes i kognitiv udviklingsalder, og som screenes via neuropædagogiske redskaber. Pia Friis O'Donnell & Maj Willemoes Jensen sammenfatter i artiklen *Neuropædagogik og faglighed i botilbud for voksne udviklingshæmmede* nogle af de overvejelser, de har gjort omkring neuropædagogik og 'Kuno Beller' testen omsat til voksenhandicapområdet. I artiklen inddrages interview med fokus på medarbejderes syn på og erfaringer med neuropædagogiske screeningsredskaber, og via et konkret eksempel på sammenlignelige screeningsresultater stilles der spørgsmålstegn ved, hvor præcise sådanne screeninger egentlig er, når resultaterne skal omsættes til praktiske handlingsanvisninger.

Mens neuropædagogik er relativt velkendt i de fleste botilbud, er næste artikels emne – livskvalitet beskrevet ud fra 'Capability Approach' (på dansk kapabilitetstilgangen) – det ikke. I artiklen *Basale kapabiliteter ved bosteder for udviklingshæmmede – et livskvalitetsperspektiv* med Christian Chrstrup Kjeldsen & Niels Rosendal Jensen som forfattere introduceres begrebet, der i mange lande

har vundet indpas som en måde at beskrive og til en vis grad måle livskvalitetsdimensionen i såvel store sammenhænge som i mindre enheder som botilbud. Artiklen rummer også et konkret eksempel med resultater fra en spørgeskemaundersøgelse, hvor samtlige pædagogiske medarbejdere fra de ni botilbud i KvaliKomBo-projektet skulle vurdere i hvilken grad, livskvalitet á la 'kapabilitetstilgangen' opleves som tilgodeset i botilbuddenes pædagogiske praksis.

Også i andre artikler end Kjeldsen & Jensens præsenteres empiriske fund fra forskellige delprojekter i KvaliKomBo projektperioden fra 2010-12. Den afsluttende artikel – *'Det ka' nytte' projektperioden 1985-91 – en historisk rammesætning* skrevet af Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann – er medtaget for at slå en sløjfe tilbage til de 'Det ka' nytte' initiativer, der er den egentlige anledning til KvaliKomBo projektet her små tredive år senere, idet den oprindelige arbejdstitel på projektet var *'Det ka' nytte – anno 2012'*. I mange af KvaliKomBo projektets praksisaktiviteter og i de skriftlige materialer, der er udarbejdet undervejs, bærer tilgang og form præg af inspiration fra 'Det ka' nytte' i 1980erne, om end meget har måttet nytænkes, da de samfundsmæssige, socialpolitiske, institutionelle og pædagogiske rammer og indsatsvilkår ser meget anderledes ud i dag end dengang. I artiklen formidles et historisk indblik i tendenser og faglige forståelsesrammer i 'Det ka' nytte' i 1980erne, og selvom fokus er 'Det ka' nytte', er der tale om et på mange måder interessant tidsbillede – også for læsere uden direkte interesse for et projekt som KvaliKomBo og dets arv fra 'Det ka' nytte'.

Sidst i antologien en kort præsentation i de bidragende artikelforfattere.

Svaghedens filosofi og det stærke budskab

Af Birgit Kirkebæk

Faglighed, evidens, specialisering og diagnosticering er tidens plusord i forhold til mennesker med handicap. Ordene signalerer, at mennesker med handicap skal lære og udvikle sig ved hjælp af en professionel indsats. I hvilken grad indfanger den forestilling de problematikker, der ligger i begreberne profession, kommunikation og etik. Hvis vi flytter fokus fra klient/bruger/borger til relationen til den professionelle, så kommer der andre ting i spil, der handler om "Svaghedens filosofi".²

Alexandre Jollien er svejtsisk filosof og forfatter, født i 1975 med cerebral parese. Efter 17 år på en institution for funktionshæmmede begyndte han normal skolegang og læste senere filosofi ved universitetet i Fribourg. Hans bog om "svaghedens filosofi" har modtaget priser og er udkommet i flere lande. Bogen er bygget op som en samtale mellem Jollien og Sokrates.

Ud over Jolliens tekst er der et efterord skrevet af den norske filosof Hans Kolstad, der på fremragende vis forklarer essensen af Jolliens filosofi.

Hans Kolstad skriver, at svaghedens filosofi dels indebærer en forståelse af etikken ud fra det sårbare individ, dels en filosofi om den sårbare relation. "Forskellen til den førstnævnte måde at forstå begrebet svaghedens filosofi på, er stor. I det førstnævnte tilfælde opfattes den anden som sårbar, i det sidstnævnte ligger sårbarheden i vort forhold til ham. Denne sidste betydning er diametralt forskellig fra den første og har som sit slutpunkt en værdiforskydning. I det ene tilfælde har vi at gøre med en udvidelse af den almindelige moral, i det andet med en ny grundlæggelse af den", skriver Kolstad.³

---

² Alexandre Jollien: Lovet være svakheden. EFREM Bergen, 2010.

³ Ibid, s. 102, min oversættelse.

Kolstad skriver, at Jolliens dialog med Sokrates kan læses på to planer. Det første plan er en selvbiografisk historie fortalt til en samtalepartner, der her er Sokrates. Det andet plan er dialogens etiske muligheder.

Det selvbiografiske budskab er, at mennesker med funktionshæmning kan udvikle sig intellektuelt og socialt og blive integreret i "det normale samfund". Venskab og kærlighed er centrale værdier i den proces. Det, Jollien har mødt hos sine forældre og børnene på institutionen, er kærlighed og sethed. Børnenes venskab og kærlighed finder han ægte og uden forstillelse. Forstillelsen møder han senere i form af ansatte og andres medlidenhed. "Det etiske må søges i relationen mellem mennesker og ikke i forskellene mellem dem", skriver Kolstad⁴, hvor han på baggrund af Jolliens tanker argumenterer for, at det er relationen mellem mennesker, der kan grundlægge etikken.

Sammenhængende hermed er det de dialogiske muligheder, der undersøges i bogens andet plan. En virkelig samtale består af "sand dialog og filosofi".⁵ Meningen søges ikke uden for dialogen. Der er ingen dybere eller skjult hensigt. Samtalen er dialogisk – ikke doktrinær. "Samtalens værdi ligger ikke i konklusionen, som skal etableres, men i dens eget, naturlige forløb".⁶

Det er den lyttende Sokrates, Jollien samtaler med – ham der "til trods for sin udspørgen er optaget af at forstå sin samtalepartners erfaringer". Den kærlighed, Jollien har mødt hos sine forældre, børnene på institutionen og andre har ifølge Kolstad karakter af kærlighedshandlinger. Det er spontane og autentiske bevægelser mod den anden uden bagtanke og beregning. "Kort sagt består kærligheden i en spontan, autentisk og fri handling som både overskrider subjektet og ethvert objekt".⁷ Etikken forstås her både som handling og som øjebliksbevægelse. "Den udgør altid en kamp i øjeblikket".⁸ Vurderingen af en handlings moralske værdi består ikke i at sætte den rette etikette på den i teoretisk forstand, men i at vurdere sit eget valg af gester og handling i et givet øjeblik.

Jollien befinder sig i det paradoks, at han både skal kæmpe for sin frihed og alligevel besinde sig på sin afhængighed. "Løsningen bliver begrebet "affek-

---

⁴ Ibid, s. 109. Min oversættelse.

⁵ Ibid, s. 106-107. Min oversættelse.

⁶ Ibid, s. 104. Min oversættelse.

⁷ Ibid, s. 112. Min oversættelse.

⁸ Ibid, s. 113. Min oversættelse.

tiv uafhængighed”, som han sætter op mod den ”tvungne afhængighed”.⁹ Hvordan undgår man så at blive affektiv eller emotionel afhængig? Hvordan hindre, at begge parter i relationen derved bliver ufrie? Modpol til kærligheden og det, der kan resultere i gensidig ufrihed, ser Jollien i begreber som medlidenhed, hykleri og forstillelse. Medlidenhed har sit princip i magtudøvelse, selvhævdelse og tingsliggørelse af den anden. Jollien finder, at medlidenhed har sit udspring i angst for det anderledes og i en eksistentiel urotilstand præget af skyldfølelse og afstandtagen til den anden samt benægtelse af den personlige og frie væren for alle. ”Hvad det gælder om er at lære at se os selv og den anden, sådan som vi i virkeligheden er, sådan at vi kan acceptere vor tilstand, ikke medlidenhed, men at blive set”.¹⁰ Grundlaget for etikken skal søges i vores forhold til de afmægtige, mangelfulde, ubetydelige og underkuede frem for i vor egen fysiske, intellektuelle eller sociale magt og overlegenhed.

Jollien har mange afsnit, der viser, hvordan han opfatter den traditionelle professionelle attitude. Et af dem handler om de professionelle møder:

Alexandre:

På hjemmet var personalet ofte samlet til møder: Hvor mange diskussioner, rådslagninger, sammenfatninger og opfølgninger! Jeg har altid været slået over antallet af timer som de foresatte tilbragte på sit kontor med at drikke kaffe og tygge kiks. De talte og talte ...

Sokrates:

Er dette alligevel ikke et godt middel til at løse problemer?

Alexandre:

Muligvis, men det er et middel som ofte bliver misbrugt. De diskuterede i timevis, analyserede og kommenterede vore mindste handlinger og bevægelser. Hvor meget tid kastede de ikke bort på dette! Fem minutter før arbejdstidens ophør var de imidlertid klare til at gå, og stakkels den blandt os som da måtte på toilettet.

---

⁹ Ibid, s. 118. Min oversættelse.

¹⁰ Ibid, s. 127. Min oversættelse.

Hver af beboerne risikerede følgelig at blive reduceret til et klinisk tilfælde som egnede sig som emne for en eller anden brillant analyse.¹¹

Jollien skriver, at han først sent fik lov at se, hvad der stod i alle ringmapperne om ham, og at han fandt udsagn om sig selv og sin familie, der lå langt fra hans egen virkelighedsopfattelse. De ansatte konkurrerede om, hvem der teoretisk set kunne fremstille den bedste analyse, men han fandt ikke meget brugbart i det. Blandt andet stod der, at det var "kontraindiceret" at give ham en skrivemaskine til trods for, at han på det tidspunkt kun magtede at skrive sit eget navn i hånden og intet andet.¹²

Men der fandtes også professionelle, der var anderledes – ydmyge over for opgaven, lydhøre og nytænkende. "De elskede os. De troede på os og vore muligheder. De påstod ikke, at de havde styr på alt, men var i deres fremfærd beskedne og bevidste om, at mange ting undgik deres opmærksomhed. De var mere pragmatiske end deres kolleger og indskrænkede ikke virkeligheden til tomme skemaer og løse teorier. De handlede som filosoffer og lod sig lede af virkeligheden i et forsøg på at forstå os så godt de kunne".¹³

De suveræne

I bogen Foucaults Masker omtales et arkiv, som Foucault gentagne gange har benyttet.¹⁴ Det er de såkaldte kongebreve – hemmelige og forseglede arrestordrer udstedt i Frankrig i perioden 1660-1760, som kongen benyttede, når besværlige undersåtter skulle indespærres. I bogen Galskabens Historie blev kongebrevene brugt til at illustrere suverænenens magt vedrørende det, der bliver kaldt "Den store indespærring", men i 1970 ændres Foucaults syn på suverænenens magt, fordi han indså, at brevene i høj grad var udtryk for en måde at løse hverdagslivets problemer på i forhold til besværlige undersåtter og personlige uvenner. Kongen løste ikke dette problem suverænt, selvom han var suverænen. Nogen havde hvisket ham i øret, før disse hemmelige og forseglede arrestordre kunne effektueres.

---

¹¹ Ibid, s. 56. Min oversættelse.

¹² Ibid, s. 59.

¹³ Ibid, s. 60. Min oversættelse og tegnsætning.

¹⁴ Brügger, Eliassen, Kristensen (red.) (1995): *Foucaults Masker*. Forlaget Modtryk, Århus, jf. Kapitlet: De infame menneskers liv, s. 155 f.

I min bog om åndssvageasylet Karens Minde, som var et asyl oprettet for åndssvage i 1880 i København, er det synligt, at man på tidspunktet for asyls oprettelse ønskede at komme af med åndssvage placeret på undervisnings- og arbejdsafdelinger, der trak behandlingsniveauet ned. Personalet på disse afdelinger hviskede i øret på overlæger og forstandere, hvem der burde opgives med hensyn til undervisning og oplæring. Vældig mange blev på den baggrund udskilt. En bygning beregnet på at rumme 60-70 personer blev i løbet af få år belagt med over 200. På det tidspunkt ledede overlæger og forstandere institutionerne suverænt, men det var de lavere placerede ansatte, der hviskede dem i øret, hvem der burde overflyttes til asyl.¹⁵

Inspireret af Foucault, Carl Schmitt, Primo Levi og Hanna Arendt skriver den italienske filosof Giorgio Agamben om suverænen. I bogen "Undtagelsen" fokuserer han på forholdet mellem den lovgivende og den udøvende magt. Han mener, at skellet mellem den lovgivende og den udøvende magt nedbrydes, og at flere og flere ting gennemføres via politisk anordnede dekreter, der sætter visse mennesker uden for loven. Han trækker i den forbindelse en linje fra romerretten over koncentrationslejren til Guantanamo. Med den nutidige terrorlovgivning mener han, at den retlige undtagelsestilstand er ved at blive norm, og at livet for de ramte reduceres til det nøgne liv. "Det liv, hvortil det eneste meningsfulde spørgsmål, der kan stilles, er: "Lever det, eller er det dødt?" For et sådant liv ophører spørgsmålet om det gode liv ganske enkelt at give mening", skriver Rasmus Ugilt i sin efterskrift til Agambens bog.¹⁶

I 1933 bekendtgjorde Hitler "Forordningen til beskyttelse af folk og stat", der suspenderede de gældende retsregler vedrørende de personlige frihedsrettigheder. Agambens pointe er, at "den forsætlige skabelse af en permanent undtagelsestilstand" er "blevet en af de væsentligste former for praksis for nutidens stater – også de såkaldt demokratiske".¹⁷ Det er forholdet mellem suverænen og det nøgne liv – Homo Sacer – Agamben er optaget af. Hvornår, under hvilke

---

¹⁵ Kirkebæk, Birgit (2008): *Uduelig og ubrugelig*. Forlaget SocPol, Holte.

¹⁶ Ugilt, Rasmus: Om Agamben og Undtagelsen. Efterskrift. I: Agamben, Giorgio (2009): *Undtagelsestilstand*. Philosophia, Aarhus Universitet, s. 145-162, citatet s. 161.

¹⁷ Agamben, Giorgio (2009): *Undtagelsestilstand*. Philosophia, Aarhus Universitet, s. 27, jf. Birgit Kirkebæk: Profession som figur – afvigelse som grund. I Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 26, Psykologisk forlag 2011.

omstændigheder og i hvilket omfang kan levet liv sættes uden for den almindelige retsorden.

Agamben skriver om forholdet mellem suveræn og politik – om det "ingenmandsland mellem offentlig ret og politisk kendsgerning, mellem retsorden og liv", som han oplever eksistensen af som en nutidig realitet. Agamben vil i den sammenhæng analysere, hvad det vil sige at handle politisk.¹⁸

Agambens filosofi giver inspiration og tanker i forhold til mennesker med funktionsnedsættelser. Tendentielt kan man sige, at mange udviklingshæmmede i perioden 1929-1954 i Danmark har levet i en form for undtagelsestilstand præget af administrative bestemmelser, der reelt har sat dem uden for loven. Administrativ frihedsberøvelse blev et retligt problem i Danmark i begyndelsen af 1950'erne. En ændring af grundloven 1954 gav mulighed for domsafgørelse i forhold til administrativ frihedsberøvelse. Menneskerettighedserklæringen fra 1948 og en ny og ændret retsopfattelse begrænsede brug af den form for internering i en periode. Med opkomsten af det, jeg kalder normaliseringsperiode i 1950'erne og -60'erne, blev de hidtidige suveræne overlægers magt til at afgøre, hvem der skulle anbringes på åndssvageanstalt begrænset ved hjælp af nye lovbestemmelser.

Inspireret af Agambens tanker om suverænen er det nærliggende at spørge, hvordan, over for hvem og i hvilke sammenhænge vi selv som professionelle indtager rollen som suveræn. Hvilke politiske, retlige, sociale, pædagogiske, psykologiske og teoretiske synspunkter står i front, hvilken figur indtager vi som professionelle i den forbindelse, og kan vi med Agamben pege på, at nye former for undtagelsestilstand er ved at blive norm. Eksempelvis kan fosterundersøgelser (og sene aborter) i forhold til muligt handicappede fostre pege i den retning, Agamben angiver – noget som den norske forsker Thorvald Sirnes har peget på.¹⁹ Et andet felt, der kan peges på, er de forsøg på at spare på lovbestemte ydelser til mennesker med funktionsnedsættelser, som en del kommuner forsøger sig med.²⁰ Måske er der også andet på spil end økonomi, nemlig vores

---

¹⁸ Ibid, s. 26.

¹⁹ Sirnes, Thorvald (2005): Deviance or Homo sacher? Foucault, Agamben and Foetal Diagnostics. I: *Scandinavian Journal of Disability Research, 1745-3011*, Volume 7, Issue 3, Pages 206-219.

²⁰ Jf. Jesper Tynells indslag i Orientering 28-10-2011, hvor han påviste, at Høje Tåstrup kommune i en række tilfælde havde frataget pårørende til børn med handicap deres sociale ydelser

skrøbelige relation til dem, vi opfatter som anderledes. Den bunder i ulyst over for det fremmede og angst for det ikke helt perfekte. Hvor meget skal samfundet yde til mennesker, der befinder sig i en undtagelsestilstand mellem det kendte og det fremmede, hvad enten vi tænker på mennesker med funktionsnedsættelser, indvandrere og flygtninge eller mennesker på start- og kontanthjælp? Og hvor meget skal vi selv yde der, hvor vi oplever relationen skrøbelig og usikker?

Forskellen mellem os og det fremmede

Den danske, nu afdøde, psykolog Hans Clausen skriver, at "En af vores grundfortællinger handler om forskellen mellem mennesker og ikke-mennesker, om forskellen mellem os og de fremmede", og han spørger, hvordan vi opretholder og udvikler "fortællingen om menneskeværdet i almindelighed og især i forhold til mennesker, der er afhængige af andre menneskers omsorg og beskyttelse, f.eks. børn uden sprog, senile ældre, sindslidende og mennesker med svære handicap" (Clausen, 1998, s. 73).

Han skriver, at de traditionelle måder at bedømme menneskeværd på er ved at tilskrive den Anden individualitet, evnen til at tænke, evne til at bidrage til samspillet og plads i fællesskabet, og han spørger, hvordan det ser ud – eksempelvis i forhold til børn med multihandicap og deres forældre. Erfaringen viser, at forældre finder andre veje til gensidig forståelse end det verbale sprog. Kommunikation i alle dens facetter og barnets kropssprog viser vejen. Relationen bliver gensidig og dermed værdifuld for begge parter. Forældre og fagfolks opfattelse af det samme barn kan være vidt forskellig, men fagfolks bedømmelse har ifølge Hans Clausen "strengt taget ikke større vægt en forældres" [...] "Forældrene oplever, at barnet har personlige præferencer, smag og temperament, at det genkender situationer og personer, at det forstår forældrene og de forstår barnet – trods det manglende verbale sprog. Deres beskrivelser viser, at forældre-barn forholdet er en gensidig relation", skriver han, og han pointerer, at "Hvorvidt mennesker med handicap behandles humant eller inhumant afhænger *ikke* af graden af handicap, men af om vi med vores definition inkludere-

---

(kompensation for tabt arbejdsfortjeneste og medicintilskud), og at dette i en række tilfælde var blevet underkendt af den sociale ankestyrelse.

rer dem i kategorien "mennesker" eller forviser dem til kategorien "ikke-mennesker". (Clausen, 1998, s. 75-76). I den forbindelse er den professionelle stemme flertydig – den kan udpege og stigmatisere, som det er tilfældet med den nutidige debat om, at ydelser til mennesker med funktionsnedsættelser er blevet urimeligt dyre – eller den kan bygge bro og uddybe den almenmenneskelige forståelse, som Alexandre Jollien forsøger det i sin filosofi om den sårbare relation.

Lad os sende dem til Amerika

Forebyggelse, træning, forbedring og udvikling udgør handicaphistorisk set den ene side af den mønt, der handler om "det fremmede". Den anden side udgøres af internering, segregering, deportering og afvikling. Der er ikke uden videre tale om en opdeling mellem "det gode" og "det onde", da det gode vi vil, kan vise sig at være til ulempe for den Anden, mens det "onde", vi gør, kan indebære en frihed på trods.

I perioden 1868 – 1929 blev 24 mænd og 1 kvinde sendt fra Tvangsarbejdsanstalten Saxenhøj til Amerika på enkeltbillet. Beløbet til billetten blev indsamlet gennem fattigudvalgenes henvendelse til de enkelte sognes beboere, der gerne ville betale til, at drikfældige, besværlige og måske voldelige fattiglemmer blev sendt væk. Politiet bistod med transport til udvandrerskibet i København. Inspektøren på Tvangsarbejdsanstalten bistod med viden om procedure, indkøb af udstyr etc. Hvordan kan vi forstå disse tiltag: Som en chance eller en deportation? For nogle af de bortsendte blev det den frihed, de havde håbet på – for andre blev det en yderligere deroute og fortabelse.²¹

Nogle elementer i disse forløb leder tanken hen på Agambens overvejelse om undtagelsestilstanden: Mændene var administrativt indsat uden klageadgang. De kunne kun komme ud af arbejdsanstalten, hvis sognet accepterede det. Sognet ville gerne af med besværlige og økonomisk omkostningskrævende personer, og fattigkommissionen var villig til at betale lidt for det, hvis de derved kunne blive problemerne kvit. Der går en lige linje fra disse mænds depor-

---

²¹ Dette stammer fra et forskningsarbejde om "De bortsendte", der netop nu er i gang i et samarbejde mellem Birgit Kirkebæk og John Bertelsen.

tation til de senere ø-anbringelser af mennesker med udviklingshæmning, hvad angår ønsket om at slippe af med "de fremmede".

Frihedens pris er underkastelse

Frihedens pris er underkastelse under de påbudte normer, skriver den svenske sociolog Mikael Eivergård (Eivergård, 2003, s. 199). Eivergård har forsket i svensk sindssygebehandling, som den foregik i perioden 1850-1970. Det, Eivergård finder, er, at kontrol og disciplinering af de psykisk syge ikke udfases over tid, men optrappes. Ikke disciplinen, men styringsmidlerne ændrer karakter i perioden. Før skulle patienten tilpasse sig livet inden for anstaltens mure, senere skulle han eller hun tilpasse sig livet i samfundet. Tiltag i form af isolering og marginalisering blev erstattet af tiltag i form af integrering og normalisering. Der er tale om styring frem for frisættelse.

Eivergårds pointe er, at der ikke blev mindre disciplinering i den lange periode, han har gennemgået med hensyn til svensk sindssygebehandling, men at styringsmidlerne til denne disciplinering over tid ændrede karakter og kom til at virke gennem mindre brutale og mere sofistikerede metoder. Der er snarere tale om en stedse mere gennemgribende styring end om en gradvis frisættelse fra kontrol. Men hvad er det så, der kontrolleres? Graden af villighed til at underkaste dig de professionelles råd og vejledning? Lønsomheden i din placering og effekten af de tilbud, du modtager? Udviklingspotentialer set i forhold til diagnose og ekspertviden? Med Hans Clausens ord kan man måske også sige, at det løbende kontrolleres, om du som person nærmere dig det defineret menneskelige eller forbliver "fremmed".

Angsten for vores egen sårbarhed

Den franske filosof Julia Kristeva mener, at mennesker med funktionsnedsættelser mere end andre sårbare grupper er stængt ude, fordi de konfronterer "os med angsten for vores egen sårbarhed, vore egne manglende evner, vor egen fysiske eller mentale død" (Kristeva, 2008, s. 66). At anerkende det enkelte menneske, også når det befinder sig på grænsen af sin egen eksistens, og at anerkende det som et menneske livet ud kræver noget andet og mere end ønsket om at reparere det defekte. "Det handler om at være solidarisk med den enkel-

te, også når han eller hun befinder sig ved en sådan ydergrænse”, skriver hun og fortsætter med et udsagn om, at dette er et politisk projekt, som det internationale samfund aldrig har magtet at formulere (Kristeva, 2008, s. 66).²² Med det mener hun, at anerkendelse i form af solidaritet er den bastion, der aktuelt skal kæmpes for.

Sammenholder vi Kristevas tanker med Jolliens pointe, bliver det synligt, at hvor Kristeva taler om individer, der bliver sig deres skrøbelighed bevidst, taler Jollien om, hvordan ”fremmedheden” hos den Anden gør relationen skrøbelig. Den solidaritet, Kristeva taler om, kræver mere end professionel viden om bestemte diagnoser. Den kræver viden af specifik art for at kunne overvinde relationens fremmedhed. Men den kræver også empati og mod til at se sin egen sårbarhed, usikkerhed og tidvise professionelle uformåenhed i øjnene.

Referencer

- Agamben, Giorgio (2009): *Undtagelsestilstand*. Philosophia, Aarhus Universitet.
- Brügger, Eliassen, Kristensen (red.) (1995): *Foucaults Masker*. Forlaget Modtryk, Århus, jf. Kapitlet: De infame menneskers liv, s. 155 – 168.
- Clausen, Hans (1998): Om konstruktionen af menneskeværd – fortællinger om mennesker og ikke-mennesker. I: Clausen, Hans, Kirkebæk, Birgit, Sætersdal, Babro: *Fortelling, konstruksjon og mennesker med funksjonshemming*. Tano Aschehoug, Otta, s. 73-87.
- Eivergård, Mikael (2003): *Frihetens milde disiplin. Normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård 1850-1970*. Institutionen för kultur och medier/Etnologi, Umeå Universitet.
- Jollien, Alexandre: *Lovet være svakheten*. EFREM Bergen 2010
- Kirkebæk, Birgit (2008): *Uduelig og ubrugelig*. Forlaget SocPol, Holte.
- Kirkebæk, Birgit (2011): Profession som figur – afvigelse som grund. *Handicap-historisk Tidsskrift nr. 26*, Psykologisk forlag 2011.
- Kristeva, Julia (2008): *Brev til presidenten. Om mennesker med funksjonshemming*. Cappelen Akademisk forlag, Oslo.

---

²² Min oversættelse og tegnsætning.

Simes, Thorvald (2005): Deviance or Homo sacher? Foucault, Agamben and Foetal Diagnostics. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 1745-3011, Volume 7, Issue 3, Pages 206-219.

Ugilt, Rasmus: Om Agamben og Undtagelsen. Efterskrift. I: Agamben, Giorgio (2009): *Undtagelsestilstand*. Philosophia, Aarhus Universitet, s. 145-162.

Indgreb er ikke altid overgreb – om selvbestemmelse, frihed og fornuft

Af Asger Sørensen

Med afsæt i en gennemgang af Servicelovens bestemmelser omkring selvbestemmelse og magtudøvelse knyttet sammen med filosofiske refleksioner konkluderes i artiklen, at det at bestemme selv kræver, at man har evnen til det. Selvbestemmelse udøves med fornuft, og ideen med at lovliggøre magtanvendelse i visse tilfælde er netop at forhindre ufornuftig opførsel. Magtanvendelse krænker derfor ikke nødvendigvis en persons selvbestemmelse. Det, der typisk krænkes ved en magtanvendelse, er et menneskes vilje til frihed og suverænitæt. At anerkende selvbestemmelse for udviklingshæmmede borgere giver dem imidlertid en bedre retsbeskyttelse, og derfor er Servicelovens uklarhed værd at bevare.²³

Serviceloven indeholder reglerne for den service, der tilbydes mennesker, der ikke kan tage vare på sig selv. Den adskiller sig fra Patientloven, der omfatter forhold, der er relevante ved indlæggelser og afgrænsede behandlinger af sygdom, og Psykiatriloven, der specifikt omfatter behandling og pleje af sindssyge. I Serviceloven anerkendes det, at der også på det sociale område er tilfælde, hvor det vil være nødvendigt at hjælpe voksne mennesker i ens varetægt mod deres vilje. I afsnit VII, kapitel 24 specificeres betingelserne for tilladelig magtanvendelse og indgreb i selvbestemmelsesretten på det sociale område. § 123 angiver reglerne for børn og unge, mens det i § 124 drejer sig om voksne mennesker. Det specificeres klart, at § 124 kun drejer sig om "personer med betydelig og varigt nedsat psykisk funktionsevne" (§124a), altså først og fremmest udviklingshæmmede, hjerneskadede og senildemente.

---

²³ Nærværende artikel er en udvidet og opdateret udgave af "Selvbestemmelse, frihed og fornuft", *Vipu Viden*, 7. årg., nr. 4, 2005, s. 4-7.

Det understreges her, at:

Formålet med bestemmelserne i dette afsnit er at begrænse magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten til det absolut nødvendige. Disse indgreb må aldrig erstatte omsorg, pleje og socialpædagogisk bistand. (§ 124)

Desuden slås det fast, at:

Forud for enhver form for magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten skal kommunen foretage, hvad der er muligt for at opnå personens frivillige medvirken til en nødvendig foranstaltning. (§ 124, stk. 2)

Og endeligt bemærkes det, at "magtanvendelse skal udøves så skånsomt og kortvarigt som muligt" (§ 124, stk. 4).

Tilladelsen til magtanvendelse er begrænset til de få typer situationer, som angives i §§ 125-129, og efterfølgende gøres der i §§ 130-139 udførligt rede for myndighedernes pligt til at stille advokatbistand til rådighed og niveauerne i klageadgangen. Sagens alvor understreges endelig af, at Folketingets Socialudvalg har udsendt en 75 siders *Vejledning om magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten over for voksne, herunder pædagogiske principper*.

Vi har her tydeligvis at gøre med undtagelser. Ikke blot er det kun forholdsvis få voksne mennesker, der faktisk bliver faktisk berørt af disse paragraffer, altså som nævnt typisk udviklingshæmmede, hjerneskadede og senildemente. Det er også klart, at magtanvendelse skal være en undtagelse i det socialpædagogiske arbejde, og at retten til magtanvendelse er en undtagelse i forhold til den almindelige retstilstand. Denne karakter af undtagelse understreges i den nævnte vejledning:

Hovedreglen er, at magtanvendelse ikke må finde sted, jf. § 124. Når det alligevel som en undtagelse fra hovedreglen kan tillades at anvende magt i en række nøje afgrænsede tilfælde, er det primære formål at afværge risikoen for eller forhindre yderligere personskade, jf. §§ 125 – 129. Hensynet til den enkeltes almene velbefindende kan dog også undtagelsesvis

komme på tale i forbindelse med magtanvendelse, jf. § 126 a, om fastholdelse i personlige hygiejne situationer.²⁴

Som undtagelse hviler ideen om den legale magtanvendelse på en opfattelse af, hvad det almindelige forhold er mellem selvbestemmelse og magtanvendelse. Det antages tydeligvis, at der er et principielt modsætningsforhold mellem selvbestemmelsesret og magtanvendelse, som der i specielle tilfælde må undtages fra; men er det virkeligt så indlysende? Er magtanvendelse altid en krænkelse af selvbestemmelsesretten? For at besvare dette spørgsmål, må man se lidt nærmere på, hvad selvbestemmelse og magtanvendelse egentlig er, og det giver mig faktisk grund til at hævde, at det kan – og ideelt set bør – forholde sig helt modsat. Udøvet på rette måde og i rette situation, krænker magtanvendelse slet ikke selvbestemmelsesretten. Påstanden er altså, at magt og ret ikke nødvendigvis er hinandens modsætninger.

Først analyseres brugen af ordet selvbestemmelse på det socialministerielle område. Her viser det sig, at der er en glidning mellem selvbestemmelse som ret og som værdi, og generelt har man i socialpolitikken typisk betragtet selvbestemmelse som en værdi, hvilket er svagere end en ret. Denne analyse bekræftes af en sociologisk undersøgelse af italesættelsen af selvbestemmelse for udviklingshæmmede. I forlængelse af denne undersøgelse går jeg lidt nærmere ind på selve ideen om selvbestemmelse i filosofisk forstand. Selvbestemmelse er tæt knyttet til idealet om autonomi, altså selvlovgivning, og selvbestemmelse drejer sig dermed ikke om at følge tilfældige indfald og lyster. At bestemme selv kræver, at man har evnen til det. Selvbestemmelse udøves med fornuft, og ideen med at lovliggøre magtanvendelse i visse tilfælde er netop at forhindre ufornuftig opførsel. Magtanvendelse krænker derfor ikke nødvendigvis en persons selvbestemmelse. Det, der typisk krænkes ved en magtanvendelse, er et menneskes vilje til frihed og suverænitæt. Alligevel er der god grund til at formulere § 124 i termer af selvbestemmelsesret, da det giver de personer, der er omfattet af loven, en bedre beskyttelse.

---

²⁴ *Vejledning om magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten over for voksne, herunder pædagogiske principper* (Folketinget: Socialudvalget, 2011), kap. 1, afs. 6.

Fra lov til vejledning: Fra ret og konflikt til hensyn og værdi

Det retlige grundlag for *Serviceoven* er, at "sociale myndigheder" har "en pligt til at tilbyde" "mennesker", "som ikke formodes at være i stand til at tage vare på egen tilværelse," "pleje, omsorg og socialpædagogisk hjælp".²⁵ Denne pligt til at tilbyde skærpes imidlertid i § 82 til at være en pligt til at yde effektiv omsorg, "uanset om der foreligger et samtykke for den enkelte." (§ 82) "Afvises et tilbud, gælder der stadig en pligt for myndigheden til at undgå omsorgssvigt,"²⁶ og det er her konflikterne kan opstå. For hvis en borger nægter at modtage en hjælp, der er klart nødvendig, hvordan kan en myndighed så respektere borgernes ret til at bestemme selv og samtidig leve op til pligten til at forhindre omsorgssvigt?

I betragtning af hvor centralt spørgsmålet om selvbestemmelse er for *Serviceoven* i sin helhed, er det interessant, at selvbestemmelse kun nævnes i titlen for afsnit VII og i selve § 124. Her nævnes selvbestemmelse som en ret, der kan krænkes ved anvendelse af magt. Hvordan selvbestemmelse og den dermed forbundne ret nærmere skal forstås, gives der dog ingen nærmere redegørelse for i loven, og vi må derfor gå til andre ministerielle skrifter.

I ovennævnte *Vejledning* finder man en redegørelse for baggrunden for disse paragraffer. Intentionerne var angiveligt:

At styrke retssikkerheden for voksne, der er berørt af reglerne om tvangsmæssige ... Foranstaltninger inden for den sociale lovgivning. Behovet for at styrke retssikkerheden gjaldt dels den personkreds, der lovligt kan underkastes tvangsmæssige foranstaltninger, nemlig personer med betydelig og varigt nedsat psykisk funktionsevne, og dels det personale, der arbejder med denne persongruppe.²⁷

Videre fremhæves det, at det "holdnings- og værdimæssige grundlag" er "respekten for individets integritet"; "holdningsmæssigt og retligt er udgangspunktet derfor princippet om den personlige friheds ukrænkelighed".²⁸ I en vis

---

²⁵ *Ibid.*, kap. 1, afs. 3.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, kap. 1, afs. 2.

²⁸ *Ibid.*, kap. 1, afs. 6.

forstand er selvbestemmelsesretten her en nærmest selvfølgelig forudsætning for loven, der ikke behøver redegøres nærmere for. Der henvises således blot ganske kortfattet til den danske Grundlovs § 71, til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, og til FN-konventionen om rettigheder for personer med handicap.

I den efterfølgende uddybning understreges det imidlertid, at den personlige frihed netop ikke er ukrænkelig. Som *Vejledningen* fremhæver, så findes der intet universelt forbud mod at frihedsberøve. Pointen i Grundloven er, at frihedsberøvelse "kun [kan] finde sted med hjemmel i lov"²⁹ (§ 71, stk. 2). I stedet for en ukrænkelig ret kan man derfor argumentere for, at selvbestemmelsen snarere er et ud af flere "forskellige hensyn"³⁰, og det giver anledning til en lidt speciel formulering:

Respekten for den enkeltes personlige integritet og frihed er således en samlet konkret afvejning af forskellige ofte modstridende hensyn.³¹

Trods uklarheden er der ingen tvivl om, at den i første omgang ukrænkelige ret nu underordnes en konkret afvejning af hensyn, og konsekvensen bliver, at retten til selvbestemmelse dernæst kan opfattes som blot en værdi blandt flere. Bemærkelsesværdigt er, at det ikke er selvbestemmelsen, der skal afvejes i forhold til fx værdighed, men selvbestemmelsesretten. Således hedder det:

Når man skal tage stilling i de konkrete situationer, vil man hurtigt erfare, at de forskellige værdier kan »støde sammen«. Når man med magt fx gennemfører et bleskifte i de såkaldte »personlige hygiejnesituationer« vil det være udtryk for, at hensynet til den pågældendes værdighed er vurderet vigtigere end hensynet til selvbestemmelsesretten.³²

---

²⁹ *Ibid.*, kap. 2, afs. 7.

³⁰ *Ibid.*, kap. 1, afs. 6.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

Socialpolitik: Fra konflikter til dilemmaer

Med udgangspunkt i en ukrænkelig menneskeret til selvbestemmelse er vi altså i denne *Vejledning* gledet over i en opfattelse af selvbestemmelsesretten som et hensyn eller en værdi blandt flere. Stadig gøres der imidlertid ikke meget ud af nærmere at definere eller karakterisere retten til selvbestemmelse eller selvbestemmelse som sådan på det sociale område. Et besøg på Socialministeriets hjemmeside giver ikke umiddelbart megen hjælp. I en ministeriel publikation tilbage fra 2003, essaysamlingen *Værdier i socialpolitikken* har selvbestemmelse imidlertid en forholdsvis fremtrædende position. Her fremhæves selvbestemmelse således sammen med værdighed, retfærdighed, social tryghed, social integration og social bæredygtighed. Samlet er disse seks værdier bærende for dansk socialpolitik,³³ og den første værdi, der diskuteres, er selvbestemmelse. Her hedder det:

Selvbestemmelse er en umistelig forudsætning for det moderne menneskes liv. Det er i kraft af selvbestemmelsen, at man har mulighed for – gennem frie handlinger og valg – at tilrettelægge et liv i overensstemmelse med de ønsker og behov, man har, og dermed leve op til det *ansvar*, man har for eget liv. Socialpolitikken skal derfor fremme selvbestemmelse og i særlig grad have blik for, at de svageste i samfundet også har handlemuligheder og -evner, så de kan indrette tilværelsen efter egne ønsker.³⁴

Dette socialpolitiske grundlag betyder ekstra fokus på de kendte konflikter i det praktiske pædagogiske arbejde:

Begrænsning i evnen til at udøve selvbestemmelse kan medføre, at f.eks. pårørende må træffe beslutninger på den enkeltes vegne (f.eks. forældre på småbørns vegne). Der kan være konflikt mellem hensyn til selvbestemmelse og til værdighed (f.eks. vedr. dementes personlige hygiejne).³⁵

---

³³ Socialministeriet: *Værdier i socialpolitikken*. København: Socialministeriet, 2003, s. 11 ff.

³⁴ *Ibid.*, s. 13.

³⁵ *Ibid.*, s. 14.

Fokus skærpes yderligere i situationer, hvor "den enkelte er til fare for sig selv eller andre". Her "kan det blive aktuelt at anvende magt." I stedet for at tale om magt vs. ret, så understreges det, at "disse situationer er præget af værdimæssige dilemmaer." Godt nok spørges der: "I hvilken udstrækning kan man begrænse selvbestemmelsesretten?"³⁶ Men det er kun denne ene gang; i det følgende tales der ikke mere om ret. Derimod slås det fast, at:

Selvbestemmelsen begrænses af hensyn til fællesskabet. Som minimum begrænses selvbestemmelsen af hensynet til, at andre mennesker også skal kunne udøve deres selvbestemmelse.³⁷

Afslutningsvist formuleres konflikter som dilemmaer mellem de øvrige socialpolitiske værdier, nemlig værdighed og social integration. Mens vi således får mere at vide om selvbestemmelse, får vi mindre at vide om retten til den. Fra *Vejledningens* tale om selvbestemmelsesret som først ukrænkelig og siden som værdi er vi i den socialpolitiske essaysamling gledet over i en forholdsvis konsekvent tale om selve selvbestemmelsen som en værdi. Det forekommer umiddelbart mere konsistent, men ved at vægte talen om ret mindre, kommer hensynet til selvbestemmelse til at betyde mindre. Mens man ofte taler om en ret som ukrænkelig, så er det sjældent – eller aldrig – tilfældet med en værdi. En værdi kan typisk vægtes i forhold til andre, den kan være det ene af to modstridende hensyn i et dilemma, og den kan følgelig begrænses eller helt tilside-sættes.

Værdi og ret: Fra jura til filosofi

Med *Værdier i socialpolitikken* får vi en ledetråd til, hvordan man i mere almen forstand forstår selvbestemmelse på det sociale område. Der er netop tale om værdier, ikke om rettigheder, og det forskyder perspektivet på selvbestemmelse. Man definerer ofte værdi som noget, der er almengyldigt for mennesker i modsætning til en interesse, der har en mere begrænset gyldighed, enten for fællesskabet eller for den enkelte. Man kan således have objektive eller blot sub-

---

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

jektive interesser, man kan have mere eller mindre legitime interesser, og der kan være interessekonflikter.

Interesser respekteres i den grad, man respekterer den, der har disse interesser. Værdier derimod betragtes som mere alment gældende eller sågar som ophøjede. De kan derfor være genstand for idealistisk stræben, dvs. mål for fornuftige handlinger, og fornuft i denne forstand går ud over rational varetagelse af interesser. Værdier er således typisk mere respektable end interesser, men en værdi er ikke forpligtende på samme måde som fx pligt eller netop en ret. Når selvbestemmelse betegnes som en værdi, har det derfor andre konsekvenser, end når den forstås som en ret.

En ret er noget, der er mere end blot noget værdifuldt, der bør efterstræbes. En ret tænkes ofte at hænge uløseligt sammen med menneskets natur, som Gud har givet os den, eller som vi udfolder den selv. Her kan man lægge vægt på forskellige træk ved mennesket – fornuft, kærlighed, medlidenhed eller andre – men den samlede idé er, at disse særegne træk giver mennesket i sig selv – og derfor også hvert enkelt menneske – en unik form for værdighed og ukrænkelighed. Hvis selvbestemmelse er en menneskeret i denne stærke naturretslige forstand, så kan man ikke tillade sig at krænke, begrænse eller tilsidesætte den. En så stærk forståelse af retten til selvbestemmelse ville imidlertid gøre § 124 helt absurd, da den netop opregner tilladelige krænkelser af selvbestemmelseretten. Selvbestemmelse i denne socialministerielle sammenhæng må derfor være noget, der ligger mellem en ret og en værdi. Selvbestemmelse er noget, der bør respekteres, men kan krænkes. Som sådan kan selvbestemmelse indgå i en afvejning i forhold til andre moralske og politiske hensyn, herunder andre rettigheder og værdier.

Dette gælder også, når talen om selvbestemmelse specifikt drejer sig om udviklingshæmmede. Det vises i en empirisk undersøgelse fra 2006, hvor pædagogisk sociolog og socialpædagog Britta Harboe Olsen analyserer italesættelsen af selvbestemmelse for udviklingshæmmede. Olsen gør tydeligt, at selvbestemmelse italesættes såvel normativt som deskriptivt, og inspireret af Foucaults diskursanalyse identificerer hun i sit materiale i første omgang fire diskursformationer, som hun betegner hhv. den "videns- og norm-søgende", den "norm-formidlende", den "norm-skabende" og "den videns-formidlende". På den baggrund undrer hun sig over fraværet af en femte formation på området,

nemlig en "viden-skabende" diskursformation,³⁸ og hun mener, at en pædagogisk sociologisk undersøgelse som hendes egen bidrager til at udfylde denne mangel.³⁹ I anden omgang konstruerer Olsen fem subjektpositioner, hvorfra der typisk tales om selvbestemmelse for udviklingshæmmede, nemlig hhv. en "praksispædagogisk", en filosofisk, en psykologisk, en juridisk og en politisk-samfundsmæssig.

Olsen noterer sig, at den juridiske tale om selvbestemmelse netop adskiller sig fra de øvrige ved at være "klart normativ"⁴⁰ og ved at tale om selvbestemmelse som en ret. Hun bemærker dog, at den juridiske subjektposition italesætter selvbestemmelsesret "uden yderligere forklaring eller uddybning". De grundlæggende termer betragtes tilsyneladende som "selvfølgeligheder" både deskriptivt og normativt, nemlig "i den forstand, at udviklingshæmmede selvfølgelig selv skal bestemme."⁴¹ Olsen bemærker endeligt, at man tilsyneladende ikke skelner skarpt mellem "værdi og ret". Ret skal ikke forstås strengt, men måske snarere som "det, den filosofiske position kalder for værdier." På det grundlag konkluderer hun, at i den juridiske italesættelse er selvbestemmelsesret for udviklingshæmmede ikke er noget, der "skal overholdes, men et mål, der skal stræbes hen imod i det praktiske sociale og pædagogiske arbejde."⁴²

Olsens undersøgelse af de samfundsmæssige diskurser om selvbestemmelse for udviklingshæmmede bekræfter ovenstående analyse af de ministerielle skrifter, og der er derfor god grund til ikke at stille sig tilfreds med de ministerielle og juridiske italesættelser af selvbestemmelse. Den juridiske taleposition hører ifølge Olsen til den blot "normformidlende" diskursformation, og der kan derfor være en grund til at se på den politisk samfundsmæssige tale om selvbestemmelse, som hun karakteriserer som "normskabende" eller på de praksispædagogiske og filosofiske subjektpositioner, som hun betragter som "viden og norm søgende". I det følgende bliver det især sidstnævnte position, der kommer i fokus.

---

³⁸ Se Britta Harboe Olsen: *Selvbestemmelse for udviklingshæmmede i tale og handling*, specialeafhandling i Pædagogisk sociologi. Danmarks Pædagogiske Universitet, 2006, s. 29f.

³⁹ *Ibid.*, s. 80.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 71.

⁴¹ *Ibid.*, s. 70.

⁴² *Ibid.*, s. 71.

Ret, selvstyre og autonomi

Uanset om selvbestemmelse opfattes som en værdi eller en ret, så tænkes udøvelsen af selvbestemmelse på det sociale område at bero på en evne. Det antydes i den nævnte *Vejledning*, når man skriver, at de ovennævnte paragraffer sigter på:

Mennesker, som på grund af betydeligt og varigt nedsat psykisk funktionsevne er ude af stand til at tage vare på sig selv, og som derfor kan have særdeles svært ved at udøve deres selvbestemmelsesret[...]⁴³

I den nævnte essaysamling, *Værdier i socialpolitikken* gøres denne ansats helt eksplicit, idet der tales om en "evne til at udøve selvbestemmelse"⁴⁴. Dem, der er genstand for lovgivning i *ServiceLOVEN* er netop dem, der har svært ved at leve op til de ovenfor nævnte socialpolitiske målsætninger om selvbestemmelse. Når man kun i begrænset omfang har evne for selvbestemmelse, så er der netop behov for at beskytte den smule selvbestemmelse, man er i stand til, og det er det, man forsøger med i afsnit VII.

Når man er udviklingshæmmet og har svært ved at tage vare på sig selv, så har man altså svært ved at udøve sin selvbestemmelse. Ens evne til at bestemme selv er begrænset, men hvad så med retten til selvbestemmelse? Selvbestemmelse forudsætter en evne, og det er den evne, vi ofte kalder almindelig menneskelig fornuft. Sagen er imidlertid, at det er netop denne evne, som for udviklingshæmmede ikke er tilstrækkeligt udviklet. Når selvbestemmelsesretten krænkes ved magtanvendelse, så betyder det, at det er retten til at betjene sig af sin egen fornuft, der krænkes. Men hvis en hæmmet udvikling af ens fornuft betyder, at man ikke kan tage vare på sig selv, så hverken kan eller bør man reelt bestemme selv, og derfor har man strengt taget heller ikke ret til at bestemme selv. I den forstand behøver magtanvendelse således ikke være en krænkelse, hverken af selvbestemmelsen eller selvbestemmelsesretten.

Det giver grund til at se lidt nærmere på denne ret til selvbestemmelse. Sætter vi fokus på diskursen om selvbestemmelsesret i *Værdier i socialpolitikken*, så vedligeholdes den især af en enkelt af skribenterne, Mette Harlev (i dag pro-

---

⁴³ *Vejledning om magtanvendelse* [...], kap. 1, stk. 2.

⁴⁴ *Værdier i socialpolitikken*, s. 14.

fessor i sundhedsret på Københavns Universitet), men det kun i meget begrænset omfang. Det centrale begreb for Harlev er autonomi, og med det udgangspunkt fastslår hun følgende sammenhæng: "Autonomi betyder selvstyre eller selvbestemmelsesret."⁴⁵ Harlevs inddragelse af udtrykket 'selvstyre' bringer ikke meget ekstra lys over sagen. Selvstyre er typisk et politisk begreb, der bruges i forbindelse med uddelegering af konstitutionel magt fra det centrale styre, som når man fx taler om selvstyre på Grønland eller i Palæstina. Hvis selvbestemmelse er selvstyre, så betyder det altså ikke frigørelse, frihed eller den fri udfoldelse af sig selv, men snarere dette at styre sig selv på ansvarlig vis, at have kontrol over sig selv som en del underordnet en større helhed. I stedet for en ukrænkelig ret bliver selvbestemmelse en delegeret og underordnet myndighed.

Mere substans er der i definitionen af selvbestemmelse i forhold til autonomi. Autonomi har nemlig været et centralt filosofisk anliggende siden den tyske filosof, Immanuel Kant (1724-1804). Viljens autonomi er for Kant etikens øverste princip, og det er deri, at menneskets frihed som fornuftsvæsen udtrykker sig. Autonomi betegner i den politiske filosofi ideen om selvlovgivning, dvs. det at man i frihed selv vedtager de love, der skal gælde for en selv. At det er love, der skal gælde for en selv, betyder imidlertid, at det skal være noget alment, der skal gælde. Kant udtrykker princippet om autonomi i en af sine berømte læresætninger, det kategoriske imperativ: "Handl kun efter den maksime, som du tillige kan ville, at den blev en almen lov."⁴⁶

Som autonom skal man altså selv kunne ville, at det princip, man følger i sine egne handlinger, er en universel lov. Man er ifølge Kant fri, men ikke til hvad som helst. Man er fri til at lovgive, altså til at vælge de love, der skal være alment gældende. Man er derimod ikke fri til at undlade helt at følge eller vælge love. For det første er man ikke fri til bare at følge sine egen individuelle, subjektive lyster. Idealet om autonomi indebærer netop noget alment, universelt eller objektivt. For det andet er man som autonom ikke fri, hvis man lader sig lede af tilfældige indfald. Så er man blot slave af sine tilbøjeligheder, ikke et frit menneske.

---

⁴⁵ Mette Harlev: "Den omsorgsfulde stat" i *Værdier i socialpolitikken*, s. 31.

⁴⁶ Immanuel Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* i Kant: *Werke in sechs Bänden*, Bd. IV (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983), BA 52.

Pointen er, at mennesket er et fornuftsvæsen. Det er med fornuften, vi slutter logisk vedrørende almene forhold. Som menneske er man ikke fri som autonomt fornuftsvæsen, hvis man lader sig styre af sit begær. Fri er man som menneske, når man er herre over sig selv, og det kan man blive gennem fornuften. Frihed kræver, at man har magten over sig selv, altså at man ikke er afmægtig i forhold til sine følelser, stemninger og lyster. Man kan ikke tillade sig som fornuftsvæsen at kræve frihed for sine egne private tilbøjeligheder, men man kan kræve frihed for det almenmenneskelige.

Hvis selvbestemmelse er selvstyre og autonomi, er det altså ikke den helt fri udfoldelse af egne lyster eller blot at følge tilfældige indfald; selvbestemmelse er fornuftig selvlovgivning og administration af sig selv som menneske i almen forstand. Man siger derfor ofte, at frihed kræver ansvarlighed. Det er netop ansvarligheden, der udtrykkes ved at stifte love, bestemme objektive behov, idealer og normer, der kan og skal være gældende, både for en selv og alle andre mennesker. I et moderne demokratisk samfund er autonomien gjort kollektiv i den forstand, at vi som folk vælger repræsentanter til en lovgivende forsamling, der får magten til at udforme de love, vi alle adlyder. Et moderne samfund og dets demokratiske processer giver stor frihed, som fordrer stor ansvarlighed. At kunne mægte dette kræver selvdisciplin, og den skal man opdrages til. Derfor kan en pædagogisk filosof som Émile Durkheim argumentere for, at målet med opdragelsen og uddannelse i et demokratisk samfund er autonomi.⁴⁷

Magtanvendelse, krænkelse og suverænitet

Magtanvendelse krænker således ikke nødvendigvis selvbestemmelsen. For det første kan man nemlig sige jf. ovenfor, at selvbestemmelse ikke er en ret, men blot en værdi. For det andet, at hvis selvbestemmelse er en ret, så bruges den ikke med rette – altså med fornuft – i de situationer, hvor magtanvendelse er nødvendig. For det tredje, at det slet ikke i sådanne situationer er den ret, der bruges, fordi retten til selvbestemmelse forudsætter, at der handles med fornuft, og det er netop ikke tilfældet, når magtanvendelse er nødvendig. Magt-

---

⁴⁷ Se fx Asger Sørensen: "Durkheim: The goal of education in a democratic state is autonomy" i Peter Kemp & Asger Sørensen (red.): *Politics in Education*, Paris: Institut Internationale de philosophie / Berlin: Litt Verlag, 2012, s. 183-98.

anvendelse er i denne sammenhæng ideelt den anvendelse af magt, der er nødvendig over for de mennesker, der er i vores varetægt, fordi de ikke kan tage vare på sig selv.

En magtanvendelse i denne forstand er ikke et overgreb, men et indgreb, altså en fornuftig indgriben over for ufornuftig opførsel. Det, der gribes ind over for, er ikke i egentlig forstand en handling, altså noget man selv har bestemt sig for og bevidst har villet. Det, der gribes ind over for, kan bedre karakteriseres som et selvs udfoldelse af sit begær, lyst eller affekt. Pointen er her, at en sådan udfoldelse ikke er en handling, som man kan hævde som en ret med henvisning til ens selvbestemmelse. Som Harlev understregede, så skal selvbestemmelsesret defineres ud fra selvstyre og autonomi. Magtanvendelsen krænkede kun en ret, man har som fornuftvæsen. Hvis magtanvendelse tværtimod forhindrer en ufornuftig udfoldelse af selvets ukontrollerede drifter, så krænkede den ikke selvbestemmelsesretten. Magtanvendelsen sker her i de tilfælde, hvor man ikke kan styre sig selv, ikke er herre over sig selv, er afmægtig, ude af sig selv og i sine følelsers vold. Hvis man ikke kan styre sig, altså hvis man ikke har magten over sig selv, så må andre træde til med styring og magt. Magtanvendelse er altså en hjælp til fornuftig selvbestemmelse, ikke en krænkelse af den. Men hvad er det så, der krænkede? For der er ingen tvivl om, at magtanvendelse er tvang over for en, der stritter imod og helst vil være denne indgriben foruden. Man kunne betragte den krænkede som en person i retslig forstand, men en person er som retssubjekt netop et tilregneligt subjekt, og den krænkede er netop karakteriseret ved ikke at være tilregnelig. Man krænkede tydeligvis med magtens tvang en fri udfoldelse af en eller anden type. I Kants forståelse af frihed, så hænger friheden uløseligt sammen med fornuft og autonomi. Der er imidlertid også en anden klassisk forståelse af frihed, nemlig som en spontan frigørelse af det undertrykte begær, frigørelsen af de snævre bånd, som moralisme, småtskårenhed og bedrevenhed lægger på den menneskelige adfærd, en løssluppen frihed til at lægge kulturens byrde fra sig, komme hinsides civilisations krav og være impulsiv, følge sine umiddelbare indskydelser og blot gøre hvad man har lyst til.

Lysten til at efterstræbe genstande for at tilfredsstille ens eget subjektive begær betragtes ofte som givet med den natur, mennesket har til fælles med andre levende væsner. Mennesket er i sin natur et driftsvæsen, og det giver an-

ledning til i hvert fald to ideer om menneskelig frihed. En udgave understreger, at man i bestræbelsen på at få tilfredsstillt sine behov og sit begær bruger sin fornuft som en kalkulerende rationalitet, så tilfredsstillelsen opnås på den mest effektive måde. Mennesket er en doven egoist udstyret med en instrumentel rationalitet, der bruges privat på markedet for at rage så meget til sig som muligt. Ifølge den engelske filosof Thomas Hobbes (1588-1679) adlyder sådanne væsner kun én lov, jungleloven, men med deres kalkulerende rationalitet kan de indse, at de ville leve længere og bedre, hvis der var fred. Det er imidlertid kun muligt, hvis de hver for sig afgiver en del af deres personlige suverænitet til en suveræn, der så tildeles den absolutte magt over alle sine undersåtter. En sådan samfundspagt er for Hobbes forklaringen på regeringsmagts rationelle legitimitet.⁴⁸

En anden klassisk figur, der knytter begær og frihed tæt sammen, er især kendt fra psykoanalysens fader, Sigmund Freud. Den frie tilfredsstillelse af driften fordringer er ikke foreneligt med et civiliseret samfund. Kulturen er en byrde, der betyder afkald, undertrykkelse af sig selv og udsættelse af behovstilfredsstillelse. "Den individuelle frihed er intet kulturgode,"⁴⁹ som Freud udtrykker det. Heldagsarbejdets disciplin, det monogame sexliv, det gældende system af ret og orden – alt sammen skaber ufrihed. Som Herbert Marcuse udtrykker det: "Den metodiske opofrelse af libido, den strengt tvungne bortledning til socialt nyttebringende aktiviteter og udtryksformer er *kulturen*."⁵⁰ Civilisationens stadig mere intensive fremskridt er forbundet med ufrihed. Overalt beherskes mennesker af mennesker, og frihed er at kunne lægge al denne overmagt af sig.

Med disse to versioner af frihed som begærudfoldelse kan vi bedre forstå, hvad det er, der krænkes i magtanvendelsen, nemlig selvets egen lyst til at være sig selv, udfolde sig selv som blot sig selv, og blot fordi det selv vil det, ikke pga. noget andet. Det er suveræniteten, selvets, selvets vilje, der krænkes, ikke

---

⁴⁸ Se f.eks. George H. Sabine: *A History of Political Theory*, London: George G. Harrap & Co., 1952, s. 394 ff.

⁴⁹ Sigmund Freud: "Das Unbehagen der Kultur", her efter Herbert Marcuse: *Triebstruktur und Gesellschaft* i Marcuse, *Schriften*, Springe: zu Klampen, bd. 5, s. 11. . I den danske udgave tales der ikke om "den individuelle frihed", men om "lykke" (*Eros og civilisation* (Gyldendal, 1970), s. 21).

⁵⁰ Marcuse, *ibid*. Den sætning er helt udeladt i den danske udgave.

selvbestemmelsesretten, hvis selvbestemmelse er selvstyre og autonomi. Vi er i det lys alle suveræne, uanset hvor udviklet vores fornuft er. Mange betragter suveræniteten som evig, uafgivelig og udelelig, dvs. at enhver har sin personlige og umistelige suverænitet, som netop kan krænkes og give anledning til konflikt. Man har imidlertid ikke ret til sin suverænitet på samme måde som til autonomi. Autonomi får legitimitet af retten, mens suverænitet er et udtryk for magt. Suveræniteten står over loven som lovens kilde, dvs. det er den suveræne anerkendelse af loven, der giver den gyldighed. Autonomi har man ret til som fornuftsvæsen, suverænitet har man blot, punktum. Suverænitet er magt, men magt er ikke nødvendigvis ret.

Logikken i § 124 – en konklusion

Man kan altså konkludere, at det ikke er selvbestemmelse, der krænkes ved magtanvendelse, men den suveræne udfoldelse af begær, lyst og affekt. Men hvorfor har man så udformet § 124, som det er sket? Hvad er logikken i at formulere disse paragraffer for udviklingshæmmede, hjerneskadede og senildefremte i termer af selvbestemmelse, når det er tydeligt, at der er tale om noget helt andet? Det kunne selvfølgelig være ubetænksomhed, men man kan godt rekonstruere en argumentation, der giver god grund til at formulere paragrafferne, som man har gjort. Om man så faktisk har tænkt således, det er en anden sag.

Man kan således sige, at *ServiceLOVEN* som helhed går ud fra, at vi som fornuftige mennesker har pligt til at hjælpe ufornuftige mennesker, og at det betyder, at vi må gribe ind over for ufornuftige handlinger. Samtidigt ved vi godt, at vi som virkelige mennesker af kød og blod ikke blot er fornuftige. Vores velmenende og fornuftige indgreb kan derfor godt ændre karakter og blive til ufornuftige overgreb på de ufornuftige, der er i vores varetægt. For at modvirke sådanne vildfarelser og udskejelser tilskriver loven de ufornuftige en ret, som de strengt taget ikke har evner til at have. Igen, strengt taget har de ufornuftige ikke ret til den ret til selvbestemmelse, som de fornuftige har. Ved imidlertid at tildele de ufornuftige denne ret, giver man dem en bedre retsstatus og dermed en bedre beskyttelse, end de ville få, hvis de blot var anerkendte som suveræne væsner. Som suveræne ville det bare være styrken af deres egen magt, der be-

skyttede dem, og da de netop er udsatte og ofte svage, så giver det ikke megen beskyttelse. Som autonome fornuftsvæsner beskyttes de tillige af rettens legitimitet, og det giver dem større sikkerhed. § 124 er således uklar, men det er der god grund til.

Opkvalificering af medborgerskabet i de beskyttede livsformer?

Af Frank Bylov

"Den tryghet, som ofres i frihetens navn, og den frihet, som ofres i tryghetens navn – har tendens til å være den andens tryghet og frihet." (Bauman, 2000:53).

At skulle skrive et kapitel med ovenstående overskrift og tema til en socialpædagogisk antologi, rejser uvægerligt en række af spørgsmål, som jeg da også vil forsøge at uddybe og prøve at besvare i det følgende: Hvad menes mere præcist med 'medborgerskab'? Og hvori består 'beskyttelsen' i disse livsformer? Men det vigtigste spørgsmål, som også er sværest at få et sikkert greb om, er nok: Hvem – og/eller hvad – er det egentlig, der kan og skal 'opkvalificeres' – og hvordan nu dét? Selve 'medborgerskabet' er vel nærmest en abstrakt generalisering af de almene rettighedsforhold, der konstituerer samfundet som et system af subjekt-positioner, hvorfra den enkelte borger kan argumentere – i den dobbelte forståelse af 'subjekt' som talende 1. person – og som 'undersåt'. Og det er vel noget af en opgave at ville opkvalificere dette komplekse forhold – hvis dét da overhovedet er muligt i én indsats? Men det er jo nok også snarere aktørerne i de særlige relationelle forhold, der udgør 'de beskyttede livsformer', som der sigtes til. Og dét er jo også sympatisk nok – men rejser uvægerligt nogle centrale forbehold:

- På den ene side kan vi mene, at det er 'de beskyttede', der skal opkvalificeres, så de bliver bedre i stand til at gribe om de civile rettigheder, der allerede udøves af 'de ubeskyttede'. Med andre ord former for 'empowerment'. Betænkkeligheden kan her være, at denne opkvalificering kan risikere kun delvist at lykkes – eller i værre fald at synes uden for rækkevidde med de til rådighed stående midler. Skal vi – og ikke

mindst 'de beskyttede' selv – i så fald leve med lige så delvise, eller totale, umyndiggørelser? Og i hvilket register finder vi den 'PISA-test', der kan akkreditere den vellykkede opkvalificering? Det lyder unægtelig bagvendt, at de der har færrest ressourcer nu skal være nødt til at yde en ekstra indsats for ikke at stå som 'human waste'!

- På den anden side kan vi derfor foreslå, at det snarere er 'beskytterne', der skal opkvalificeres. De besidder allerede en professionskundskab, der er fagligt funderet, og som på dét grundlag kan udbygges. De står allerede i ansættelsesforhold til samfundets sociale tjenester, og kan herigennem uden at blive umyndiggjorte også inviteres til videre uddannelsesforløb. Vi kan med nogen sikkerhed gå ud fra, at de fleste af dem også vil blive dygtigere. Jamen, er dét så ikke løsningen? Her kan betæneligheden være, at det jo netop er som 'beskyttere', at vi opkvalificerer dem. Og uanset hvor medborgerskabs-orienterede de kan blive, er det fortsat 'beskyttelses-indsatsen', vi har opkvalificeret. Hvis vi fjerner beskyttelses-dimensionen bortfalder grundlaget for indsatsen! Vi risikerer med andre ord at stå med et særligt 'sårbarheds-sensitivt medborgerskabs-tilbud', der nemt kommer til at lyde som endnu en 'pædagogisk illusion' – dvs. en eufemisering af en nymodens form for social kontrol.
- I dette dilemma vil det oplagte svar være, at det er begge parter, og ikke mindst deres samspil, der skal opkvalificeres. Og dét kan vi jo nok udtænke i forløb af parallelle spor, der krydser og udfordrer hinanden. Vanskeligheden hér er, at dette samspil er en situeret eller indlejret praksis, båret af de beskyttede hverdagsliv og alle deres traditioner og rutiner. Vi risikerer at gennemføre en vellykket opkvalificering, der reelt set kun er virksom og målbar på de udlejrede 'prøvebaner', eller med andre ord at vores top-kandidater alligevel dumper, lige så snart de har forladt eksamenslokalet.

Da jeg således har argumenteret for at opgaven er uløselig, kan jeg med desto større sindsro gå videre med at afdække de mange komplekse sammenhænge, denne uløselighed fortøner sig i. Dette er ikke ment som et absurd ordspil – pointen er den ganske enkle, at vi efter min bedste mening næppe kan sætte os

det mål at løse disse sammenhænge og modsigelser én gang for alle. Medborgerskabet i de beskyttede livsformer – og sikkert i de øvrige såvel – er nok ikke en 'færdighed', der kan afrundes og stå som det civiles obelisk midt på torvet – det er snarere en 'ufærdighed', som vi hele tiden må arbejde med, iagttagelse fra alle de sider vi nu har til rådighed, og problematisere lige så længe, der er et samfund, som dét er vitalt for – det vil sige et demokrati, hvor det, vi hver især og sammen foretager, faktisk kan gøre en forskel.

Medborgerskabets uddifferentiering – en socialhistorisk udlejnings-serie

Jeg vil nu, i denne øvelses første træk, se nærmere på 'medborgerskabet'. I bogen "*Medborgerskab og social klasse*" (Marshall, 2003) opstiller Thomas H. Marshall en samfundshistorisk udviklings-model af 'medborgerskabet' som den subjekt- eller individ-position, hvorfra borgeren kan rejse krav og forhandle sin egen situation over for samfundets andre aktører/institutioner – i hvert fald i det omfang og de sammenhænge, hvor disse krav og forhandlinger kan endeligt retsliggøres. Marshalls pointe er, at denne position har udviklet sig med moderniteten, fra den oprindelige 'sociale kontrakt mellem suveræn og under-såt' i de tidligste konstitutionelle samfund – og til den uddifferentiering vi ser i dag, med stadigt mere komplekse retsforhold i relationerne mellem borgerne indbyrdes – og i deres relationer til autoriteten, der også selv ses uddifferentieret i stadigt mere (relativt) autonome instanser og systemer. Jeg vælger her, med Anthony Giddens (1984), at se denne uddifferentiering som 'udlejninger og genindlejninger af nye og komplekse abstrakte tegnsæt og ekspertsystemer': retskodificeringer og sagsforvaltninger.

I en forenklet model, der tager afsæt i Marshalls egen (ibid.), men er tilrettet dansk socialhistorie, kan vi se de grundlæggende træk i denne uddifferentiering eller udlejning i fire dimensioner:

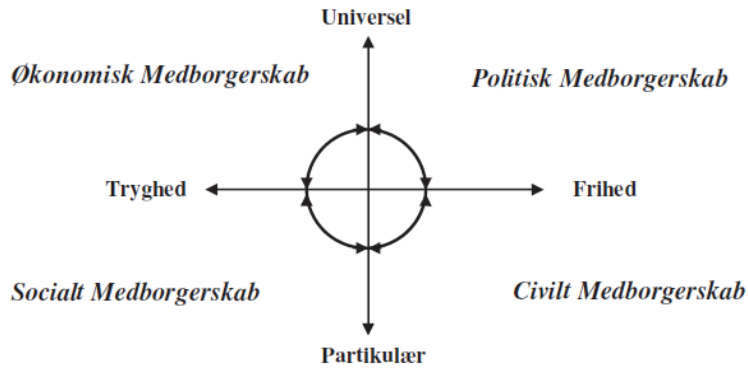
- Med urbaniseringen opstår det '*civile medborgerskab*' som et forhold af personlig frihed i forhold til myndighederne. Vi ser det i instanser og forhold som: retssikkerheden, hjemmets ukrænkelighed, familien og forældremyndigheden som institutioner, og i den generelle begrænsning af myndighedernes ret til overvågning og kontrol.

- Med parlamentarismen opstår det *'politiske medborgerskab'* som *et forhold af generelle rettigheder i forhold til staten*. Det kommer til udtryk i instanser og forhold som: ytrings- og forsamlingsfriheden, stemmeretten, den parlamentariske immunitet, ombuds- og anke-instanserne, og generelt i retten til uafhængige og kritiske offentlighedsformer.
- Med velfærdssamfundet opstår det særlige *'sociale medborgerskab'* som *et forhold af individuel sikkerhed i forhold til den basale livs-opretholdelse* – i instanser og forhold som: den offentlige forsørgelse ved sociale ydelser og service-relationer, pensions- og underholdsbidrag, ældre- og handicap-forsorg, og generelt i den samfundsgaranterede sikring af *'de svages levekår'*. Og:
- Med industrialiseringen (underbetonet hos Marshall selv) ser vi i de nordiske landes særlige korporative stat, et *'økonomisk medborgerskab'* som *et forhold af kollektiv tryghed i forhold til produktionen*, der kan ses i instanser og forhold som: organisations- og forhandlingsfrihed i fh.t. interessevaretagelse, monopol-reguleringer, arbejdsret, konflikt- og mæglings-instanserne, og generelt i statens aktive samspil med, og stabilisering af markedernes selv-regulering.

Vi kan overordnet vælge at se – og diskutere – denne uddifferentiering i en positiv tilgang som udtryk for de forstærkede tillidsforhold i moderniteten (jf. Giddens, 1984) – eller i en mere kritisk og negativ tilgang som udtryk for de sen-moderne deregulerings lige så forstærkede kontrolformer (jf. Stanley Cohen, 1994). Men i stedet for at ville afgøre, hvem af disse, der muligvis kan have (mest) ret – kan det være mere interessant at se det som udtryk for, at denne uddifferentiering åbenbart – og måske karest i et *'nedefra'* eller medborgerperspektiv – kan ses med såvel markant konstruktive som ligeså markant destruktive konsekvenser for medborgerskabets praksis. Og her kan vi sige, at netop denne ambivalens kunne pege på, at medborgerskabet som begrebsmodel kan være velegnet til også at uddybe de særlige ambivalens-forhold i de beskyttede livsformer.

Vi kan her opstille medborgerskabet i en model af en særlig forhandlings-økologi, der viser de mulige sammenhænge og forskydninger mellem medborgerskabets dimensioner:

Fig. 1

På den ene akse ser vi, hvordan medborgerskabets uddifferentierede dimensioner repræsenterer hhv. de civile og sociale *partikulære / individuelle rettigheder* og de politiske og økonomiske *universelle / almene rettigheder*. Og på den anden akse ser vi hhv. de civile og politiske sikringer af medborgerskabets mobilitet i *friheds-rettighederne* og de sociale og økonomiske sikringer af dets stabilisering i *trygheds-rettighederne*. Og vi kan hermed også vise, hvad den fortsatte uddifferentiering betyder:

Som den primære pointe kan vi sige, at uddifferentieringen betyder, at medborgerskabet nu (i højere grad) kan være udsat for konjunkturudsving og kriser – men også kan forhandles – i én af disse dimensioner – uden at det nødvendigvis får (kritisk) betydning i de andre.

Og som en heraf afledt pointe kan vi se, at disse forhandlinger (i hvert fald til en vis grad) kan argumenteres ved reference til de fortsat intakte sider af medborgerskabet.

De særlige konsekvenser dette får for 'de beskyttede', kan vi nu også illustrere mere detaljeret. I kraft af de særligt udsatte livsomstændigheder vil forhandlingerne af *det sociale medborgerskab* være central, fordi det er hér de handicappende virkninger eller deres kompensationer – dvs. selve 'beskyttelsen' – kan blive afgørende for en mulig / optimal rehabilitering af den basale livsopretholdelse. Og vi kan se, at disse forhandlinger – såvel på individuelt som på kollektivt niveau – nu kan tematiseres som:

- *'Specialisering'* med reference til de personlige, civile rettigheder, typisk i form af individuelle handleplaner og kontraktualiseringer af serviceforholdet.
- *'Medindflydelse'* med reference til de generelle, politiske rettigheder, i form af ansvarlig-gørelse, selv- og medbestemmelse og empowerment. Og som:
- *'Diversitet'* med reference til de generelle økonomiske rettigheder på et åbent service-marked, oftest i form af kritisk konsum, selvhjælp og brugerstyret service.

Men disse tematiseringer illustrerer så også tydeligt nok, at medborgerskabet i sin fortsatte udlejring ikke blot er et abstrakt begreb – det bliver konkretiseret i bestemte gen-indlejringer, med hver deres 'abstrakte tegnsæt og ekspertsystemer', og med den bemærkelsesværdige pointe, at borgeren for at udøve sit medborgerskab i disse formater – selv er nødt til at kunne optræde som ekspert. Vi kan sige enklere, at de forhandlingsformer, der åbnes, er genindlejret 'langt inde på eksperternes banehalvdel', og at forhandlingsspillet dér, helt overvejende spilles på deres præmisser. Denne pointe formuleres i bogen *"Magtens nye ansigt"* (Bang; Dyrberg & Hoff, 2005:16) således:

"Ekspertborgerskabet består således af dem der kan, vil og forstår at lade sig mægtig- og myndiggøre til frivilligt at indgå i en strategisk kommunikation med professionelle på alle niveauer fra det lokale til det globale."

Man kunne her tænke en åbning – om end i sig selv næppe en egentlig opkvalificering af medborgerskabet og dets forhandlingsspil i flere træk, hvor det professionelle ekspertsystem så at sige 'spiller med åbne kort' ('herredømmefrit?') ved:

- at gøre borgeren opmærksom på disse mulige forhandlings-strategier,
- at gå langt, om end næppe ubetinget langt, i imødekommelsen af borgerens foretrukne forhandlingsvej – og ved forlods at deklare *hvor langt og på hvilke betingelser*, samt

- at henvise til, hvordan andre har kunnet opnå deres mål – og med hvilke omkostninger.

Men disse træk er netop kun en åbning for borgerens forhandlingsmuligheder og ikke en egentlig opkvalificering. Man kan sige, at ekspertsystemet ved at gå det næste skridt, også at anbefale en bestemt strategi som optimal, nemt vil komme til at stå for endnu et formynderi, også selvom dets erklærede mål var at forhindre umyndiggørelsen. Netop i det strategiske forhandlingsspil ligger jo også den pointe, at borgeren selv, på egen hånd og for egen risiko kan, vil og skal kunne aflæse og kalkulere sine egne – og modpartens - ressourcer og svagheder samt den aktuelle forhandlingssituation og de chancer og risici, den indebærer.

Dermed kan vi også se, hvordan den fortsatte uddifferentiering bliver et træk i den generelle forskydning fra det klassiske (socialdemokratiske), til det fluidt moderne (neoliberale) velfærds-samfund, og at dette medfører et øget pres på de personlige forhandlings-ressourcer, og dermed begunstiger evnen til at kapitalisere dem, og således kan ses som et centralt strukturelt træk i den skærpede polarisering mellem 'elite-borgere og skrot-klienter'. Rollen som 'elite-borgere' er næppe tilgængelig for 'de beskyttede' – om end den godt kan være det for deres pårørende i valget af de optimale 'beskyttelsestilbud'. Et valg, der igen åbner for både frisætning og umyndiggørelse i et uafgørligt dilemma.

Forhandlingsspillet hverdagsliggørelse i de beskyttede livsformer

Jeg har forsøgt at vise, hvordan medborgerskabet i en fortsat uddifferentiering kan ses udlejret fra de ældre velfærds-klassiske formater og derpå genindlejret i nye ekspertsystemer, der synes at modsvare den generelle neoliberale udvikling af 'New Public Management' og øget markedsgørelse af velfærds-servicen. Det er her en pointe, at 'markedsgørelsen' ikke blot betyder større udbud og licitation af service-leverancer – så at sige på 'bruger-fladen' – men at det også betyder en øget konkurrence på 'system-fladen' dvs. om den fundamentale adgang til, og forhandling med de service-bevilgende instanser. En konkurrence, der producerer både vindere og tabere. Dette førte til den foreløbige konklusion, at medborgerskab i dette format næppe er tilgængeligt for 'de beskyttede'.

Det vil derfor være indlysende som det næste træk at se nærmere på 'beskyttelsen', for at afklare, hvordan et medborgerskab hér kan fungere – og dermed også hvordan det i givet fald kan opkvalificeres.

I analysen af 'de beskyttede livsformer' er det et afgørende udgangspunkt, at disse uanset reform-temaer som 'normalisering, integration og inklusion' heller ikke har kunnet holdes uberørte af den samme generelle samfundsudvikling med stadige udlejninger og genindlejninger, og med nye former for markedsgørelse. Man kan sige, at det centrale motiv hér ikke så meget er 'konkurrencen', men i højere grad de effektive 'stabiliseringer og målopnåelser'. Men også her ser vi en tvetydighed, måske tydeligst i forhold til beskyttelsesformernes af-institutionalisering eller 'hverdagsliggørelse', hvor det:

- på den ene side – i 'bruger-fladen' – fremhæves, at tilbuddet bygger på *anerkendelsen* af den enkelte borger – *'som dén, du er'*, mens det
- på den anden side – i 'system-fladen' – fortsat forudsættes, at det er systemet eller 'visitationen', der afgør *placeringen* af brugeren – *'dér, hvor du skal være'*.

Denne tvetydighed er så fundamental, at den også slår igennem i de mulige forhandlingsformer, aftale- og dialogspor, sådan som de i de beskyttede livsformer kan ses genindlejret i den hverdagslige fortrolighed mellem 'beskyttere og beskyttede'. Det kan her være på sin plads at huske, at både hverdagsligheden og de fortrolige samtaleformer umiddelbart er positive goder, at de for alle parter så langt er at foretrække frem for anstaltens langt skarpere, til tider direkte brutale omgangstønder. Vi må nok snarere se tvetydigheden som utilsligt, båret af det hverdagsligt fortroliges selvfølgelighed, og netop derfor ureflekteret. Men ikke desto mindre synes denne tvetydighed snarere at blive forstærket af de stadige forsøg på at betone og udvikle 'botilbuddet som borgerens eget hjem' og mere generelt 'de beskyttede livsformer som borgernes suveræne liv'.

I en antropologisk teori-tilgang (jf. Mauss, 2001) kan vi nemlig se beskyttelsesforholdet som en interaktionel praksis, der med hverdagsliggørelsen, og i hvert fald af 'de beskyttede' kan opleves som en potentiel gensidighed. Det er næppe urimeligt at antage, at ganske mange, om ikke alle de konkrete bidrag,

der indgår i den personlige 'beskyttelses-pakke', også af modtageren vil opleves som velkomne. De er, forhåbentligt, bidrag, der faktisk letter og forbedrer den mulige livsførelse, og som modtagerne derfor i en eller anden grad og form kunne opleve sig foranlediget til at 'gengælde', netop som udtryk for / markering af deres suverænitæt. Problemet er da blot, at det ikke er muligt at se hvordan og hvor meget: Beskyttelsen er ikke pris-mærket! (Og for øvrigt næppe heller forsynet med varedeklaration af evt. tilsætningsstoffer).

I det hverdagsliv, som de beskyttede livsformer i stadigt højere grad forsøger (foregiver?) at ville nærme sig, kender vi alle sammen to vidt forskellige udvekslings-systemer, med hver deres pris-fastsættelser og gensidigheds-vilkår:

- Ved '*vennetjenester*' kan vi ikke forvente kontant afregning. Men vi ved, at der før eller senere skal 'gøres gengæld', fordi den fortsatte relation bygger herpå. Størrelsen af denne 'gengæld' er også langt hen ad vejen en fornemmelsessag, hvor vi som regel er nødt til at stole på vores skøn.
- Ved '*købsforhold*' skal vi derimod på forhånd være indstillet på kontant afregning. Derefter skylder parterne ikke hinanden noget. Prisen vil vi kunne få oplyst, forhåbentlig også på forhånd. Og hvis forholdet kikker, kan vi om ikke andet 'mødes i byretten'.

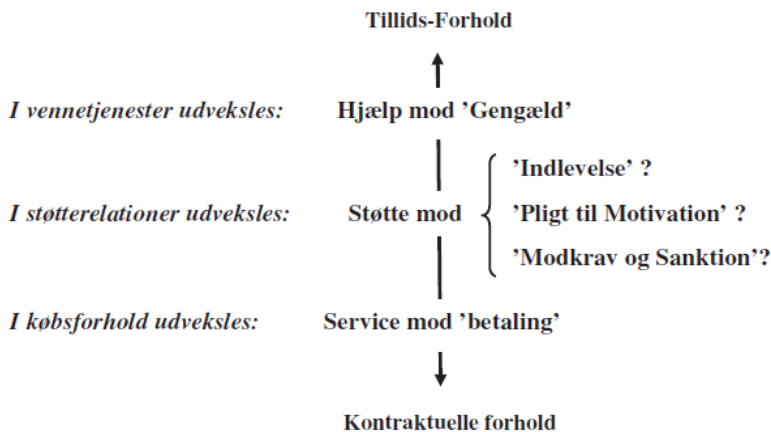
Men hvor glade og tilfredse 'de beskyttede' end kan være for den hjælp, støtte og omsorg, de modtager – så er det på forhånd givet, at uanset hvor hverdagsfortroligt og venligt de omgås deres 'beskyttere', så kan de hverken betale sig fra det – eller indfri det ved gen-tjenester. Her sætter den institutionelle orden rimeligt nok meget klare restriktioner for, hvad de professionelle må modtage fra 'brugerne'. Og dette er i sagens natur grundlæggende rimeligt: ingen af parterne kunne være tjent med mere eller mindre korrumpere service-tilbud. Men den utilsigtede omkostning er så blot, at det efterlader service-modtagerne i en uafklaret position mht. deres 'forpligtethed og evt. modydelser'. Vi kan her, med lån fra hhv. Kaspar Villadsens (2004) diskussion af '*filantropiens genkomst*' – og fra Niels Åkerstrøm Andersens (2003) udvikling af '*borgerens kontraktliggørelse*' se tre tendenser i de beskyttede livsformers støtterelationer:

- Som et træk i retning af vennetjenester kan vi se *'indlevelsen'*, sådan som den betones i de pædagogiske paradigmer om *'anerkendelsen af det hele menneske, og mødet i øjenhøjde'*, hvor den professionelle med sin empatiske formåen er i stand til at se og forstå *'den beskyttede'* hinsides dennes kommunikative uformåenheder – vel at mærke i det omfang, *'den beskyttede'* stiller sig *'åben og tillidsfuld'* heroverfor. I dette, umiddelbart troskyldige syn på støtte-relationen, ligger implicit en forventning (et krav?) om at støtte-modtageren skal være villig til at flytte på – eller helt at ophæve – sine grænser for *'det private'*. Man kan sige, at under anerkendelsens smilende overflade lurer krænkelsen! Eller mere generelt, at denne tilgang indebærer en risiko for intimisering eller sågar sentimentalisering og victimisering af den anden som *'sårbar, hjælpeløs og stakkels'*.
- I den anden ende af skalaen, som et træk i retning af købsforhold kan vi se de *'sanktionerede modkrav'*, hvor service-forholdets ydelser og mod-ydelser er nøje specificerede, som regel også med præcise sanktions-serier. Vi ser dette tydeligst i de metode-koncepter, der retter sig mod adfærdsregulering. Også i de nyere udgaver, hvor *'straffen er mildnet til passiv undladelse'*. Hvor *'indlevelsen'* stod på kanten af *'føleri'*, der kan de *'sanktionerede modydelser'* siges at stå på kanten af *'ufølsomhed'*. Her er krænkelsen utilsløret til stede som en eksplicit mulighed: *'Vi gør det til dit eget bedste!'*. Og igen, mere generelt, er risikoen her snarere det bedrevidende formynderi og domesticeringen af den anden som *'den tæmmede vilde'*.
- Midt imellem disse yderpunkter kan vi så se den tendens, der nok er den mest udbredte, og som kan siges at forsøge at balancere imellem de andres muligheder og risici. Vi kan se denne tendens betegnet som en *'lærings-orientering'*, hvor hovedvægten lægges på at *'den beskyttede gradvist overtager ejerskabet til sin egen udvikling'*. Og det lyder jo da som en bæredygtig opkvalificering af medborgerskabet – og er det vel også af og til? Problemet er så blot, at det er *'lærings-tilrettelæggeren'*, der styrer omfanget og timingen af denne *'gradvise overtagelse'*. Og at *'den lærende'* i dette forhold, helt fra start og altså inden der er overtaget noget som helst – må være *'motiveret'*. Og det er vel fair nok, kan

man sige: Uden motivation – ingen læring. Men når vi ser støtterelationen som et hverdagsliggjort udvekslingsforhold, kan vi også se, at 'de beskyttede' som den eneste mulige modydelse har 'pligten til motivation' – og som regel ikke i den helt åbne betydning af 'at ville noget med sit liv', men snarere i den mere lukkede betydning af 'at ville noget, der kan indskrives i en faglig handleplan'!

Vi kan se disse tendenser i en begrebsmodel, der viser støtterelationens ambivalens:

Fig. 2

Med modellen får vi så også synliggjort de magt-formater, som støtteindsatsen kan benytte sig af, og evt. pendle imellem:

- i 'indlevelsen' kan vi uden videre gense den traditionelle 'pastoral-magt', og
- i 'modkrav og sanktioner' kan vi lige så enkelt se det lige så klassiske 'herredømmeforhold', mens vi
- i 'pligten til motivation' snarere ser den sen-moderne magtform – eller 'selv-teknologi', som bl.a. Michel Foucault (1983) og Nikolas Rose (1999) beskriver som 'governmentality', hvor pointen er, at subjektet ledes og opmuntres til selv at påtage sig og forholde sig ansvarlig for

sin egen selv-regulering rettet mod de aktuelt værdsatte socialiseringsudtryk.

Det kan indvendes, at der hermed tegnes et negativt, måske endda kynisk billede af de pædagogiske indsatser som 'rene magt-teknikker'. Hertil kan svares, at 'magt', i hvert fald sådan som Michel Foucault – og for øvrigt også Anthony Giddens – bruger begrebet ikke i sig selv er negativt ladet. 'Magt' er ganske enkelt en 'transformativ kapacitet', dvs. 'evnen til at gøre en forskel'. Og i den forstand ville ingen være tjent med en pædagogik, der ikke 'magtede noget'. Vi kan sige, at de pædagogiske indsatser selvsagt må ville, og kunne 'gøre en forskel'. Pædagogik er hverken neutral eller værdifri: den bruger – og skal bruge – sin kapacitet til at hjælpe, støtte og vejlede 'den anden på vejen til det bedre'. Men i det stykke kan der naturligvis opstå tvivl og diskussion om dette 'bedre' også er indlysende bedre for den anden, den beskyttede. I og med at 'magten' i sig selv er neutral ligger netop kun, at spørgsmålet om dens konstruktive eller destruktive virkninger for den anden, opstår i samme øjeblik som denne magt sættes ind i en bestemt retning. Og dét vil pædagogik aldrig kunne sige sig fri for uden at ophøre med at være 'pædagogik'. Men dermed kan vi se, hvorfor det bliver problematisk, når den pædagogiske indsats – den transformative kapacitet – skal sættes ind på at 'myndiggøre' den anden, sådan som hun/han selv måtte se det optimalt. Her bliver de indbyggede selvmodsigelser så stærke, at der er al sandsynlighed for at 'kæden hopper af og hjulet går i tomgang'. Vi står således med det paradoks, at der er al mulig grund til at opkvalificere medborgerskabet i en myndiggørelse af 'de beskyttede', fordi de uvægerligt står i magt-underskud over for 'beskytterne'. Men af samme grund er det af alle mulige aktører næppe 'beskyttelses-teamet', der kan designe og udføre denne opkvalificering. Vi må derfor, i det næste træk se nærmere på myndiggørelsen som pædagogisk dannelsesprojekt.

Myndiggørelse som pædagogisk dannelsesprojekt – mellem 'omsorg og læring'.

At besidde 'personlig eller individuel myndighed' er vel et anliggende, som vi nogenlunde enkelt kan bestemme. Uanset, at de kulturelt værdsatte og accep-

table udtryk for denne side af vores personlighed må ses som socialt konstruerede og dermed variable over tid, sted, social gruppe, køn m.v., så er det oftest ret tydeligt at mærke, om vi besidder den, og i givet fald i hvilke situationer og med hvilken rækkevidde. Vi mærker det ganske enkelt på de andres reaktion på vores udspil. Om de bliver opfattet, anerkendt og respekteret – eller om de forblev umærkede, blev korrekset eller blot tilsidesat. 'Myndigheden' som personlig dimension er nok entydigt et interaktionelt forhold – også selvom tilløbene og forberedelserne finder sted i os selv.

Derimod kan det stå mere åbent, hvordan vi egentlig når frem til at besidde og kunne udfolde denne 'myndighed'. Den indlysende brug af ordformen 'myndiggørelse' peger unægtelig meget klart på, at det er noget, andre ikke blot må hjælpe til med, men at de egentlig – og i hvert fald et stykke af vejen (i øvrigt uklart hvorfra og hvortil?) – spiller den aktive hovedrolle, mens vi selv, spændt forventningsfulde kan iagttage deres oprustning af os, og mere eller mindre utålmodigt må afvente at den lykkes, og vi endelig kan blive fri for deres emsige hænder. Og i hvert fald er det påfaldende, at en lige så nærliggende sprogform 'myndigblivelse' næppe har plads i sproget. Selv om det kunne være lige så nærliggende at antage, at evnen til myndighed snarest er en 'antropologisk konstant' (jf. Komischke-Konnerup, 2010, p. 20ff), dvs. en kapacitet vi som art har iboende – og at dens sociale tilblivelse og vækst alene er et spørgsmål om at tilpasse denne konstante kapacitet til de aktuelle udfoldelses-formater, sådan som de nu kan være konstrueret for netop 'sådan nogen som os'. Men denne modstilling af 'myndiggørelse' over for 'myndigblivelse' er næppe produktiv som dikotomi, hvor den blot ville føre til en uafsluttelig polemik á la 'hønen vs. ægget'. Den er nok mere bæredygtig som dobbeltbillede, hvor vi:

- i et 'bottom-up'-perspektiv ser 'evnen til myndighed' som vores natur, der vil stræbe efter at sætte sig igennem i enhver kulturel nutid – og
- i et 'topdown'-perspektiv ser 'myndighedens formattering' i den aktuelle kultur, der altid-allerede har formatteret bestræbelsen, fordi – som påpeget – 'myndighed' er en kulturel praksis. Det bliver her en ekstra pointe, at vi næppe kan sætte startdato på dette samspil mellem bestræbelse og formattering: 'altid-allerede' er netop 'hele tiden'.

Vi kan så for øvrigt genfinde denne sondring mellem myndiggørelse i et top-down perspektiv over for myndigblivelsen i et bottom-up-ditto hos Foucault, i hans begreber om 'Subjektivering vs. Subjektivation' (Foucault, 1997).

Det kan også synes enkelt at se dette samspil udvikle sig i løbet af vores livsbaner – tydeligst nok i de tidligste afsnit af dem – i et spillerum mellem 'omsorg og læring'. Denne tydelighed *kan* skyldes, at det også er i disse tidlige baneforløb, at vi har udlejret/genindlejret netop 'omsorg og læring' ikke blot i to adskilte diskurser, men også i hver især særligt uddifferentierede samfundsmæssige instanser, legitimeret og retskodificeret i hver sine lovgivninger. I en modstilling af disse to menings-sammenhænge kan vi fremhæve hver af deres særligt markante træk, hvor vi:

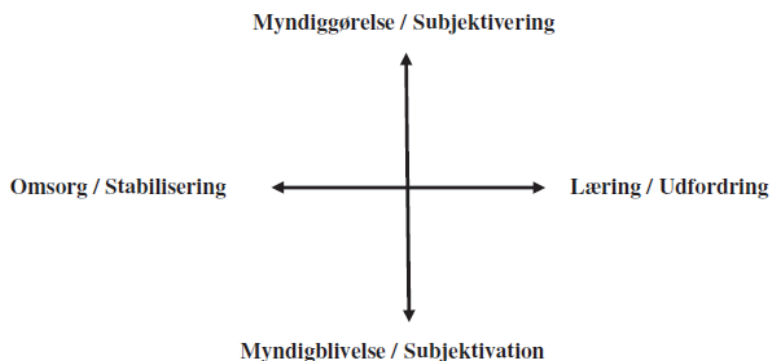
- i 'omsorgen' betoner den andens (og den gensidige) 'tryghed' og dermed også især har øje for den andens 'sårbarhed' og for de 'stabiliseringer' vi kan opstille som værn heraf, mens vi
- i 'læringen' betoner den andens (og vores fælles) 'frihed', og dermed snarere har øje for den andens 'robusthed' og for de 'udfordringer' vi kan spille ind for at styrke den yderligere.

I en sådan modstilling vil vi uvægerligt komme til at lægge vægt på de størst mulige forskelle og modsætninger. Men som i skitseringen af 'myndiggørelse eller myndigblivelse' er det også her en nok så væsentlig pointe at se modstillingen som yderpunkter i et kontinuum eller spændingsfelt, hvor den interaktive praksis kan udspilles i enhver mulig balance herimellem – og som regel også i et vist flow – og i visse uenigheder om, hvorvidt vi ikke lige skulle trække lidt mere den anden vej.

Vi kan hermed opstille en 'grundmodel', der ser således ud:

Fig. 3

Pointen med at opstille modellen som et 'flow-felt' er, at den dermed minder os om, at de interaktionelle sam- og modspil, der på en gang er myndighedens vækstrum og dens konkrete praksis, vil kunne foregå hvor som helst i dette felt, med stadigt skiftende balancer – og at en væsentlig del af disse spil vil kunne handle om hvilke balancer og hvilke skift, der nu især er aktuelle, mulige og ønskelige – og ikke mindst for hvem?

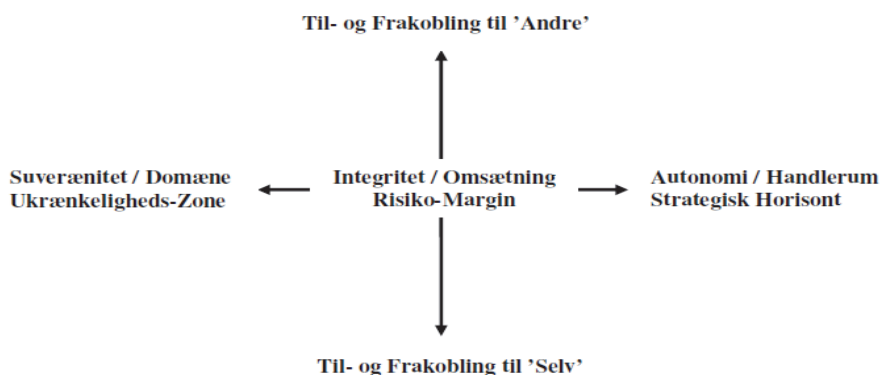
Myndighedens mulighedsbetingelser eller 'grundlags-økologier'.

Hvis 'evnen til myndighed' som en særlig variant af den generelle transformative kapacitet ('evnen til at gøre en forskel') er vores natur som mennesker – og hvis dens sociale formattering snarere handler om at indstille denne evne til at udfolde sig adækvat – kan vi hér se den pointe, at de udefra kommende bidrag, 'myndiggørelserne', måske i højere grad tager fat om myndighedens mulighedsbetingelser – mens selve dens kerne, 'viljen til at ville', snarere er uden for andres positive rækkevidde. (Mens der kan rejses tvivl om vi egentlig kan 'myndiggøre' andre end os selv – så ved vi alt for godt, at den negative rækkevidde, evnen til at umyndiggøre andre end os selv – historisk set har været ubegrænset og særdeles vellykket!). Vi kan se dette som en kulturel påvirkning af hhv. 'vækstfremmere og -hæmmere', hvormed vi udefra kan bidrage til, at den voksende 'selv-myndighed' ikke forvilder sig ud af nogle spor, som vi an-

dre ikke kan gå med på – eller til. Og at vi i det mindste kan forsøge at begrænse eller dæmpe (de værste af) disse 'vildskud'.

Det kan derfor give mening at tale om 'myndiggørelsen' som en 'økologi for de mulige og ønskværdige myndigblivelser'. Denne økologi skal så dels afspejle den opstillede grundmodel for 'myndighedens tilblivelsesrum', men dels også afspejle den netop sådan som blikkene og indgrebene udefra kan se deres handlemuligheder. Et forsøg kunne se således ud:

Fig. 4

Her er den lodrette akse mellem 'myndiggørelse og myndigblivelse' – eller med Foucaults ord: mellem 'subjektivering og subjektivation' – afspejlet i de interaktionelle kompetencer, der (jf. Anders Fogh Jensen, 2009) bliver sat i spil – og udfordret – i 'myndigheds-økologierne' som hhv.:

- Kompetencen til at til- og frakoble i forhold til andre, dvs. evnen til at indgå i – og veksle imellem – relationer og fællesskaber der knytter os til hinanden / fastholder ('bonding') og andre, der åbner nye muligheder ('bridging'). Pointen hér er, at vi hele tiden har brug for begge dele – men ikke hele tiden i samme balance og på samme måde. Evnen til selv at kunne mestre denne vekslen er afgørende for den sociale dimension af 'myndighed' over for andre, dvs. at kunne fremstå med myndighed.

- Kompetencen til at til- og frakoble i forhold til 'selv', dvs. evnen til både at fastholde de centrale livsværdier, der indgår i og bekræfter 'mig selv' – og at åbne sig for nye, justere eller evt. bryde op fra tidligere værdier. Pointen her er parallel: at vi hele tiden har brug for både at kunne fastholde relativt stramme aflukninger – og at åbne ubegrænset for nyelser – men igen ikke hele tiden i samme balance og på samme måde. Også her er evnen til selv at kunne mestre denne vekslen afgørende for den personlige dimension af 'myndighed', dvs. at have sit eget fundament for den myndighed, vi udfolder.

På den vandrette akse er der nu indført en fordoblet afspejling. I første træk kan vi se feltet mellem 'Omsorg / Stabilisering' og 'Læring / Udfordring' direkte afspejlet som 'myndighedens' indlejringsformer i den interaktionelle praksis som hhv.:

- Suverænitet i et vist 'Domæne, som angiver Anerkendte Ukrænkeligheds-Zoner', eller mao. som 'myndighedens passive rettigheder'. Og på den anden side som
- Autonomi i et vist 'Handlerum, som udpeger de Acceptable Retninger af vores Formåen i Strategiske Horisonter', eller mao. 'myndighedens aktive rettigheder'.

Men hvis myndighedens udtryk her ses som 'genindlejringer', der i det mindste er stabile nok til at andre kan nå at registrere og forholde sig til dem – så må den vel også kunne ses i mere åbne udlejringsformater, hvor udlejringerne netop også afspejler den sociale dimension som spillerummet i til- og frakoblingerne til hhv. 'andre og selv'. Det oplagte svar er, at vi kan se 'myndighedens økologier' i et centralt felt, hvor det processuelle flow udspilles – og hvor det snarere er udkast end færdigheder, der omsættes, dvs. hvor mulighedsbetingelserne endnu er åbne og fluide former, der kan afprøves, forhandles og tilpasses. Her er 'myndigheden på vej i tilblivelse' snarest set som:

- Integritet i samhandlingen og udvekslingen med andre, og hvor pointen er, at det også altid vil blive afgjort i disse omsætninger, om vi hver

især taber og vinder mere 'end vi kan tåle' – eller om vi er i stand til 'at forblive hele'. Vi kan se dette som 'Myndigheds-Økologiens Risiko-Margin', hvor rettighederne endnu hverken er stabiliserede som passive eller aktive, men snarere står som åbne retspotentialer eller anfordringer, som vi endnu ikke har bundet os helt fast på at indfri eller med andre ord som 'myndighedens åbne ufærdigheder'.

Myndighedens mulighedsbetingelser som pædagogikkens 'fælles tredje'?

Hvis myndighedens tilblivelsesform således er 'det ufærdige snarere end det færdige' (jf. Mathiesen, 1992), kan vi her se en pointe, der kan føre os ud af de tilsyneladende endeløse dilemmaer og modsigelser, der synes at præge myndiggørelsen og dermed også vejen til en opkvalificering af medborgerskabet, sådan som de har vist sig også i denne tekst. For at 'de beskyttede' skal kunne afprøve disse 'ufærdigheder' i de skiftende samspil, og for at de her skal kunne mærke efter, dels hvordan andre reagerer, dels hvordan de synes at 'passe til mig selv' – må de have adgang til at opsøge forskellige udkast og eksempler. Se, hvordan andre i sammenlignelige – og helt anderledes situationer har forsøgt sig; hvad det kostede, og hvad der tilsyneladende kom ud af det. Vi kan generelt se en sådan bestræbelse som en 'opdagelsesrejse i myndigblivelsens mulighedsrum', og passende foreslå, at dette kunne blive et fælles projekt for 'beskytterne og de beskyttede'. Fordi det for begge parter kunne blive en udfordring af deres egen kendte praksis at iagttage og hente ideer fra andres. I stedet for at ville opkvalificere en evne, kapacitet eller formåen hos den enkelte 'beskyttede' – med alle de formynderiske faldgruber dette indebærer – kan 'beskyttere og beskyttede' sammen vende opmærksomheden mod de forhold i omgivelserne, der kan fremme eller hæmme udfoldelsen af denne individuelle og ufærdige formåen. Og de kan, i denne iagttagelse hele tiden også udfordre sig selv og hinanden – samt ikke mindst supplere deres indbyrdes fantasi ved at invitere tredjeparts aktører uden for 'beskyttelsesreservaterne' til at give stadig nye indspil.⁵¹

---

⁵¹ Indspil – se f.eks. Bylov m.fl. (2007).

Det ville så også være en yderligere pointe, at dette mulige fælles projekt kunne blive udtryk for 'pædagogikkens fælles tredje', dvs. for en afsøgning, afprøvning og mulig tilegnelse af forhold og fænomener, der ligger uden for den umiddelbare støtterelation. Sat på spidsen kunne vi se dette som en mulig – og efter min bedste overbevisning yderst tiltrængt – aflastning af 'inderliggørelsen i støtteforholdets gensidige hinanden'. Og dette er så konklusionen på dette kapitel. Da jeg indledte det med et citat, kan det være passende at afslutte det med et andet:

"When we hear that subjects are apathetic or powerless and that citizenship is the cure, we are hearing the echo of the will to empower. It is the echo of a way of thinking about politics, power, and democracy that is forever blinded by what is not there." (Cruikshank, 1999, p. 122).

"I am arguing that welfare does not cause citizens to behave in one way or another. Rather, as Foucault puts it, welfare "structures the possible field of action by others." Which is to say, that welfare recipients are already citizens, fully capable of action." (ibid. p. 41).

Referencer

- Andersen, Niels Åkerstrøm (2003): *Borgerens kontraktliggørelse*. København: Hans Reitzel.
- Bang, Henrik P.; Dyrberg, Torben B. & Hoff, Jens (2005): *Magtens nye ansigt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Bauman, Zygmunt (2000): *Savnet fellesskap*. Oslo: Cappelen.
- Bylov, Frank (2006): *Fra medlemmernes ønsker og krav til en sammenhængende politik*. Rapport til Udviklingshæmmedes Lands Forbund 2005. Pdf-version: www.nvie.dk.
- Bylov, Frank m.fl. (2007): *Viggos vanskelige verden – en lydtegneseerie om unge udviklingshæmmedes rettigheder*. www.ulf.dk/ulf-ungdom/
- Bylov, Frank & Nielsen, Anette (2009): *Brugerundersøgelse blandt brugerne af bo- og værkstedstilbud i Varde Kommune*. Pdf-version: www.nvie.dk .

- Bylov, Frank (2010): Udviklingsprojektet – det informerede fremtidsværksted. i: Mogensen, Finn; Bylov, Frank & Johannsen, Gundi (2010): *Uddannelse og udvikling på professionshøjskoler*. Esbjerg: UC Vest Press (Kap. 12, p. 241-54).
- Bylov, Frank (2011): *Den store løsladelse – en kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede i Danmark 1980-95*. Doktorafhandling, DPU, 2010. Pdf-version: www.nvie.dk. Print-version: www.bod.dk.
- Cohen, Stanley (1994): *Den sociale kontrolls moderne former*. København: Hans Reitzel.
- Cruikshank, Barbara (1999): *The will to empower*. Itacha: Cornell University Press.
- Foucault, Michel (1983): The subject and power. I: Dreyfus, Hubert & Rabinow, Paul (eds): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1997): Technologies of the Self. I: *The essential works of Michel Foucault, vol. I*. New York: The New York Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.
- Jensen, Anders Fogh (2009): *Projektsamfundet*. Aarhus Universitetsforlag.
- Komischke-Konnerup, Leo (1997): Arbejde, omsorg og fællesskab. I: Komischke-Konnerup, Leo & Hansen, Niels Buur (red)(2010): *Specialpædagogik på hovedet*. Århus: Klim.
- Marshall, Thomas H. (2003): *Medborgerskab og social klasse*. København: Hans Reitzel.
- Mathiesen, Thomas (1992): *Det uferdige. Tekster om oprør og undertrykkelse*. Oslo: Pax Forlag.
- Mauss, Marcel (2001): *Gaven*. København: Spektrum.
- Melucci, Alberto (1996): *Challenging codes – Collective action in the information age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas (1999): *Governing the soul. 2nd edition*. London: Free Association Books.
- Villadsen, Kaspar (2004): *Det sociale arbejdes genealogi*. København: Hans Reitzel.

Kontaktsomhed, tilsætning og personlighed – om pædagogisk arbejde med voksne med udviklingshæmning i botilbud

Af Annemarie Højmark

Gennem antropologiske feltstudier af socialpædagogisk praksis i tre botilbud viser det pædagogiske praksisfelt med voksne med udviklingshæmning sig at være kendetegnet ved engagerede medarbejdere, som møder beboerne med fagligt nærvær. Viden om den faglighed mangler i tidens drøftelse af det socialpædagogiske arbejde. Artiklen omhandler, at i botilbud påvirker både medarbejderen og beboeren de situationer, de er i sammen. Pædagogen kan ikke ikke-ville være kontaktsom i dagligdagens træf med beboerne. Beboerens kontaktsomhed og personlighed er i centrum for det socialpædagogiske arbejde og i fortolkningen af den socialpædagogiske opgave set under en antropologisk vinkel om socialpædagogik i botilbud.

Socialpædagogisk praksis i botilbud er et udfordrende undersøgelsesfelt. På den ene side udtrykker livet i botilbud forudsigelighed, stilhed og hverdagslighed. "Dig og mig?" spørger beboeren pædagogen⁵², og man forstår implicit betydningen af både beboerens behov for professionelt nærvær, støtte og omsorg, og medarbejderens og beboerens over tid opbyggede indbyrdes tillidsforhold,

---

⁵² Betegnelsen medarbejder og pædagog bruges synonymt i artiklen. I feltstudierne mødte jeg både uddannede pædagoger, omsorgsmehjælpere, pædagogstuderende og vikarer. Når jeg ikke skelner mellem de forskellige personalekategorier i artiklen er det, fordi i de forskellige medarbejders direkte arbejde med beboerne, som er det, jeg har undersøgt, var der ikke synlig forskel på de forskellige personalekategoriers arbejdsopgaver med beboerne, eller hvordan de blev kontaktet af beboerne.

som gør, at beboeren netop kan ønske, at det er de to, der skal være sammen om dagens forskelligartede svære og glade gøremål og aktiviteter.

I antropologiske feltstudier, med deltagende observation som omdrejningspunkt, opleves samspillet mellem beboere og medarbejdere på helt nært hold. Og man bliver selv del af omgangsformerne og imødekommer 'det hele', så godt man kan, vil og tør i sit arbejde med at forstå, hvordan samspil giver mening, og hvad det man oplever mon kan betyde i forhold til den undersøgelsesinteresse, man er gået i felten med.

I socialpædagogik, som sådan en 'delt hverdagslighed' mellem medarbejderen og beboeren, oplevet på nært hold, lærer man som udefrakommende, der undersøger indefra, snart beboernes foretrukne ord, vendinger og daglige rytmer at kende. Man fornemmer den enkelte beboers kontaktpreferencer, særligt tillokkende aktiviteter og steder beboeren gerne vil være, og man bliver kendt med de mange forskellige måder, det bliver imødekommet af medarbejderne, ligesom struktureringer af arbejdet med beboerne mærkes.

På den anden side er det hverdagslige i livet i botilbud også komplekst og facetteret og vanskeligt at få hold på. Der foregår hele tiden en masse kontakt på mange forskellige 'niveauer' og på kryds og tværs af feltens mennesker. Under feltstudierne havde jeg ofte lyst til at have flere forskellige notesbøger i gang samtidig. En for hver beboer fordi jeg hele tiden oplevede, at alle beboerne havde hvert sit forløb med pædagogerne, 'afbrudt' af de fem-seks øvrige beboeres individuelle forløb – i deres fælles liv. At gå i 'felten-botilbud' med en antropologisk erkendelsesinteresse forpligter altså til at tage sådan en ytring som "*Dig og mig?*" brandalvorligt og forsøge at forstå, hvad det udtrykker om, hvad der er betydningsbærende i hjemmelivet og arbejdslivet inde i botilbud. Derfor udsættes oplevelsen af det hverdagslige for systematisk analyse, som skal gøre formidling mulig af både det stille forudsigelige hverdagssamspil, der bliver så bekendt, og 'alt det' komplekse samspil som medvirker til, at livet derinde netop kan opleves sådan.

Min undersøgelsesfelt bestod af to botilbud. Her indlevede jeg mig i samspil og kontakt mellem medarbejdere og beboere, og jeg udfordrede mig med fortolkende og analytisk arbejde undervejs. For det er helt essentielt i en antropologisk undersøgelsespraksis, at arbejde med nærhed og distance, med indfor-

ståethed og forundring på forskellige måder gennem alle sådan et projekts faser.

Den deltagende observation i de to botilbud blev sideløbende suppleret med interview med syv pædagoger i to botilbud, hvor et botilbud overlappede således, at der samlet set var tre geografisk spredte og beboermæssigt forskelligt sammensatte botilbud involveret i projektet⁵³.

Socialpædagogik i botilbud er et komplekst handlingsfelt

En af de helt afgørende indsigter i det socialpædagogiske fagområde, som projektet har givet anledning til, drejer sig om medarbejdernes faglighed. Der har været stor kritik af den pædagogiske faglighed og levevilkår på botilbudområdet de seneste par år. Ikke mindst på grund af 'sagerne' i starten af 2007 om bortgemte, glemte, forsømte og fornedrede voksne udviklingshæmmede på flere botilbud rundt omkring i landet.⁵⁴ Sager, der naturligvis må tages alvorligt og handles resolut på, så forholdene ændres for både beboere og medarbejdere. Samtidig hermed kan der siges at herske en mere almen, udefrakommende bekymring for fagligheden på det socialpædagogiske område. "Generelt efterlades det indtryk, at en væsentlig del af det pædagogiske arbejde bygger på erfaringsbaseret – indimellem tavs – viden hos den enkelte medarbejder snarere end en klar og sammenhængende pædagogiske strategi" skriver Nirás Konsulenterne i en rapport fra 2008.⁵⁵ Samlet set er det bekymringer om manglende fælles fagligt sprog og fag-

---

⁵³ Projektet, som havde arbejdstitlen "Begrundelser i socialpædagogisk arbejde – En pædagogisk antropologisk undersøgelse af socialpædagogisk praksis i botilbud for voksne med udviklingshæmning", løb over seks måneder i efteråret/vinteren 2008/09 og blev gennemført med midler fra SL's og BUPL's forskningsfond. Den samlede projektrapport med yderligere metodiske overvejelser og præsentation af botilbuddene, analyser mv., der er udarbejdet til projektet, kan downloades fra

<http://edu.au.dk/forskning/omraader/sociallogspecialpaedagogik/eboegerogartikler/ebog/socialpaedagogik-og-botilbud-for-voksne-med-udviklingshaemning/>.

⁵⁴ Carlsen, S. R. & L. Richter (2008): Kritik: Københavnske bosteder for handicappede kritiseres. I: *Information* 12.09.2008; Gjertsen, M. (2008). Gentagelser Strandvænge-metoder findes stadig. I: *Information* 8.09.2008; Larsen, E. (2008). Reformér botilbuddene til de handicappede. I: *Berlingske Tidende* 12.02.08; Rasmussen, K. (2008): De bortgemte. I: *Information* 22.1.2008; Schollert Hvalsum, L. (2008): *Fakta om botilbud*. Center for Ligebehandling af Handicappede; Strandvænge – Billeder af en afmagtskultur. I: *Socialpædagogen*, nr. 4, 2007.

⁵⁵ Nirás Konsulenterne og Københavns Kommune (2008:29). *Undersøgelse af bosteder og bofællesskaber i Københavns Kommune*

lige begreber, der kan samle personalet om indsatsen, så den ikke bliver tilfældig, følger medarbejdernes normative præferencer om, hvordan 'man' lever derhjemme, og så den bliver målbar og dokumenterbar jf. den evidensbølge, der har omgæret hele det sociale område med stærke krav de senere år.

Mine feltstudier viser, at der hersker stor faglig bevidsthed omkring indsatsen inden for botilbud området. Men det er også tydeligt, at arbejdet med beboerne i botilbuddene er et komplekst handlingsfelt, hvor det er nødvendigt at arbejde med og erkende – både udefra og indefra – at der foregår mange forskellige typer pædagogisk handling, hvoraf nogle er nemmere at sætte ord på, synliggøre som pædagogiske og dokumentere og måle end andre. Således må et begreb om socialpædagogisk faglighed forstås og anerkendes ved sin mangfoldighed og kompleksitet.

Konkret gør fagligheden sig gældende med flere overordnede og samtidigt fungerende tilgange fra medarbejderne set fra antropologens position. For det første udgør 'det etiske' et omfattende aspekt i arbejdet med de udviklingshæmmede beboere i botilbud. Det er overordnet set medarbejdernes overvejelser over magtaspektet i arbejdet og over, hvordan der bedst værnes om beboerens værdighed. En af pædagogerne forklarer, "*Det kan da være meget rart at tænke på sig selv som sådan en rar omsorgsgivende person, men det kan skjule al den manipulation, som faktisk foregår – både for at føre sin egen vilje igennem og for at løse en faglig situation*" (Maj⁵⁶, pædagog Botilbud I). Som sådan er den etiske tilgang i det socialpædagogiske arbejde både teoretiseringer over arbejdets karakter, det er refleksionsgrundlag for arbejdet, som noget handlingers kvalitet måles på, og så er det etiske noget, der gør sig gældende i selve det konkrete møde med beboeren lige nu-og-her, hvor pædagogen i sekundet skal afgøre, hvordan han/hun skal handle i træffet med den vurderede interventionsbehøvende eller selv interventionsopsøgende beboer.

For det andet har sansebaseret samvær en central plads i det socialpædagogiske arbejde. Samvær orienteret omkring sansning kan vel være eneste indfaldsvinkel til overhovedet at nå kontakt med beboere, hvis udviklingshæmning er meget gennemgribende. Det sansningsorienterede kan også fungere

---

56 Medarbejderne og beboerne er anonymiseret med navne, der begynder med hhv. M og B. De tre botilbud, hvor jeg var på feltstudier (I & II) og lavede interviewene (II & III), har jeg for enkelthedens skyld kaldt Botilbud I, II & III.

som den mest hensigtsmæssige arbejdsform, for at etablere medmenneskelig ligeværdighed i et arbejde, som går så uendelig tæt på beboerens helt personlige behov. I et interview fortæller Minna (pædagog Botilbud III): *”Altså, når jeg ser på mit relationsarbejde med min kontaktbeboer, så synes jeg, at det er et samspil, som beriger os begge. Jeg kan mærke, at hun har tillid til mig ... Der var et tidspunkt her i sommers, hvor hun sådan tog sin hånd sådan sansende op af min arm, det var bare sådan første gang, hun gjorde det”*. Det sansningsorienterede er således også målestok for pædagogen for, om samværet og pædagogikken har været præget af pædagogens forpligtelse på at etablere en art gensidighed mellem dem, hvor begge parter, på trods af deres forskellige position i forholdet, har følt sig både givende og modtagende i deres samvær. *”Hvis den anden ikke må give, så er det fordi jeg ikke synes, hun er god nok ... Det var en fantastisk oplevelse, at kunne se hvad det havde gjort ved hende, at hun var god nok til at give [massage] til mig, og at jeg ville tage imod fra hende ... Det kan du overføre til mange situationer ... Det var ikke bare mig, der var en, der skal give. Hvis det skal være ligeværdigt det her, især når jeg bestemmer så meget, så skal jeg også kunne tage imod”* (Megan, pædagog Botilbud III).

Mette (pædagog Botilbud II) siger *”Det sker ikke så tit, og det er så kort, så når det sker, går det lige i maven”* en aften i stuen, hvor en beboer med autistiske karakteristika giver tegn til, at hun vil holde i hånd, kigge i øjnene, snakke og have et kram.

Sidst men ikke mindst er pædagogen i mødet med beboeren, altså i deres samspil i hverdagssituationerne, meget opmærksom på og har intentioner og høj bevidsthed om sin indgribende og motiverende rolle i beboerens liv, så beboeren kan være så aktiv og deltagende som muligt i det, der vedrører beboeren og rører sig i hans/hendes liv. I interviewene viser det sig som refleksioner over de konkrete tiltag og møder med beboerne i hverdagslivet, sådan som intentioner og interventioner erfares af medarbejderne, når de gør deres arbejde med beboerne: *”Deres selvbestemmelse, det er nogle gange svært. Og nogle gange, jamen i forhold til at vælge mad for eksempel, der præger vi dem jo alligevel, selv om vi siger, at der er den her store selvbestemmelse - at de selv kan få lov at vælge i kartoteket [hvilken ret beboerne vil være med til at lave på deres madlavningsdag]. For det er jo ikke helt rigtigt, fordi vi lægger jo alligevel nogle linjer - ellers ville han jo vælger pandekager og risalamande hver gang. Så har han jo ikke selvbestemmelse vel? Der*

igen, der kommer det pædagogiske ind, ved at vi så måske skal motivere ham til, at det kunne være flot, hvis der kom nogle grøntsager til. Det er svært, den er svær at stå i ... selvfølgelig kan han ikke træffe det [konsekvensbevidste valg], men der kommer det jo, at vi er de uddannede, vi er pædagogerne, så vi ved, vi tror vi ved, hvad der er det bedste for ham” fortæller Mette (pædagog Botilbud II).

I feltstudierne viser det engagerede faglige arbejde sig som forskellige handlingsformer, der imødekommer og opfylder beboerens forskellige behov for pædagogisk indgriben. Det er disse forskellige faglige tilgange i hverdagens møder med beboerne, der indebærer og er 'udsat' for forskellige grader af dokumenterbarhed, faglig anerkendelse og synlighed.

I projektet, som artiklen her er baseret på, har jeg fremanalyseret fire sådanne handlingsformer, forstået som sammenhænge for pædagogisk intervention i botilbud, der ser ud til at være særligt kendetegnende for det socialpædagogiske arbejde set under en antropologisk vinkel om socialpædagogik som hverdagssamspil mellem beboer og medarbejder. Det drejer sig henholdsvis om arbejde med at fremme noget (for eksempel handlingsplanpunkter og normer i botilbuddet for inddragelse, selvbestemmelse mv.), handling i foruddefinerede situationer (for eksempel situationer som er baseret på kendskab til beboerpræferencer og boligfællesskabets rytmer eller fælles beslutninger om, hvordan der handles klogt i bestemte situationer), opfindsom pædagogisk handlen (en fremtrædende handlingsmåde der tager form efter beboernes initiativ til eller ja til kontakt med medarbejderne i situationer, der dukker op og dukker op og dukker op), og kompensationshandlinger (hvor medarbejderen støtter beboeren der, hvor handicappet ellers ville begrænse beboerens udfoldelsesmåder og muligheder).

I det følgende går jeg på tværs af disse handlingsformer, eftersom de kun analytisk kan skelnes fra hinanden, og fordi diverse hverdagssituationer ofte kan diskuteres på tværs ud fra de fire handlingsformer. Det skal endvidere nævnes, at to udvalgte feltsekvenser (A&B), som artiklens argument analyserer som eksempler nedenfor, drejer sig om medarbejdernes høje bevidsthed/fagspecifikke viden om beboernes behov for forudsigelighed, der i nogen grad overordnet kan siges at (med)strukturere det pædagogiske arbejde i botilbuddene samlet set.

Tilsættende beboere og intervenserende medarbejdere

Min undersøgelse viser, at som intervenserende sætter medarbejderne, ved deres professionelle tilstedeværelse i beboerens liv og hjem, hele tiden beboeren 'i Noget' – for eksempel valgsituationer,⁵⁷ sådan som Mette refererede til ovenfor. Men min undersøgelse viser også, at via beboerens vedvarende samspil og/eller modspil i situationerne, som medarbejderen og beboeren er i sammen, *tilsætter beboeren* i omfattende grad til situationerne, de er i sammen, og medvirker dermed til sin egen 'væren i Noget', sådan at man kan sige, at beboeren præger situationen og deres forhold - og dermed det pædagogiske arbejdes mulighedsrum for handling på samme måde, som medarbejdernes 'sætten beboeren i Noget', gør det.

→Flere beboere har sat sig til morgenbordet. To er stadig i gang med bad. Bjarke har rejst sig fra lænestolen, for Manja har sagt, at hans havregrød er klar. Han er på vej hen til spisebordet.

Molly: *'Skal vi ikke slukke for tv, mens I spiser morgenmad?'*. Hun vender sig mod fjernbetjeneren på hylden.

Bjarke: *'Nej, nej lad være!'*.

Molly: *'Du bliver helt skæv i ryggen af at sidde og dreje dig sådan'*.

Bjarke: *'Nej, NEJ lad være, lad NU være' ...* Lidt efter, da de sidder ved siden af hinanden ved spisebordet og snakker, siger han, at nu må hun hellere se at komme om i køkkenet og gøre Birgers øllebrød klar (han er netop kommet ind i stuen og står og venter på signal til at sætte sig), og han tilføjer, at han da sagtens kan se tv, for han kan bare dreje sig. Molly giver Bjarke ret i, at det godt kan lade sig gøre ← (Feltsekvens Botilbud II)

Således er beboere og medarbejdere i situationer sammen men ikke i samme position, og det er pædagogen, som feltsekvensen viser, hele tiden bevidst om. Pædagogen intervenserer ud fra forskellige principper, normer, etiske overvejel-

---

⁵⁷ Beboeren kategoriseres dermed af pædagogen – for eksempel som udøvende af selvstændighed. Beboeren kan for eksempel også være i udvikling, en udviklingsalder, begyndende senilitet, på grænsen til at autismen tager over, et livsforløb, et fællesskab, en tage-stilling-situation, en kravsituation, en der bliver set, en individualist, under observation for selvskadende handlinger, en der er imiterende og så videre. Den måde, som beboeren opfattes af pædagogen som 'værende i Noget' har indflydelse på, hvordan der (kan) intervenseres i konkrete situationer.

ser og lovmæssige rammer, der hører til faget og til herskende fortolkninger af egen rolle og botilbuddets opgave – og beboeren bidrager med sine præferencer, personlighed, 'dagsform', erfaringer mv., som påvirker interventionens karakter eller betingelser lige her og nu, i deres møde med hinanden i stuen til morgenmad, hvor pædagogikken præcis foregår.

Minna (pædagog Botilbud III), som arbejder med beboere som er sværere fungerende end Bjarke og de andre beboere i botilbuddet i feltsekvensen ovenfor, forklarer i interviewet: "*Det er jo sådan noget med at lære at aflæse dem. Men opponerer de imod en eller anden bestemt ting, så er man nød til at respektere det ... . Det er jo sådan hele tiden en afvejning af, om man udøver tvang, eller gør man ikke. Altså, derfor skal man jo bruge sine motivationsevner, kan man sige*". Man kan sige at være opmærksom på 'om de opponerer', er et eksempel på at være opmærksom på beboernes tilsætning, og have deres tilsætning, det de gør, med som omdrejningspunkt i det pædagogiske arbejde. Altså i interventionen, som dermed får den karakter den får i 'pædagogikkens nu og her'.

Det er tydeligt, at 'det etiske' (respekt på baggrund af aflæsning, varetagelse af retten til selvbestemmelse etc.) spiller en stor rolle, mens 'det pædagogiske', *analytisk adskilt* fra det etiske, rummes i pædagogerens markering af, at deres møde med beboerne kan karakteriseres ved at være *motivationsarbejde*. Det er for eksempel udtrykt i feltsekvensen herover, ved Mollys pointe om at slukke for TV med begrundelsen om ikke at sidde og blive skæv i ryggen, mens hun samtidig kan have ønsket om uforstyrret ro og samvær om maden, som hun gerne vil have beboeren til *selv* at finde rigtig, og i Mettes citat ovenfor om valg af menu, hvor hun forklarer, at hun skal arbejde med, hvordan hun kan få *beboeren* til selv at se, at 'det kunne være flot med grøntsager til livretterne'.

I alle situationer de er i sammen, hvor beboeren skal motiveres til mange forskellige ting, arbejder pædagogen med beboerens kontaktsomhed. På den måde er der, fra antropologens perspektiv på de positionerende handlende mennesker i feltens samspil, der lige så godt kan være konflikter som fordragelig enighed, en gensidig vedvarende kontakt mellem beboer og medarbejder, forstået som en samværsramme af positionerede mennesker. Beboere med behov som skal aflæses, imødekommes og respekteres, og medarbejdere med lydhørhed og viden, der skal effektueres. "*Der er pædagogik i den måde, du bader på, fordi, hvor meget kan den beboer selv, fordi hvis hun nu kan tage strømperne af, er*

det vigtigt – og sandalerne, og hun kan hjælpe med at tage blusen af på en bestemt måde – Så hvis jeg bare hiver den af, så får jeg skæld ud, selv om der ikke er noget sprog, fordi 'Du glemte at se mig, du glemte at have mig med'. Så der er pædagogik på mange planer" (Megan, pædagog Botilbud III).

Det er, når medarbejderne initierer kontakt med beboerne, såvel som beboerinitieret kontakt med medarbejderne eller andre beboere, at der arbejdes med beboerens kontaktsomhed som adgangsvej til alt det, man skal og vil opnå sammen med den enkelte beboer og beboergruppen.

Mine analyser viser, at det at imødekomme og arbejde med beboerens kontaktsomhed (det kunne for eksempel være 'at de opponerer', som Minna udtrykte det ovenfor, og dermed giver udtryk for, hvad de vil og ikke vil), bruges som adgangsvej i den socialpædagogiske indsats i botilbud. Dermed er det en pointe, på baggrund af min undersøgelse, at rutineprægede handlingsformer, der ikke tager beboeren alvorligt som handlende subjekt, eller ligegyldig vendeblikket-bort fra en støttekrævende, omsorgsbehøvende, afmægtig, glad, vred eller trist beboer, faktisk har trange kår i det socialpædagogiske arbejde i botilbud (selv om 'enkeltager', som vi har set i medierne i starten af 2007, også peger på det stik modsatte og må tages alvorligt)⁵⁸.

Det er den sidste tilgang til det socialpædagogiske arbejde om beboerens tilsætning og medarbejderne som intervenserende, der på foranledning af begge parter gensidige forholdes sig til hinanden i situationerne, de er i sammen, der 'sætter beboeren i Noget', mit projekt især omhandler og uddyber. For i beboernes kontaktsomhed og medarbejdernes lydhørhed er 'ny' viden om socialpædagogisk praksis. Det er jo i selve træffet med beboerne, medarbejderne yder deres pædagogiske indsatser i beboernes liv og hjem.

Man kan sige, at 'noget socialt sker', fordi de to positionerede handlende aktører, pædagogen og beboeren lige der forholder sig til hinanden sådan, at der bliver muligheder for beboerens deltagelse, aktivitet, valg, opmærksomhed etc. og for pædagogens arbejde med at give plads for og udvikle de livsaspekter sammen med beboerne, som han/hun netop er der for at støtte.

---

⁵⁸ Se endvidere kapitel 4 i Langager, S. m.fl. (2009). *Socialpædagogik i botilbud for voksne med varig nedsat funktionsevne*, <http://www.dpu.dk/site.aspx?tab=e&p=14100&msg=OK> hvori, jeg mere kritisk uddyber kategorien om kontaktsomhed.

Feltmetodisk og analytisk betragtet vil det sige, at fokus i mit perspektiv er der, hvor medarbejder og beboer gensidigt påvirker de situationer, de er i sammen: Det de *gør sammen* i ord, tegn, lyde og handling, forstås som medarbejdernes fortolkninger af opgaven, og beboernes behov for intervention. Herunder har jeg udvalgt en sekvens fra mit feltmateriale, hvor medarbejderens og beboerens forskellige positioner i nu'et, hvor beboeren tager kontakt og pædagogen handler, præcist gør den pædagogiske indsats mulig. Pædagogen handler årvågent opfindsomt og giver den ellers stillesiddende og indadrettede beboer deltagelses- og aktivitetsmulighed i sit hjem og med de mennesker, der omgiver hende, da hun kontaktsomt tilsætter til situationen:

→Meta er ved at lave mad. Bea sidder i en stol og kigger fjernt ud i luften. Som vanligt siger hun indimellem nogle lyde: "*mm mm ihh hi hi*". Meta og Malou snakker om julevagterne. Så går Malou ud af stuen. Lidt efter rejser Bea sig pludselig og peger på kurvene på øverste hylde af reolen. Hun kigger på mig, og jeg spørger Meta, hvad det betyder. Det ved Meta ikke lige umiddelbart. '*Hvad er det Bea?*' spørger hun, '*Hvad er det du peger på deroppe?*'. Bea er åbenbart blevet utålmodig med os, for hun går over til reolen. Hun vender Bjørns stol og vil træde op på den. Meta tilbyder hende en hånd, som hun tager imod. Deroppe rækker hun ud efter en kurv. Det viser sig, at der er juleservietter i kurven. Meta: '*Det er juleservietter med nisser på. Det var fint, du kunne vise, hvor de er, det vidste jeg ikke. Hørte du lige, at vi snakkede om jul?*'. Bea tager nogle af servietterne op, griner højt og træder ned fra stolen. Meta siger, at der er længe endnu, til det er jul, men ombestemmer sig og siger, at '*Vi kan da godt fejre, at der er længe til endnu med juleservietterne*'. Bea synger og klapper og lægger en serviet ved hver plads på spisebordet, hvorefter hun går ud i køkkenet og følger med i Metas videre madlavning i stedet for at sætte sig og kigge i stolen. Lidt senere følges hun og jeg ud med skrald. Det er Bea, der låser døren op med min nøgle og putter posen i skakten. Så er det vist 'nok' kontakt, for nu sidder hun igen i stolen og snakker lyde ← (Feltsekvens Botilbud I).

Socialpædagogik med beboerens personlighed eller handicap i centrum

Grundlaget for kategorien om *den tilsættende beboer*, som er afgørende for og medstyrende af et pædagogisk arbejde, der varetager beboerens værdighed og deltagelses-, udviklings- og aktivitetsmuligheder i sit eget liv og hjem, blev til efter en udtalelse fra en af pædagogerne en aften vi var på det ugentlige café besøg i nærheden af botilbuddet. En udtalelse som førte til analyser, der viser noget om, hvad der fra et perspektiv, om socialpædagogik forstået som et studie af pædagogernes og beboernes gøren, måske kan siges at udgøre en basisretning i tidens socialpædagogiske faglighed i arbejdet med voksne med udviklingshæmning i botilbud.

Beboerne havde hjemmevant sat sig rundt omkring ved de små borde, cafeens serveringspersoner og kokke (andre udviklingshæmmede) havde fortalt, hvad menuen stod på og jublen brød løs. Frikadeller med kartofler og kage til dessert er livretter! Medarbejderne fordelte sig ved bordene, og i den glade stemning hvor bordskik foregik efter beboernes præferencer og cafeens rummelighed, forklarer en af pædagogerne mig pludselig, at *“Før var det beboernes autisme, der blev passet på. Nu er det beboernes personlighed, der er i fokus. Og så, når autismen tager over, så får de hjælp til at styre det. Vi prøver på ikke at glemme det gode fra før, men det er det andet, vi fokuserer på”* (Maj, pædagog Botilbud I).

Først hører jeg udtalelsen meget kontekstafhængigt. Altså, som en forklaring på 'tirsdage aftener i cafeen' med alt det liv og samspil, det indebærer 'på sin måde', men i dagene der følger, i mit analytiske arbejde med mit materiale og mine indtryk og oplevelser, og i de videre feltstudier og interviews i de tre involverede botilbud, forstår jeg, at pædagogen formidlede noget mere alment til mig om, hvad der fagligt sker i og præger det daglige pædagogiske arbejde med beboerne. Et citat fra interviewdelen af undersøgelsen kan underbygge, at der er tale om en tendens, som det er værd at kigge nærmere på. *“Det er, hvordan arbejder man med mennesker, som er svage og finder de ressourcer, de har. I gamle dage var specialviden jo at arbejde med træning, hvor de ingen ressourcer havde. Det gør man heldigvis ikke i dag – man træner ikke der, hvor de ikke kan noget, fordi man ved jo godt, at det er der, hjerneskaden sidder, så der er ingenting. Man kigger hele tiden på ressourcer”* (Megan, pædagog Botilbud III).

To forskellige feltuddrag kan bidrage til at belyse den bevægelse i pædagogikken, Maj gør mig opmærksom på i cafeen. De to feltuddrag herunder skal

ikke stå til sammenligning om, hvad der er 'rigtigst' eller 'bedst'. Som Maj sagde, fungerer begge dele i det virkelige livs pædagogik; men med en bevægelse over mod en præference for noget bestemt. I det lys er feltsekvenserne efter min vurdering 'ens' (det vil sige udtryk for det samme, men på forskellige måder – det er de med deres forskellighed de mest eksemplariske bud på i en formidlende ambition), når det drejer sig om høj faglig bevidsthed om beboerens behov for strukturering, forudsigelighed og tryghed, som de kan fortolkes som eksempler på. Det er også vigtigt at pointere, at spørgsmålet ikke er, om det er rigtigt vurderet, at beboerne har brug for struktur og forudsigelighed – jeg stiller i min undersøgelse ikke spørgsmål ved medarbejdernes dømmekraft og faglige viden. For de er eksperterne, der skal træffe afgørelser om, hvordan der kan handles pædagogisk lige nu-og-her i mødet med beboeren, altså hvad der skal gøres, mens jeg har som opgave at give et sammenhængende sandsynligt bud på, hvordan beboernes og medarbejdernes møder med hinanden kan forstås ud fra min deltager observerende og analytiske måde at formulere og gribe projektet an.

Det jeg vil henlede opmærksomheden på, er, at i den første sekvens (A), er det pædagogisk viden om autisme/handicap/beboerens hjerneskade, der strukturerer begivenhedernes gang, altså den pædagogiske intervention, da beboeren er kontaktsom (en tilgang som ifølge Maj ovenfor var fremherskende 'før'); mens det i sekvens B er beboerens personlighed, der strukturerer det pædagogiske arbejde, som artiklen her undersøger, muligvis kan ses som en 'tidens' pædagogiske tilgang på baggrund af kategorierne om sammenhængen mellem den tilsættende beboer og den opfindsomt intervenserende medarbejder:

Feltsekvens A (Botilbud I):	Feltsekvens B (Botilbud II):
<p>→ Bo og Malthe står i gangen. De er ved at hænge piktogrammer op. Bo leder efter et helt bestemt et. Det viser sig, at de har glemt 'dække bord'-piktogrammet – Det er det, Bo gør opmærksom på. Da det er hængt op, går han ind i lejligheden og kommer ud med sin hårbørste.</p> <p>Malthe siger, <i>'Nej det er ikke endnu, du skal have redt hår'</i> (altså ikke lig Bo's næste piktogram).</p> <p>Bo bliver ved og ved med at vise Malthe hårbørsten. Han appellerer tydeligt til, at de skal børste hår.</p> <p>Efter flere 'forhandlinger' siger Malthe til Bo, at han gerne selv må rede sit hår.</p> <p>Bo brummer høje utilfredse lyde; men går slutteligt ind i lejligheden og børster sig under megen brummen.</p> <p>Stadig stående ude i gangen forklarer Malthe mig, at nu om lidt vil Bo nok prøve at fjerne børste-hår piktogrammet længere nede i eftermiddagens piktogramrække. Det sker ganske som forudsagt.</p> <p>Malthe: <i>'Nej Bo, det er når Malthe børster dit hår, at vi skal lægge det [piktogrammet på plads] i kurven, nu var det dig selv, der børstede hår'</i>.</p> <p>Bo er utilfreds: Han siger høje brummende lyde igen.</p> <p>Malthe viser ham piktogrammet med hængeskøjen, som præcist er næste piktogram i rækken. Bo går, stadig brummende, hen og sætter sig i hængeskøjen. ←</p>	<p>→ Beboerne er netop ved at være klar til at tage til eftermiddagskaffe hos en af beboernes søster. Bøje kommer ind på kontoret, hvor Mikala er ved at slukke computeren før afgang. Bøjens tøj er helt i uorden og hans briller sidder skævt.</p> <p>Mikala: <i>'Hvad så Bøje?'</i>. Bøje går helt over til Mikala og rækker armene ud til et knus. Da de har stået sådan lidt, siger Mikala: <i>'Hvor er det, vi skal hen i dag?'</i></p> <p>Bøje: <i>'Hen i dag'</i>.</p> <p>Mikala: <i>'Ja, kan du huske det?'</i></p> <p>Bøje tænker lidt og siger så: <i>'Ud at købe gaver'</i>.</p> <p>Mikala: <i>'Nej, det er ikke i dag. Men der er en, der har inviteret os på kaffe'</i>.</p> <p>Bøje: <i>'Kaffe'</i>.</p> <p>Mikala: <i>'Ja, vi skal ud og drikke kaffe. Det er hos Brunos søster'</i>.</p> <p>Bøje: <i>'Lise'</i>.</p> <p>Mikala: <i>'Ja, det hedder en af Brunos søstre, men det er søster Grethe, vi skal ud til i dag'</i>.</p> <p>Bøje: <i>'Søster Grethe. Langt væk'</i>.</p> <p>Mikala: <i>'Nej, det er ikke særligt langt. Det er lige derude, hvor jeg også bor. Kan du huske det?'</i> De snakker sammen om byens navn, som han kender, og så lidt efter spørger Mikala, om hun må hjælpe med selerne og blusen, så han kan være pæn, til de skal ud at drikke kaffe. Det må hun gerne, og mens hun ordner bagpå, ordner han selv både bluse og seler foran. Hun siger, at nu kan han gå ind og tage sko på, for nu skal de af sted. Han går ind på værelset, mens han siger <i>'Sko på, sko på'</i>. ←</p>

At handle opfindsomt er ikke det samme som at handle tilfældigt

Som udgangspunkt kan man sige, at begge feltuddrag kan siges at vedrøre strukturering for beboeren som pædagogisk interventionsmåde (det er én form for pædagogisk intervention i botilbud, og fungerer som nævnt som eksempel her i artiklen).

I feltsekvens A struktureres der med nøje metodeprincipfasthed om, at (blandt andre) beboere med autistiske karakteristika profiterer af gentagelse, forudsigelighed og urokkelighed konkretiseret ved fastholdelse af dagsprogrammet, som det gentages alle onsdage eftermiddage mellem 14 og 15 for eksempel med hjælp fra piktogramrækker⁵⁹.

I feltsekvens B struktureres der med andre principper, som straks er vanskeligere at begrebsliggøre. Det kan siges at dreje sig om nærvær (at blive i knuset, som beboeren har lagt op til, indtil beboeren er klar til at snakke), inddragelse (lydhørt at lytte til beboerens bud på, hvad der skal ske og forholde sig hertil ved at stille spørgsmål, som kan give anledning til samtale, der gennem den afdækning det er for pædagogen, så hun kan handle, kan gøre hverdagens gøremål forudsigelige for beboeren), kendskab til beboerens forståelsesmåder (give sammenhængsoplevelse mellem hvad der skal ske (kaffebesøg) og meningsfuldhed i forhold til andre nødvendige handlinger (at få støtte til at få sat tøjet ordentligt, finde og tage sko på selvstændigt)) etc.

'Det pædagogiske' i feltsekvens B er sværere at dokumentere end i en 'sekvens A-strategi' om faglig viden om diagnosen autisme eller pædagogisk metode. Og det er vanskeligere at almengøre, fordi man næsten skal have været der selv for at opleve den 'effekt' situationen rummer. Men det er væsentligt at være opmærksom på, at pædagogen, når han/hun handler opfindsomt intervererende i mødet med beboerens kontaktsomhed og fornemmer og mærker, hvad han/hun har brug for *ikke handler tilfældigt*. At handle opfindsomt er således ikke det samme som at handle tilfældigt. Det er altså en situation, som i

---

⁵⁹ Jeg stiller ikke spørgsmål ved, om det er den rigtige måde at møde den konkrete beboer. Der kan være evidente årsager til at fastholde en bestemt pædagogisk metode. Det er ikke artiklens fokus at afgøre. Fokus er at drøfte, hvordan den identificerede bevægelse fra at møde handicappet til at møde personligheden/arbejde med ressourcer, kan siges at være en relevant fortolkning af tidens socialpædagogiske strømninger i botilbud.

analyse er præcist lige så 'pædagogisk planmæssig' og struktureret, som situationen i feltsekvens A med sin metodefokusering er det.

I feltsekvens B initierer beboeren kontakt med medarbejderen. Beboeren kommer ind på kontoret, og pædagogen skaber ved sin lydhørhed den forudsigelighed, hun via sit kendskab til ham ved, han har brug for. Pointen er, at det gør hun lige netop på det tidspunkt, hvor han opsøger hende. Hun ser altså muligheden i situationen, hvor de har god kontakt startet af hans behov for nærvær. Det vil sige knuset, som han tager initiativ til, da hun spørger 'hvad så?'. Så prøver hun sig frem, hvor meget sproglig støtte han har brug for, for at have den nødvendige viden om, hvad der skal foregå. Derefter bliver det relevant at få sat tøjet, så han kan føle sig bedre tilpas. Pædagogen spørger, om deres kontakt kan fortsætte ved at undersøge, om hun må hjælpe ham med det. Det må hun, og der viser det sig, at han er ret så selvhjulpen qua hendes hjælp til det hun ved, han ikke magter. Bagefter er han klar til at gå ind og tage sko på uden yderligere støtte. Det er måske femte gang, de snakker om kaffebesøget; men det er med denne femte gang, hvor beboeren initierer kontakt for at få programmet gentaget, som pædagogen tolker at hans kontaktsomhed (også) handler om, at det giver mening for beboeren, at de skal på tur, og at tur i dag ikke handler om julegaver, men om 'kaffeslabberas'.

Det er væsentligt at være opmærksom på, at i både sekvens A og B er beboeren tilsættende og pædagogen intervenerende. Pointen er altså, at beboeren i høj grad er tilsættende til situationen i begge tilfælde: I feltsekvens A er det på beboerens initiativ, at medarbejderen og beboeren overhovedet har kontakt om piktogramrækken på det givne tidspunkt: Bo insisterer på, at rækkefølgen skal være rigtig (der mangler 'dække bord', og han helmer ikke før medarbejderen har forstået, at det er det, han ønsker at få støtte til at få styr på). Beboeren forhandler sig også til hårbørstning, godt nok ikke på den måde han selv udtrykker ønske om (nu med ønske om forandring i piktogramrækken!) – og det giver anledning til brummende utilfredshed; men ved at medarbejderen ikke kan lade hans ønske i situationen passere uden en vis form for/grad af lydhørhed over for beboerens ønske/rettigheder, hvorfor han foreslår 'den anden mulighed', nemlig at beboeren børster håret selv. Medarbejderen går således ikke på kompromis med metoden, altså ændrer rækkefølgen af piktogrammer (ideen om at strukturering er godt) men indfører, at hvis beboeren gør noget selvstæn-

digt, så er det 'inden for pædagogikkens og etikkens rammer' fordi det møder hans rettigheder, eller fungerer 'parallelt' med pædagogikken, her forstået som metodeprincipfasthed. Man kan måske sige, han 'suspenderer' den pædagogiske metode for en stund.

I feltsekvens B er beboeren også tilsættende hele tiden. Først ved at deres kontakt er startet af, at han kommer ud på kontoret, dernæst ved at medarbejderen lader det være op til beboeren, hvad deres kontakt skal handle om (hun spørger 'hvad så Bøje?'). Bøje giver udtryk for, at han har brug for fysisk nærvær, som hun ved sit kendskab til ham tolker som usikkerhed overfor, hvad der skal ske, og bruger således sin fortolkning af hans tilsætning (om manglende forudsigelighed) til at strukturere hverdagen sammen med ham.

Medarbejderen intervenserer altså ved strukturering og etablering af forudsigelighed i begge sekvenser. Men det foregår på vidt forskellige måder, med pædagogen Majs udtalelse omformet til analytisk kategori med vidt forskellige udgangspunkter med hhv. beboerens udviklingshæmning og beboerens personlighed i centrum. Beboeren er 'i Noget' med sin egen tilsætning så vel som ved medarbejderens forståelse af ham som en, der (for eksempel) har særlige behov for struktur og forudsigelighed. Der er således jf. sekvens B ikke noget modsætningsforhold mellem opfindsom pædagogisk handling og en opgaveforståelse om beboerens behov for forudsigelighed og strukturering af hverdagen, når medarbejderne har beboerens personlighed/tilsætning i centrum for det pædagogiske arbejde, hvor beboerens tilsætning guider pædagogen til relevant handling, det vil sige, når det præcist er beboerens kontaktsomhed pædagogen møder og har som omdrejningspunkt for sin faglige handlen.

Afrunding

Udgangspunktet for artiklen var et antropologisk projekt om socialpædagogik i botilbud. Under en antropologisk vinkel om socialpædagogik er der fokus på beboere og medarbejderes samspil. Samspil er i fokus, for eksempel frem for ensidigt blik på pædagogisk metode eller kollegial praksisudvikling, for at forstå, hvordan socialpædagogik giver mening i det delte arbejds- og hjemmeliv, som livet efter institutionsbegrebets ophævelse er i botilbud. I projektet var det altså, hvordan socialpædagogik kan ses som hverdagslig samhandling mellem

pædagoger og beboere, der var i fokus, og det var anledning til at formidle kategorierne om pædagogens opfindsomhed og beboerens tilsætning, som grundlag i artiklens analyse.

Socialpædagogik i botilbud kan på den baggrund forstås som handlinger og fortolkninger i den gensidige tilstedeværelse, der sker i de professionelle møde med beboere, som selv er interventionsopsøgende eller af medarbejderne vurderes interventionsbehøvende i deres hjem.

Artiklen analyserede, at når beboerens tilsætning er i fokus – det vil sige en socialpædagogik med beboerens kontaktsomhed som omdrejningspunkt, eller som pædagogerne selv udtrykte det, når det er beboerens ressourcer og hans/hendes personlighed frem for handicapet, der er orienteringspunkt i mødet med beboeren, arbejder pædagogen med stor lydhørhed og opfindsomhed for at imødekomme beboeren med størst mulig faglighed. Konklusionen er, at opfindsom handling i situationer, der dukker op og dukker op og dukker op, ikke er tilfældig, hovedløs gerning med afsæt i pædagogens normative ideer om, hvordan 'man' bør leve; men nøje faglig handling afstemt faglige vurderinger af beboerens behov for hjælp, støtte og omsorg i de livsomstændigheder, der gør sig gældende for den enkelte.

Det interessante er, at det 'nu' forskelligt fra det 'før', som var oplægget for artiklens analyse peger i retning af, at en pædagogik, som *møder beboerens personlighed* frem for at møde beboerens funktionsnedsættelse/udviklingshæmning, eller møde beboeren med en forud beskrevet metode, kan have den præcise effekt, man ønsker.

Men det er også væsentligt at være opmærksom på, at den form for pædagogisk handlen, som hvis man følger artiklens argument, vokser nedefra som 'den bedste' eller en højt profitabel praksis i mødet med beboeren, eksisterer *samtidig med* høje krav udefra til socialpædagogikken som praksisfelt om fokus på metodebestemthed, dokumenterbarhed og målbarhed.

Man kan sige, at det krav imødekommes i synligere grad i det 'før' citatet pointerede om at 'passe på beboerens autisme', mens den pædagogik, der på baggrund af projektet kan fremhæves at give mening 'nu' (set fra et socialpædagogisk-fagligt perspektiv på trods af dens indlysende meningsfuldhed under handling), kan være svær at sætte faglige begreber på, at synliggøre som pædagogisk, svær dokumenterbar og svær at måle.

Det er interessant, hvis analysen holder, hvordan sådan en pædagogisk udvikling indefra kommer til at spille sammen med eller konfliktuere med samtidens udefrakommende tendenser og krav. Bliver der et stort modsætningsforhold mellem de ydre krav og indre meningsfuld pædagogisk handling, hvor medarbejdere og beboere træffes, eller lykkes praksisfeltet og de pædagogiske forskere/teoretikere med at gøre 'pædagogikker, der møder beboerens personlighed' synlig og anerkendt som yderst faglig i al sin kompleksitet?

På baggrund af projektet mener jeg, det er blevet tydeligere, at socialpædagogisk praksis i botilbud ikke sådan bare lige kan formaliseres med indarbejdelse af forudbeskrevne metoder, fordi pædagogens møde med beboeren indebærer både en handlende beboer (med præferencer, erfaringer, forventninger, 'dagsform' mv.) og en handlende (intervenerende, motiverende) pædagog, som ikke kan forsvare at overse, at beboeren med sin handling og personlighed til sætter til situationen, som de er i sammen, som pædagogen er fagligt (og dermed også etisk) ansvarlig for og skal kunne stå inde for. Og at for at forstå og anerkende socialpædagogisk praksis i sin/en grundsubstans, skal man på alle niveauer (i praksis, ledelse, oppe og udefra) udvikle og skærpe blikket for betydningen af opfindsom pædagogisk handling i opdukkede situationer med de kontaktsomme beboere. Fordi her ligger muligheder og potentialer for praksis, så praksis kan dreje sig om beboerens personlighed i stedet for om beboerens handicap. "*Det stopper ens arbejde, hvis man siger, 'han er autist'*", forklarer Meta (pædagog Botilbud I). Derved er udvikling ikke mulig. Ved at give plads for beboerens ressourcer for deltagelse i situationerne de er i sammen, bliver beboerens selvbestemmelse, aktivitet, deltagelse og kommunikation mulig.

Kommunikation i botilbud for voksne med svære psykiske og fysiske funktionsnedsættelser

Af Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann

Kommunikation kan generelt være en vanskelig størrelse, men når vi taler om kommunikation med mennesker, der har svære psykiske og fysiske funktionsnedsættelser og intet eller kun begrænset talesprog, er kommunikation selvfølgelig særligt udfordrende. Denne artikel bygger på cirka 100 timers observationer – herunder af direkte kommunikationssekvenser – der involverer medarbejdere og beboere på to botilbud for voksne med varige nedsatte psykiske – og fysiske funktionsnedsættelser. Beboersammensætningen kan karakteriseres som bestående af mennesker, der har brug for hjælp og støtte til de fleste af dagligdagens gøremål, og hvor de fleste ikke - eller kun i meget begrænset omfang – behersker talesprog. Artiklen vil med udgangspunkt i sociologen Niklas Luhmanns kommunikationsforståelse tematisere, hvordan der kommunikeres og ikke-kommunikeres i de to observerede botilbud.⁶⁰

I botilbud med den nævnte målgruppe opstår der selvsagt daglige tolknings- og forståelsesproblematikker, hvilket da også af medarbejderne blev beskrevet som noget af det særligt udfordrende ved arbejdet. At kommunikation i almindelighed er en vanskelig størrelse er netop det Luhmannske udgangspunkt, når han beskriver al kommunikation som værende usandsynligt i udgangspunktet (Luhmann, 1995a:58). For Luhmann er menneskers bevidsthed og kommunikationen mellem mennesker to forskellige systemer, der i princippet er lukkede

---

⁶⁰ Der er tale om en lettere omskrivning af et kapitel fra "Hverdagsliv, kommunikation og interaktion i botilbud for svært udviklingshæmmede" (Hoffmann, 2012). Her forefindes der mere uddybende metodiske og teoretiske beskrivelser, og en større del af hverdagslivet i botilbudde er belyst.

for hinanden. Luhmann har et systemteoretisk udgangspunkt, og i samfundsanalytisk øjemed skelner han mellem psykiske og sociale systemer (Luhmann, 2000 p. 180). De psykiske systemer opererer ved tanker og de sociale systemer ved kommunikation. Vi kan forholde os til den kommunikation, der kan iagttages i det sociale system (her interaktioner i botilbud), men vi kan ikke igennem kommunikationen få adgang til de deltagendes tanker og bevidsthed. Forståelse er noget, der løbende konstrueres og kommunikeres om i det sociale system. Da tankeoverførsel ikke er en mulighed, er det eneste, man kan knytte an til, kommunikationen. Kommunikation implicerer, at der undervejs i processen må træffes en masse valg i forhold til forståelsen. Luhmann lægger meget vægt på behovet for kompleksitetsreduktion. I forhold til kommunikation har vi behov for at få reduceret de mange tematiske selektionsmuligheder på interaktionsplanet – af alt det, der er muligt at kommunikere, skal vi kommunikere noget. Der må altså foretages en masse fravalg i forhold til kommunikationen. Det er på dette grundlag, at mening konstrueres som et link mellem det, der specifikt aktualiseres (vælges) ud af alt det, der potentielt set er en mulighed (Luhmann, 1985:199).

Kommunikationen i botilbuddene kommer dermed umiddelbart til at handle om noget, der skabes i samspillet mellem beboere og medarbejdere, talesprog eller ej. Kneer og Nassehi påpeger netop, at *"forståelse er ikke en operation, som tjener til at forbedre transparensen mellem individerne; forståelse er snarere en konstruktion i kommunikationen"* (Kneer og Nassehi, 1997: 90). Kommunikation bliver derfor meget problematisk, hvis medarbejderne, grundet beboernes manglende talesprog, ikke forventer nogen forståelsestilslutning af beboerne, da mening og forståelse først opstår i et samspil.

Kommunikation beskrives af Luhmann som en syntese af selektion af information, meddelelse og forståelse (Luhmann, 1992:252). Nærmere betegnet handler det om at skelne mellem:

1. **Information:** Hvad sagen drejer sig om.
2. **Meddelelse:** Eksempelvis et bestemt ordvalg, måde at opbygge sætningen, måden det meddeles på (mundtligt, skriftligt, toneleje, gestik, kropssprog etc.)

3. **Forståelse:** Hvordan information og meddelelse er blevet forstået, og som det iagttages gennem tilslutningskommunikationen (bl.a. Luhmann, 2000:181ff, Luhmann, 2007:267ff, Kneer og Nassehi, 1997:85ff).

Luhmann bruger desuden begrebet tilslutningshandling, der er en fjerde selektion udover information, meddelelse og forståelse, men som hører uden for selve kommunikationen. Tilslutningshandlingen fungerer som en *"forudsætning for det, der yderligere sker"* (Luhmann, 2000:188), i og med at en tilslutningshandling enten kan forkaste eller antage den forudgående kommunikation (ibid).

Den analytiske indgangsvinkel i denne artikels beskrivelser af hverdagens kommunikationer har således afsat i denne måde at forstå kommunikation på, med forståelsesdimensionen som særligt central.

Kommunikationsmedier

Trods kommunikationens problematiske udgangspunkt, skal kommunikation ikke anskues som meningsløs, men snarere som meningskabende, og når kommunikation alligevel er sandsynlig, er det fordi der gennem tiden er opstået nogle medier, der højner forståelsesberedskabet (Tække og Hansen, 2009:89). Herunder tænkes der på sproget, der gennem ensartet tegnbrug styrker en fælles meningsforståelse (ibid.). Komplexiteten i det kommunikerede reduceres, da vi i sproget har fælles tegn og begreber, der gør det lettere for os at forstå hinanden. Beboerne på de to bosteder har kun i ringe grad haft adgang til dette talesprog, og deres forsøg på kommunikation er derfor underlagt en større grad af kompleksitet og en mindre grad af fælles meningsforståelse. På grund af beboernes sproglige problematikker får sproglige teknikker uden for det tale- og skriftsproglige selvfølgelig en særlig plads, og som det pointeres så kan *"enheden af information, meddelelse og forståelse også opnås ved kropsbevægelser, spørgende blikke, gestus af enhver art osv."* (Kneer og Nassehi, 1997:95). Sprogets *"egentlige funktion ligger i generaliseringen af mening"* (Luhmann, 2000:134). Der er inden for det socialpædagogiske arbejde med målgruppen netop gennem tiden arbejdet på at udvikle alternative medier, som compensation for beboernes manglende talesprog. Disse medier har haft til hensigt at muliggøre en fælles generalisering af mening mellem personer, hvor en eller flere parter ikke behersker det talte

sprog. Dette understøttes af medarbejdere og lederes selvforståelser med hensyn til arbejdet i botilbuddene, som det blev udtrykt i interviews, skriftligt materiale samt på personalemøder. Her fremstod arbejdet med totalkommunikation som centralt i forhold til botilbuddenes kerneydelser, og der nævnes blandt andet kropssprog, tegn til tale (anvendelse af enkelte tegn fra døves tegnsprog suppleret med tale) anvendelse af billedmateriale samt konkreter (konkrete genstande, der symboliserer/signalerer en bestemt aktivitet), som de sproglige medier, der supplerer det talte sprog i hverdagens interaktioner mellem beboere og medarbejdere (Hoffmann, 2012).

De anvendte kommunikationsmedier

Karakteristisk for observationerne i begge botilbud var, at det mest anvendte sproglige medie fra medarbejderne var det danske talesprog og/eller forskellige former for kropssprog alene. I både tilbud A og B var der en enkelt beboer, der anvendte tegn som meddelelsesform. Personalet anvendte tegn til tale over for disse beboere. På botilbud A var der desuden 2 beboere, der anvendte talesprog (om end på en måde, der vanskeliggjorde forståelsesdimensionen, særligt for udenforstående, hvorfor der ofte måtte kommunikeres en del, for at nå til en form for konsensus om det sagte). Derudover så jeg på begge tilbud et par beboere, der anvendte enkelte konkrete ord (eks. ja og nej, navnet på en bestemt person eller andet), samt personer der hverken anvendte konkrete ord eller tegn (1 i botilbud A og 5 i tilbud B).

Billeder (primært fotografier) blev også anvendt som meddelelsesform, dog i meget begrænset omfang, og begge steder i forhold til at informere om, hvem der skulle komme på arbejde den følgende dag. Her blev der på botilbud A alle dage, jeg var i botilbuddet, hængt billeder op af disse medarbejdere, hvilket foregik i et samarbejde mellem en eller flere beboere og personalet. Dette var også intentionen på botilbud B, men her oplevede jeg kun 2 gange (ud af 8, og den ene gang blev billederne først opdateret hen på dagen på baggrund af et beboerinitiativ), at billederne, der hang på tavlen, også stemte overens med dem, der var på arbejde. På botilbud A oplevede jeg desuden, at billeder blev anvendt i forhold til at gøre beboerne medbestemmende omkring aftensmaden. Her valgte de tilstedeværende beboere på et beboermøde ud fra (udvalgte) bil-

leder, en af den kommende uges retter. Billederne som meddelelsesform fungerede således i denne sammenhæng som medie, der højnede forståelsesberedskabet mellem beboere og medarbejdere med hensyn til beboernes valg af aftenmad.

Desuden så jeg flere "bristede" forsøg på at anvende såkaldte dagsprogrammer for beboerne. Dette i form af tavler, der hang med symboler eller billeder for dagens eller ugens aktiviteter mv. Ingen af disse var dog af forskellige årsager i brug. På botilbud A hang der desuden i gymnastiksalen instruktioner på, hvilke tegn og billeder der skulle anvendes i forbindelse med botilbuddets ugentligt tilbagevendende aktiviteter i salen, men jeg så ikke billeder anvendt i forbindelse med, at der blev kommunikeret om disse aktiviteter.

Jeg oplevede en enkelt gang, at en beboer uopfordret anvendte billeder for at informere os om samtalens tema.⁶¹ Efter en tur på Eksperimentariet tog hun en brochure derfra i anvendelse i forsøg på at højne forståelsesberedskabet over for mig og en vikar (der ikke før kunne forstå, hvad det var, hun prøvede at formidle), samt en tegning som hendes kontaktperson havde lavet, inden de tog af sted (der vistnok illustrerede, at de skulle på tur sammen). Anvendelsen af disse billeder fik på den måde defineret samtalens overordnede tema (tur til Eksperimentarium) og virkede på den måde kompleksitetsreducerende for kommunikationen, i og med at vores meningstilskrivninger til hendes meddelelser (i form af tegn) herefter udelukkende kunne relatere sig til selektioner inden for en forståelseshorisont i forhold til denne tur. Samtidig kan man sige, at anvendelsen af billederne øger kompleksiteten i kommunikationssystemet, i og med at de gjorde det muligt overhovedet at kommunikere om temaet: turen til Eksperimentariet. På den måde kan anvendelse af billedmateriale tjene til, at der sættes temaer på dagsordenen, som beboere og medarbejdere ikke umiddelbart har fælles tegn, ord eller andet for, hvorfor der også er tale om, at selektionsmulighederne generelt øges.

Som nævnt var der flere beboere, der ikke beherskede hverken talesprog eller tegn til tale. Men andre udtryk fungerede som afsæt for meningstilskrivninger og resulterede i en form for tilslutningshandling. Det vil sige, at andre

---

⁶¹ Tema definerer Luhmann, som det der koordinerer kommunikationens bidrag. Det fungerer kompleksitetsreducerende, i og med at det orienterer om, hvilke bidrag (selektioner) der er passende i konkrete kommunikationssituationer (Luhmann, 2000:198).

kropslige, mimiske eller lydige udtryk fungerede som meddelelse, og de blev dermed kommunikationernes primære sproglige form for disse beboere.

På botilbud A oplevede jeg således flere gange, hvordan hoste hos en konkret beboer resulterede i en tilslutningskommunikation, hvor medarbejderne spurgte, om han ville have mere mad, hvortil han, de 3 gange jeg oplevede det, svarede ja (med ord – ja og nej var de eneste ord, jeg hørte denne beboer anvende og kun ganske få gange). Hoste blev således af medarbejderne i disse situationer forstået som en meddelelse, der informerede om, at han ville have mere mad og resulterede i den tilslutningshandling, at beboeren fik mere mad. Således blev det at hoste til en iagttagelig kommunikativ meddelelsesform, der informerede om noget i botilbuddet som socialt system/organisation. Som Luhmann pointerer: *”Kun ved tilslutningsadfærden er det muligt at kontrollere, om man er blevet forstået; men ved erfaringens hjælp kan man også indrette sin kommunikation således, at man kan forvente at blive forstået”* (Luhmann, 2000:184). Eksemplet illustrerer netop en forståelsesselektion, konstrueres på baggrund af et fælles erfaringsgrundlag hos både beboer og medarbejdere.

I begge botilbud forekom der også kommunikationer stort set uden ord eller andre lydige meddelelsesformer. Dette skete særligt i kommunikationer, der involverede de beboere, der hverken havde talesprog, brugte tegn til tale eller havde tydelige mimiske eller kropssproglige udtryk. Eksempler på dette kunne være: Når beboerne i botilbud B blev madet og åbnede munden, når skenen nærmede sig; når en medarbejders fremstrakte hånd resulterede i, at beboeren greb fat i hånden og rejste sig – dette særligt i mere rutineprægede situationer, hvor der blev givet hjælp til bad og toiletbesøg osv. Her virkede flere beboere yderst kompetente og trænede i at aflæse de mange forskellige medarbejderes ikke verbale informationer, og jeg så dagligt gentagne eksempler på, hvordan disse dagligt tilbagevendende aktiviteter fungerede som nærmest ord- og lydløse kommunikationsseancer. Forskellige kropslige gester tjente altså som meddelelser, der løbende informerede om næste skridt (særligt i botilbud B, hvilket selvsagt skyldes at beboerne her i højere grad end botilbud A hverken brugte talesprog eller tegn, og desuden havde brug for en anden form for hjælp på grund af mere omfattende fysiske handicap).

Tonefaldet, eksempelvis om noget hviskes eller råbes, hører også under kommunikationens meddelelsesselektion (Kneer og Nassehi, 1997: 85). I begge

botilbud blev der generelt talt til beboerne i et roligt og venligt toneleje. Der blev ofte talt til beboerne med intonation, som blev der talt til en baby eller et lille barn, hvilket hænger meget godt sammen med, at der på botilbuddene blev opereret med den faglige forståelse at beboerne befandt sig på et udviklingsstadium hørende til i barndommen (set ud fra en normaludviklingsopfattelse, og med varierende former for intentioner om at definere og finde frem til beboerens såkaldte udviklingsalder). Babyintonationen forekom i særdeleshed i kommunikationssituationer og daglige samværssituationer, hvor der opstod en form for længerevarende samspilskommunikationer, med anvendelse af meget få ord mellem beboere og personale som illustreret i nedenstående eksempler:⁶²

Medarbejderen Lena sidder ved spisebordet i fællesrummet ved siden af IB, som hun er ved at hjælpe med at få noget at spise:

IB: Smiler og ser hen mod Lena.

Lena: "Er det dig, der er IB" (roligt, afdæmpet, imens hun aer hans kind).

IB: "Rrrrrrr" og smiler til Lena.

Lena: "Er det dig, der er IB" (roligt, afdæmpet imens hun aer hans kind).

IB: "Rrrrrrrr" og smiler til Lena.

Lena: "Hej IB" (smiler og aer hans kind).

Sådan fortsætter denne samspilsdialog lidt endnu.

(Botilbud B)

Følgende eksempel stammer fra botilbud A:

OLE laver "kom her" tegn med fingeren, rettet mod vikaren Emil, der går hen til OLE.

OLE: Trykker Emil på næsen, smiler og griner til ham.

Emil: Trykker OLE på næsen og siger "hvad er det med dig".

OLE: Trykker Emil på næsen, smiler og griner til ham.

Emil: Kilder OLE på maven "skal du kildes lidt på mavsens"

OLE: Griner.

(Botilbud A)

---

⁶² I alle eksemplerne i artiklen, skrives beboerne med store bogstaver og medarbejderne med små.

Denne form for samspilskommunikation (hvor der trykkes på næsen, kildes eller andet) så jeg dagligt imellem OLE og andre beboere eller medarbejdere, altså en ordløs måde for ham at være i kommunikationer med andre på, der gjorde ham til en del af det sociale.

Denne form for ordløse kommunikationer var en samværsform, der primært fandt sted mellem medarbejdere (eller medbeboere) og beboere stort set uden hverken talesprog eller tegn. I forhold til de beboere, der enten talte eller brugte tegn, vil jeg karakterisere tonefaldet som blidt og roligt og ikke så babyagtigt, ligesom der her i højere grad var tale om kommunikationer med tegn og talebidrag og dermed mere tydeligt konkret tematisk informativt indhold, eksempelvis kommunikation om, hvad der var lavet på dagcenteret, om kommende eller tidligere aktiviteter, meddelelser med et regulerende/opdragende indhold mv. Altså en tilsyneladende sammenhæng, der kunne iagttages på interaktionsniveauet, mellem det at kunne ytre sig med "rigtige" ord (via tegn eller tale) og personalets umiddelbare vurdering af beboernes såkaldte udviklingsalder.

Botilbuddene beskriver netop totalkommunikation som en af deres kerneydelser, herunder anvendelse af tegn til tale og billedmateriale. Derfor kom det til at fremstå lidt overraskende, at der ikke i større omfang blev anvendt alternative kommunikationsformer såsom eksempelvis billedmateriale i hverdagen. Ingen af de to botilbud udnyttede herudover de mange alternative meddelelsesformer knyttet til den teknologiske udvikling. Det kunne ellers sandsynligvis understøtte mulighederne med hensyn til at bringe flere muligheder for kommunikationsselektioner på banen.

Forståelser, ikke-forståelser, og misforståelser

Luhmann pointerer, at når kommunikation forstås som en syntese af selektion af information, meddelelse og forståelse: "*er kommunikation realiseret når og for så vidt forståelsen kommer i stand*" (Luhmann, 2000:188). Ifølge Luhmann er der altså ikke tale om kommunikation i det sociale system uden forståelse. Blandt andet Luhmanns særlige fokus på forståelsesdimensionen kom undervejs til at fremstå som særligt frugtbar, fordi jeg fik øje for al den "ikke-forståelse" og de misforståelser, der netop karakteriserede de interaktioner, der fandt sted i botil-

buddene. Jeg vil her pointere, at forståelsesdimensionen inkluderer betydningen misforståelse. Hos Luhmann defineres misforståelse og ikke-forståelse forskelligt. Misforståelse stopper ikke nødvendigvis kommunikationen, for den fortsætter enten på trods af misforståelsen eller med et konsensussøgende sigte. Ikke-forståelsen stopper kommunikationen eller fortsætter denne på et meget elementært grundlag. Dette sker eksempelvis, når der er tale om personer, der ikke taler samme sprog, og i stedet forsøger sig med kropssprog eller lignende (Luhmann, 2007:271).

Ordløse lydige meddelelser der etablerer forståelse

Specielt i botilbud A blev nogle beboeres ordløse verbale udtryk iagttaget som meddelelser, der blev forstået som information og dermed i kraft af, at forståelsen kom i stand, resulterede i en tilslutningshandling. Dette illustreres ved nedenstående beskrivelse, der stammer fra en weekendformiddag i botilbud A:

KAJ sidder i sofaen, han rokker mere og mere intenst frem og tilbage, og kommer med høje udråb. En medarbejder, der er i gang med at hjælpe en beboer med at tage et bad (med verbal støtte) på et nærliggende værelse, vælger at forlade den beboer, hun er i gang med at hjælpe og skynder sig hen til KAJ. Hun forsøger at spørge ind til, hvad der er galt, men får ikke noget svar, eftersom der er tale om en beboer, der hverken anvender tegn eller tale. Hun tænder for fjernsynet, KAJ holder op med at rokke frem og tilbage, sætter sig ned i sofaen, smiler og griner lidt, og medarbejderen vender tilbage til værelset, hvor hun fortsætter med at assistere med badet (feltnoter botilbud A).

Beboeren i ovenstående beretning blev dagligt urolig og kom med høje udråb, disse udråb blev af medarbejderne "selekteret" som en information om, at noget var galt, og resulterede i en søgen efter forståelse. Jeg så flere gange forståelsen selekteret i forhold til spørgsmål, om han ville et eller andet, eksempelvis have mere kaffe, gå en tur, i haven og gynges etc. Ud over mere kaffe blev disse aktivitetsforslag som regel afvist, men forsøget fra medarbejderens side på at nå til forståelse resulterede oftest i den tilslutningshandling, at beboeren faldt til ro

igen. Det er her vigtigt at understrege, at psykiske systemers lukkethed i denne sammenhæng implicerer, at hverken medarbejdere eller jeg har adgang til beboernes tanker, hvorfor vi i udgangspunktet ikke kan vide, om informationsdimensionen (beboerens udråb) i første omgang var tiltænkt "at ville se fjernsyn", selvom der i sidste ende opnås en form for konsensus om dette. Selvfølgelig forståelsesafklaringen (som er det, der er iagttageligt), er noget, der finder sted i kommunikationsprocessen, hvor de mange selektioner i sidste ende konstruerer en form for mening ud fra det, der aktualiseres ud af alt det, der potentielt set er en mulighed.

Ordløse, lydige udtryk som støj eller ikke-forståelse

Luhmann skelner mellem kodede og ikke kodede hændelser, hvor "*kodede hændelser virker som information i kommunikationsprocessen, ikke kodede som forstyrrelse (støj/noise)*" (Luhmann, 2000:183) Ovenstående eksempel kan siges at illustrere, hvordan et bestemt lydligt udråb fra en beboer generelt i botilbud A fungerede som en kodede hændelse, i og med at det stort set altid resulterede i en tilslutningskommunikation. Nedenstående eksempler fra botilbud B illustrerer modsat, hvordan lydige udråb i botilbud B, ofte ikke blev tilskrevet noget (iagttageligt) informativt indhold og dermed heller ikke gav anledning til forståelse og deraf tilslutningshandling. I stedet kom de lydige udråb til at fungere som en form for irrelevant baggrundsstøj. Nedenstående eksempel vedrørende BO er desuden et eksempel på, hvordan der også med hensyn til mine feltnoter er tale om selektioner, der løbende blev påvirket og revideret i forhold til de menings-tilskrivninger(eller mangel på samme), disse lydige udråb afstedkom undervejs i mine ophold på botilbuddene. Således noterede jeg den første dag på botilbud B, at "*BO ligger på sit værelse og kalder*" (feltnoter botilbud B) (det var om morgenen, og BO lå stadig i sin seng). Baggrunden for dette var, at jeg ude fra gangen kunne høre BO gøre noget, jeg sidenhen omdefinerede til "*råber*" (ibid). BO lå altså i sin seng, alene på sit værelse og kom med denne råbende lyd, hvilket på botilbud A, hvor jeg havde været forinden, sandsynligvis ville have resulteret i en eller anden form for tilslutningshandling fra medarbejdernes side (ud fra en forståelse af råben som information om at påkalde sig opmærksomhed). Denne lyd resulterede dog ikke umiddelbart i nogen tilslutningshandling fra medar-

bejdernes side, og han blev liggende sådan i mindst 30 minutter, inden det blev hans tur til at komme ud af sengen⁶³. Det, som jeg først tolkede som en kalden, handlede således om en meningstilskrivning fra min side, men set i forhold til, at der ikke blev etableret nogen form for forståelse af botilbuddenes medarbejdere (det vil sige en tilslutningshandling, der indikerede en sådan), kan der i Luhmannsk forstand ikke tales om denne råben som kommunikation i dette botilbud. En anden beboer sad flere gange dagligt og skreg. Hvis hun var på værelset, gav det ofte ikke anledning til nogen (for beboeren) iagttagelig kommunikation/ tilslutningshandling fra personalets side. Men nedenstående eksempel illustrerer, hvordan der på en måde kunne være tale om ikke-kommunikation og kommunikation på en og samme tid, hvordan samme lyd (at hun skreg) tjente som både kodede og ikke kodede hændelser, alt efter hvilke medarbejdere der var på arbejde, om de lige havde tid mv.

Else er ved at give JETTE mad ved det fælles bord i dagligstuen. Else rejser sig og går, da der ikke er mere mad i skålen. JETTE udbryder "mam, mam". Else, der nu er i gang med at rydde op efter morgenmad i køkkenet, reagerer ikke på dette udtryk. JETTE gentager sit "mam, mam" flere gange, stadig uden reaktion⁶⁴. Herefter begynder hun at skribe, hun fortsætter sin skrigen. Else er i mellemtiden gået ned på et af badeværelserne for at hjælpe Ane med at få KURT på toilettet. Ane spørger Else, hvor JETTE sidder henne, og Else svarer, at hun sidder i stuen. Else går derefter ned i stuen og siger til JETTE: "Ja, ja JETTE jeg skulle jo lige hjælpe KURT på toilettet", hvorefter hun kører JETTE ned på sit værelse. JETTE holder op med at skribe på vej til værelset. Else forlader værelset, umiddelbart efter JETTE er sat derind, og JETTE begynder at skribe igen. Ca. 30 minutter efter står jeg på terrassen sammen med Else, der holder en rygepause. Fra terrassen kan vi se ind på JETTES værelse. JETTE skraber stadig (der har været et par kortvarige afbrydelser i løbet af de 30 minutter, hun har siddet alene på værelset). Else banker på JETTES vindue, hun registrerer ly-

---

⁶³ Hertil skal tilføjes, at de medarbejdere, der var på arbejde, var i gang med at hjælpe andre beboere ud af sengen, med morgenmad, toilet etc.

⁶⁴ Dagen forinden resulterede mam mam-lyden i, at hun fik et stykke knækbrød efter aftensmaden. Denne dag udløser det ingen forsøg på forståelse, ingen tilslutningshandling og dermed ingen kommunikation.

den, ser ud og bliver stille et øjeblik. Else vender sig igen væk fra vinduet og siger henvendt til mig: "Ja jeg ved ikke, hvad der er med hende" (Felt-noter botilbud B).

Umiddelbart leder JETTES skrigen ikke til en forståelsestilslutning. Else tilslutter sig dog efter et godt stykke tid JETTES skrigen i dagligstuen, og hendes ud-sagn om, at hun jo lige skulle hjælpe KURT, samt at hun senere siger, at hun ikke ved, hvad der er med hende, tjener som en slags forståelsesdimension (at skrig betyder, at hun gerne vil påkalde sig opmærksomhed, og at "der er noget med hende i dag"). JETTES skrigen bliver dermed til kommunikation, hvis man anskuer det i relation til organisationen botilbuddet, men ikke til kommunikation i selve interaktionen mellem de af organisationen definerede roller: Beboer og medarbejder. Når JETTE sidder alene på værelset og skriger i lang tid, kommer hendes skrigen til at fungere som en ikke kodet hændelse, der dermed bliver til "lige gyldig" baggrundsstøj.

Medarbejderens banken tjener også som en meddelelse, der informerer JETTE om, at nogen vil påkalde sig hendes opmærksomhed, men den tjener ikke til yderligere kommunikative bidrag rettet mod JETTE. På den måde forekom der mange sammenblandinger af afbrudte meget simple/elementære forståelser og ikke-forståelser, der stoppede kommunikationerne meget brat, og som ikke så ud til at have noget konsensussøgende sigte. En forklaring på dette handlede i nogle tilfælde om vanskeligheder i forhold til at finde "den rigtige" forståelse i forhold til beboernes verbale ordløse udtryk, hvilket nedenstående eksempel illustrerer:

BO sidder midt i dagligstuen, hans far, der lige har været på besøg, er netop gået. BO bryder ud i noget, der i min forståelsehorisont lyder som gråd, hvilket jeg umiddelbart tilskriver den mening, at han er ked af det. Der er umiddelbart ingen medarbejdere i nærheden, så jeg går hen til ham og spørger, om han er ked af det. BO fortsætter den "grædende" lyd. Else og Pia kommer ind i dagligstuen og stiller sig foran BO og mig:

Pia (henvendt til mig): "Det er svært at vide, om det er grin eller gråd"

Else (henvendt til BO): "Er du ked af det, eller griner du"

BO: fortsætter lyden.

Pia: "Det lyder næsten, som om han er ked af det"

BO: fortsætter lyden.

Else: "Der står, du skal en tur i haven, men det har du måske ikke lyst til?" (Else henviser til botilbuddets "dialogskema", et arbejdsredskab botilbud-
det anvender i dagligdagen, der blandt andet skal sikre, at de aktiviteter, der aftales på handleplansmøderne, også bliver gennemført, ved at tidspunkt for disse aktiviteter er skrevet i skemaet).

BO fortsætter lyden, de to medarbejdere forlader dagligstuen igen, BO fortsætter den "grædende" lyd, men den afløses efterhånden af BOs sædvanlige "monotone" lyd. Han sidder stadig samme sted, da en medarbejder ca. 40 minutter efter kommer forbi og henvender sig til ham: "hvad med dig BO har du været på dagtilbud i dag? Vil du måske se film?" BO, der indtil nu har siddet og sagt denne "monotone" lyd, bliver stille et øjeblik, jeg kan ikke se, om han gør andet, derfra hvor jeg står, men medarbejderen siger: "Ja" kører ham på værelset og sætter en film på (feltnoter botilbud B).

Ikke forståelser og misforståelser

Som tidligere nævnt skelner Luhmann mellem misforståelser (med den funktion, at kommunikationen fortsætter) og ikke-forståelser (som stopper kommunikation, eller fortsætter den på elementært grundlag). I botilbud B oplevede jeg mange gange dagligt, hvordan interaktionerne mellem beboere og medarbejdere resulterede i ikke-forståelse. Eksemplet med BO, der enten græder eller griner, er et af dem, hvor medarbejderne på grund af usikkerhed om forståelsen selekterer en ikke-forståelse, der stopper kommunikationen og ikke leder til yderligere tilslutningshandlinger over for BO. En anden form for ikke-forståelse, som jeg iagttog flere gange dagligt i botilbud B handler om, at medarbejderne meddelte en information til en beboer, uden at det så ud til, at medarbejderen forventede nogen form for tilslutning i form af en kommunikeret forståelse. Eksempelvis "Nå, så er det vist din tur til at komme på [toilettet]?" (medarbejder botilbud B), hvorefter medarbejderen tager fat i kørestolen og kører beboeren ud på toilettet. Eller "du vil måske hellere have havregrød?" (medarbejder botilbud B), meddelt med ryggen til og på vej ud af døren og væk fra beboeren,

hvorefter medarbejderen siden hen serverede øllebrød til morgenmaden (felt-noter botilbud B). Dette muligvis på baggrund af mange erfaringer med, at der ikke kom et direkte svar alligevel. Denne måde at informere/meddele noget på var nemlig ikke typisk i forhold til den anden beboer, der kunne nogle tegn, her blev der altid forventet svar i form af enten tegn eller hans specifikke lyde (der blev tolket som ja eller nej). På den anden side var der ofte tale om spørgsmål, der måske alligevel ikke indeholdt nogle valgmuligheder, fordi der i botilbud-det var nogle meget fastlagte strukturer hvad angik eksempelvis det at spise, komme på toilet, i bad mv. Her var der alligevel ikke tale om, at beboerne havde meget indflydelse, men om hvornår der var tid (prioriteringer i forhold til rækkefølgen kunne dog godt blive påvirket af, at en beboer tilsyneladende ikke havde det så godt). Men også andre aktiviteter blev gennemført på denne måde. Dette kunne være spontant opståede som at flytte en beboer fra spisebordet til den anden ende af lokalet, placeret så beboeren kunne se ud af vinduet *"jeg kører dig lige herhen, så du kan se ud af vinduet"*, de kunne bestå i, at en beboer blev kørt ind på en anden beboers værelse uden at spørge nogen af dem først: *"skal du lige en tur ind til LEA"*, eller helt uden at der blev sagt noget direkte til den beboer, der blev *"flyttet"*, eksempelvis kørt på dagtilbud eller i forhold til de aktiviteter, der stod i *"dialogskemaet"* (at blive sat ud i haven, kørt til det ugentligt tilbagevendende biografarrangement mv.) med eller uden mundtlig meddelelse, der informerede om, hvor beboeren blev kørt hen.

I botilbud B var der i høj grad tale om ikke-forståelser, der standsede kommunikationen, hvor der i botilbud A i højere grad var tale om enten misforståelser eller ikke-forståelser, der ikke stoppede kommunikationen helt med det samme, men fortsatte denne på et elementært grundlag, sidstnævnte vil jeg eksempelvis bruge til at karakterisere de tidligere eksempler vedrørende KAJ, der faldt til ro, da medarbejderen havde talt med ham og tændt for fjernsynet. Nedenstående er et eksempel på en tilsyneladende misforståelse, hvor en vikar går forbi LONE, der netop har talt med mig og OLE om en nøgle, OLE har om hal-sen med en rød snor i.

LONE siger henvendt til vikaren tegnet for *"rød"*. Vikaren slutter an med *"ja rød dansesnor, ja det var i går du var inde i gymnastiksalen"*. Vikaren går umiddelbart videre uden at forvente yderligere svar. LONE kommer

med et lydligt udråb, og vikaren vender sig mod LONE. LONE gentager tegnet "rød" og peger over på OLE. Vikaren udbryder "nåh ja, OLE har lånt min nøgle", og vikaren og LONE taler videre om det.

Forståelsesstereotyper

Ovenstående eksempel illustrerer også, hvordan jeg gentagne gange oplevede, hvad jeg vil karakterisere som forståelsesstereotyper, eksempelvis når tegnet rød fra pågældende beboer nærmest pr. automatik blev forstået, som om hun talte om den ugentligt tilbagevendende aktivitet: dansesnor. I botilbud A var der i højere grad tale om disse forståelsesstereotyper, når det var vikarer, der var på arbejde frem for de fastansatte, der med deres større kendskab til beboeren og ofte større tegn-ordforråd i langt højere grad var i stand til at udvide og nuancere forståelsen og knytte an med meddelelser, der informerede om forståelser i relation til både fortid, nutid og fremtid i forhold til beboernes liv. Medarbejdernes kompetence i forhold til tegn til tale var altså også med til at in- og ekskludere bestemte kommunikative bidrag, og denne kompetence eller mangel på samme bestemte dermed i høj grad, hvilke temaer der blev aktualiseret. I begge botilbud var der tendenser til, at medarbejderne i forbindelse med tegn til tale udelukkende anvendte samme (begrænsede antal) tegn som beboerne (mere udpræget i botilbud B end A, hvor jeg så, at nogle af de faste medarbejdere gennem flere år også anvendte tegn, jeg ikke så beboere anvende). En vikar i botilbud A fortalte, at hun primært havde lært de tegn, hun kunne af beboeren (samt ved at se de andre medarbejdere anvende tegn sammen med beboeren), ligesom et par af medarbejderne i botilbud B bekræftede, at de tegn, de kunne, var dem, som beboeren også selv brugte⁶⁵. Mange af de medarbejdere jeg observerede var altså ikke i stand til at understøtte en sproglig udvidelse af beboerens mulighed for at selektere mellem flere tegn end dem, de kunne i forvejen. I botilbud B oplevede jeg også det, jeg vil kalde forståelsesstereotyper, eksempelvis når en af botilbud B's beboeres utilfredse lyde næsten altid resulterede i en tilslutningskommunikation eller handling enten vedrørende temaet, at han

---

⁶⁵ De havde modtaget undervisning i tegn til tale, men som en af dem sagde, så "glemmer man det igen, når man ikke bruger det" (Botilbud B).

var sulten eller skulle på toilettet. Eller som i nedenstående eksempel, hvor beboeren CLARA har siddet et stykke tid og grædt/skreget på sit værelse:

Medarbejderen Lisa kommer tilbage efter at have fulgt en beboer til sit aktivitetstilbud, Maj står i køkkenet og er i gang med at rydde op. Maj siger henvendt til Lisa "går du ikke lige ind til CLARA, det er ikke så langt tid siden, hun har spist, måske har hun ondt i maven og vil gerne ned at ligge". Lisa går ind på CLARAS værelse og kommer lidt efter ud, CLARA ligger nu i sin seng og er holdt op med at græde/skrige.

Forståelsen blev således selekteret på forhånd (dog ved jeg ikke noget om, hvorvidt der fandt en kommunikation sted på værelset, der eventuelt handlede om en anden forståelse), men aspektet vedrørende forståelsesstereotyper understøttes af nedenstående skriftlige beretning om CLARA, hvor hun beskrives som "god til at prøve folk af" og hun vil mange gange "virke som om hun er sulten eller ked af det/trænger til at komme ned at ligge, og dette skal man ikke altid tage for godt ord, men i en del tilfælde er det hendes mave, der er luft i, eller at hun skal af med afføring, og så skal hun jo helt klart ned at ligge" (citeret fra en slags "manual", der hang i botilbud A's køkken, for hver beboer, med det formål at hjælpe medarbejdere uden så stort kendskab til beboerne til at forstå dem bedre, finde på aktiviteter sammen med dem mv.).

Det, CLARA i sådanne tilfælde "vil" informere om, handler således for medarbejderne om temaet ondt i maven, og om at hun vil ned at ligge, med mindre hun da prøver at "snyde" i forhold til dette aspekt. Andre forståelsesselektioner bliver dermed mindre sandsynlige. Den skriftlige beretning vedrørende CLARA kan med reference til Luhmann siges at tjene som en slags kompleksitetsreducerende kommunikation vedrørende beboerne, som en form for organisationens beslutningskommunikation – der reducerer de tematiske selektionsmuligheder på interaktionsplanet. Kommunikationen udstikker på forhånd nogle tematiske muligheder, forståelsesselektionerne kan finde sted indenfor, når beboerne kommer med deres ordløse verbale ytringer. Samtidig er der med den form for beskrivelser fare for at understøtte nogle måske ikke helt hensigtsmæssige stereotype opfattelser af beboerne og hermed stereotype forståelsesselektioner fra medarbejdernes side på interaktionsniveauet.

Afsluttende kommentarer

Tække og Hansen pointerer at *"Nogen må knytte an til, hvad der er sagt, før bidraget kan siges at være en del af det sociale"* (Tække og Hansen, 2009:93). På den måde blev der ofte tale om en slags sammenbrud i det sociale, hvad angik interaktionerne mellem medarbejdere og beboere, særligt i botilbud B. Eksemplet med medarbejderne, der forlader beboeren, de ikke ved om "griner eller græder", med uforløst sag, illustrerer, hvordan den manglende transparens som vilkår i interaktionerne, kan føre til, at der ingenting gøres. Som eksemplerne viste, blev denne type af (følelsesladede) ordløse ytringer oftere håndteret anderledes i botilbud A, hvor beboerne med disse havde mulighed for at påkalde sig opmærksomhed, som medførte nogle kommunikationer, der som regel resulterede i en form for "harmoniskabende" tilslutningshandlinger, i og med, at beboerne faldt til ro – fysisk og verbalt. På det grundlag kan medarbejdernes tilgange i kommunikationen give forskellige svar på det indledende spørgsmål om hvorvidt det overhovedet giver mening at forsøge at kommunikere om noget som helst, og da særligt hvad angår kommunikation med mennesker med begrænset eller uden talesprog. Forsøg på at finde frem til den absolutte sandhed om, hvad beboerne virkelig mener med deres ordløse verbale udtryk, risikerer at ende med en form for afmagt der umuliggør kommunikationen, hvorimod forsøget på at konstruere en form for forståelse tilsyneladende var med til at skabe trivsel for beboerne. Analysen når på baggrund af de mange kommunikationer frem til, at der i botilbuddene var forskellige kommunikationskulturer. Kulturer der kan sige noget, om i hvor høj grad beboerne kan siges at være henholdsvis eks- eller inkluderet i botilbuddets sociale liv, og som derudover får stor betydning hvad angår beboernes muligheder for selvbestemmelse.

Afslutningsvis må det nødvendigvis pointeres, at fokus i artiklen har været på selve kommunikationen, og ikke på årsagerne til de forskellige måder at håndtere kommunikation på. Analysen inddrager således ikke forskelle i faktorer som medarbejdernes kompetenceprofiler, normeringer, beboersammensætning mv. Noget der selvfølgelig vil være særdeles relevant i forhold til en eventuel belysning af de sammenhænge, der har betydning for forskellige kommunikationskulturer på botilbud der inkluderer mennesker, der ikke eller i begrænset omfang behersker talesprog.

Referencer

- Hoffmann Daugbjerg, M. (2012): *Hverdagsliv, kommunikation og interaktion i botilbud for svært udviklingshæmmede*. Publiceret som E-bog på: <http://edu.au.dk/forskning/omraader/socialogspecialpaedagogik/eboegerogartikler/ebog/socialpaedagogik-og-botilbud-for-voksne-med-udviklingshaemning/>
- Kneer, G. og Nassehi, A. (1997): *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om social systemer*. København: Hans Reitzels forlag.
- Luhmann, N. (1985): *Complexity and Meaning*. I: *The Science and Praxis of Complexity*. Tokyo: The United Nations University.
- Luhmann, N. (1992): *What is communication?* I: *Communication Theory* 2-3, p.251-258.
- Luhmann, N. (1995a): *Kærlighed som symbolsk generaliseret kommunikationsmedium*. I: Jacobsen, J. C: *Autopoiesis II – udvalgte tekster af Niklas Luhmann*. København: Forlaget Politisk revy.
- Luhmann, N. (2000): *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzels forlag.
- Luhmann, N. (2007): *Indføring i systemteorien*. København: Forlaget Unge Pædagoger.
- Tække, J. og Hansen, R. S. (2009): *Samfundets vilkår – Habermas og Luhmann*. København: Unge Pædagoger.

Handleplaner – selvbestemmelse eller styringsredskab?

Af Pernille Loumann

Som socialrådgiver på voksenhandicapområdet udgør udfærdigelse af handleplaner for personer med udviklingshandicap en væsentlig del af mit arbejde. Efter Servicelovens § 141 skal kommunen tilbyde at udarbejde en handleplan, når hjælpen ydes til personer med betydelig nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller personer med alvorlige sociale problemer. Som nyuddannet socialrådgiver stillede jeg min leder og mine kollegaer det indlysende spørgsmål: Hvad er formålet med at udfærdige handleplaner? De svar, jeg fik, var imidlertid både forskellige, tøvende og modsatrettede. Handleplanen kan forstås på talrige måder: som et koordineringsredskab for de professionelle, som en slags journal der skal gøre det nemmere for sagsbehandleren at foretage systematisk opfølgning, som et pædagogisk redskab der skal synliggøre pædagogiske overvejelser og metoder, som myndighedens bevilling til borgeren, som myndighedens bestilling til udføreren (bo- eller støttetilbud), eller som synliggørelsen af borgerens ønsker til støtten eller til sit liv generelt. Denne usikkerhed kommer også til udtryk i den første større evaluering der blev foretaget, efter indførelsen af handleplanen i Serviceloven (PLS Rambøll, 2001). At de professionelle har vanskeligheder med at redegøre for det eksakte formål med handleplanen, medfører imidlertid en risiko for, at handleplanen netop benyttes som et kombinationsredskab, der søges at rumme samtlige aspekter, hvorved det aspekt der vedrører borgerens ønsker nedtones.

Når det drejer sig om udfærdigelse af handleplaner for og med borgere med psykiske udviklingshandicap stilles de professionelle imidlertid over for en særlig udfordring for så vidt angår iagttagelsen af borgerens medinddragelse. Det kan være vanskeligt for en borger med ringe kognitive og kommunikative færdigheder at gøre sin indflydelse gældende, og borgerens synspunkter

kan risikere at blive tillagt minimal betydning, hvis de i det hele taget fremgår af handleplanen. Derudover foreligger der en mulighed for, at borgeren slet ikke ønsker at opstille mål for sin tilværelse i den form en handleplan efter § 141 antager.

Én af de borgere jeg interviewede ifm. med et projekt om handlekompetence og brugerinddragelse, sagde på et tidspunkt: *"Jeg synes, det er dødhamrende kedeligt at sidde i to timer til sådan et (handleplans)møde, men jeg vil selv have indflydelse på, hvad der sker."* Samme interviewperson siger senere: *"Jeg tror faktisk aldrig, jeg selv har læst min handleplan."* Disse udtalelser indfanger meget godt, et af de dilemmaer der synes at være i arbejdet med handleplanerne: Borgerne har lært, at handleplaner er godt, og at handleplanerne er med til at sikre borgernes medbestemmelse. Alligevel opleves møderne som kedelige, og borgerne kender ikke indholdet i planerne, hvilket må forstås sådan, at handleplanerne opleves som uden egentlig relevans eller betydning for borgernes liv.

Borgeren kan dermed siges at blive belemret med at skulle udfærdige en handleplan, han eller hun ikke har ønsket, og foregøgles oven i købet at have indflydelse på noget, andre reelt træffer beslutning om. For den myndighed der arbejder med udfærdigelsen af handleplanen kan dette forhold i bedste fald indebære et betydeligt spild af tid, idet udarbejdelsen af handleplaner, afholdelsen af handleplansmøder mv. ofte er en tidskrævende opgave, og i værste fald kan det betyde, at borgeren reelt ingen indflydelse har på sin situation, hvilket i sidste instans kan have alvorlige etiske konsekvenser.

Handleplanen som samfundsmæssigt fænomen: Selvbestemmelse og udvikling

Handleplanen dukker op som fænomen i den sociale lovgivning i 1990'erne, hvor der bliver indført handleplaner, dels som et led i en kvalitetskontrol, dels som et led i inddragelse af borgeren. Det er dog først med Servicelovens ikrafttræden i 1998, at det bliver et lovkrav, at der skal udarbejdes handleplaner for den omsorgsrettede indsats for voksne med handicap eller særlige sociale problemer (Hansen, Nørrelykke og Sjelborg, 2006, s. 37f.).

Efter Servicelovens § 141 (tidligere § 111) skal kommunen tilbyde at udarbejde en handleplan, når hjælpen ydes til personer med betydelig nedsat funk-

tionsevne eller personer med alvorlige sociale problemer. Handleplanen skal angive formålet med indsatsen, hvilken indsats der er nødvendig for at opnå formålet, den forventede varighed af indsatsen og andre særlige forhold vedrørende boform, beskæftigelse, personlig hjælp, behandling, hjælpemidler mv. Udarbejdelse af handleplanen skal jf. Servicelovens § 141 ske ud fra brugerens forudsætninger og i samarbejde med denne. Dette hænger sammen med det almindelige princip om borgerens ret til medvirken og medinddragelse i sagsbehandlingen, som følger af retssikkerhedslovens § 4, men det er også en del af en mere generel nyorientering på det sociale område for så vidt angår personer med psykiske handicap. Med udlægningen af særfor sorgen i 1980 nedlægges de store centralinstitutioner, og tanken er, at personer med handicap skal leve et liv så nær det almindelige som muligt og have mest mulig indflydelse på sit liv.

Med Servicelovens indførelse kommer der yderligere fokus på medindflydelse og brugerinddragelse. Der indsættes bl.a. en formålsbestemmelse som betoner, at ét af formålene med indsatsen er at forbedre den enkeltes udviklingsmuligheder, at forbedre mulighederne for den enkeltes livsudfoldelse, og at yde en helhedsorienteret indsats med servicetilbud afpasset efter den enkeltes særlige behov. Handleplanen bliver et centralt element i den konkrete inddragelse af den enkelte, og i koordineringen af den helhedsorienterede indsats. Derudover er hensigten også, at borgeren så vidt muligt skal påtage sig et ansvar for sit eget liv ved at indgå aftaler om gennemførelse af planen (ibid., s. 76f.).

Dette element, handleplanen som redskab til at nøde borgeren til at tage ansvar for sit eget liv, er særligt indgående behandlet af Niels Åkerstrøm Andersen i bogen "Borgerens kontraktliggørelse" fra 2003. Åkerstrøm Andersen argumenterer for, at handleplanen efterhånden synes at ændre formål fra at være en plan for, hvordan socialrådgiveren kan handle på borgerens problem til at være en plan for, hvordan borgeren kan ændre sit forhold til sig selv. Dette hænger sammen med en ændring i den socialpolitiske forståelse af, hvori et socialt problem består. Fra at have betragtet sociale problemer som mangelsituationer der kan afhjælpes vha. økonomiske ydelser, hjælpemidler, rådgivning mv. betragtes sociale problemer nu snarere som borgerens problem med sit forhold til sig selv, fx manglende motivation eller selverkendelse (Åkerstrøm Andersen, 2003). Den første type problemer defineres som problemer af 1. orden,

mens den næste type defineres som problemer af 2. orden. Det bliver således socialrådgiverens mission gennem handleplanen at ændre borgerens selvforhold, og at få borgeren til at tage magt over sit eget liv. Dette hænger sammen med hele empowerment-tænkningen, hvori der ligger en forestilling om mennesket som grundlæggende socialt, konstruktivt og mægtigt (ibid). Det paradoksale består i, at der således for borgeren består en decideret pligt til at optræde, som om hun er ansvarlig for sit liv og fri til at bestemme selv.

”I en og samme operation synliggøres og usynliggøres magten. Det er en socialpolitisk bestemmelse, at klienten skal bestemme selv. Det er et socialpolitisk ansvar, at klienten tager ansvar for sig selv. Det er en socialpolitisk vilje, at klienten skal ville noget med sig selv”(ibid, s. 74).

At tage ansvar og ville noget med sig selv bliver således et påbud borgeren ikke kan undsige sig. Vi mødes fra fødsel til død med et krav om at ”finde os selv”, ”udvikle os personligt” og ”arbejde med os selv” (Brinkman og Eriksen, 2005). Dette fænomen er behandlet talrige steder i forskningen inden for de seneste år, bl.a. i ungdomsforskningen og i forskning om socialt arbejde og aktivering.⁶⁶

Lars-Henrik Schmidt opererer som en pendant hertil med de to fænomener 'udviklingstvang' og 'refleksivitetstvang':

”At være underlagt udvikling, det er den moderne kontrolform, følgelig er det frække nu om dage – det svært integrerbare, det uregerlige – ja, det kunne benævnes udviklingsnægtelse. I dette fremtidige fænomen findes den civile ulydighed bestående i, at man ikke vil underlægge sig den moderne verdens udviklingskrav, den livslange læring” (Schmidt, 1998, s. 16).

Ud fra denne optik, kan der således bestå en særlig udfordring for det menneske, som ikke er i stand til at udvikle sig med samme hast som andre, nemlig det menneske der har et udviklingshandicap. Her har vi ikke alene at gøre med udviklingsnægttere, men med udviklingshæmmede, hvilket i denne sammen-

---

⁶⁶Se fx Mik-Meyer, 2004, Brinkmann og Eriksen, 2005, Katznelson, 2004.

hæng må betegnes som de virkelig nødstedte (ibid., s. 17). Disse mennesker stilles, via handleplanen som en udviklings- og selvbestemmelsesteknologi, over for en umulig udviklingsopgave. Den opgave, der førhen påhvilede den professionelle (socialrådgiveren eller socialpædagogen) lægges nu på borgerens skuldre som led i en bestræbelse på at øge hendes selvbestemmelse og selvudvikling. Handleplanen bliver således til en selvteknologi, hvor borgeren nødes til udvikling, både af udefrakommende og indefra kommende strategier. (Hur, 2009). Borgeren har imidlertid ikke den fulde magt til at definere sine udviklingsmuligheder, idet hun i kraft af sit psykiske udviklingshandicap ikke er i stand til at mobilisere selvindsigt nok til at vurdere, hvad der er realistisk for hende. Derfor må den professionelle træde til og hjælpe med at reformulere handleplanens mål, så disse bliver overkommelige for borgeren, samtidig med, at hun har oplevelsen af, at hun har formuleret målene selv. Dermed kan den professionelle siges at udøve en mere skjult form for magt over borgeren. Med andre ord må den pædagogiske virksomhed forklædes som selvbestemmelse med henblik på at kunne fremtræde legitim. Der er her tale om et klassisk pædagogisk dilemma, som Jean-Jacques Rousseau formulerede allerede midt i 1700-tallet: *”Opdrageren skal som nævnt gennemføre sin opgave sådan, at din elev altid tror, han er mesteren selv, mens det altid er dig, der er det”* (Krejsler, 2001).

Borgeren er dermed udsat for en subtil og skjult form for magt i to led: Hun er først og fremmest tvunget til at bestemme selv, at forholde sig til sig selv, og at ville noget med sig selv, hvilket indebærer en forskydning af ansvaret og magten fra de professionelle til borgeren. Dernæst fratages borgeren igen magten ud fra en pædagogisk betragtning om, at hun mangler selverkendelse til at kunne forvalte magten på en realistisk måde.

Handleplanen som pædagogisk bestræbelse på selvbestemmelse

Nedenfor vil jeg analysere et antal udvalgte handleplaner med henblik på at demonstrere, hvordan selvbestemmelsesaspektet kommer til udtryk i det konkrete handleplansarbejde.

Jeg har til brug for denne analyse læst 19 handleplaner igennem, som er udfærdiget i perioden november 2009 – april 2010. De vedrører personer som bor på det samme botilbud, et tilbud efter Almenboliglovens § 105, hvor der

ydes støtte efter Servicelovens § 85. Det drejer sig om bedre fungerende personer med udviklingshandicap, som for størstedelens vedkommende dagligt er i beskyttet beskæftigelse uden for botilbuddet. Samtlige beboere har et verbalt sprog. Aldersmæssigt spænder beboerne fra begyndelsen af 20erne til midt i 50erne. Der bor i alt 32 personer på det pågældende tilbud. De 19 handleplaner udgør samtlige handleplaner, der er udfærdiget på det pågældende botilbud inden for en periode på 6 måneder, og det er min vurdering, at de 19 handleplaner er ganske typiske.

Den handleplansskabelon, der anvendes, er den samme for alle beboeres vedkommende. Den er på 14 sider, og indeholder dels en decideret handleplan, hvor beboerens synspunkter kan komme til udtryk, dels et oplysningsskema, hvor der findes oplysninger om beboerens helbred, økonomi, opvækst osv., en status som det pædagogiske personale skal udfærdige før handleplansmødet og endelig en faglig plan som det pædagogiske personale udfylder efter handleplansmødet på baggrund af beboerens ønsker og sagsbehandlerens vurdering af behovet for støtte. Handleplanen udfærdiges efter en fastlagt procedure i et samarbejde mellem sagsbehandleren, den pædagogiske kontaktperson og borgeren. Jeg har valgt at fokusere på den første del af planen, altså den egentlige handleplan, og i særdeleshed på det specifikke punkt, der hedder "Borgerens mål/ønsker for det kommende år."

Som supplement til oplysningerne i handleplanerne har jeg lavet et gruppeinterview af ca. en times varighed med 5 personer, som er på den samme beskyttede arbejdsplads. Disse personer er ikke sammenfaldende med de personer, hvis handleplaner jeg har gennemgået, men de 5 interviewpersoner bor selv på botilbud eller modtager støtte i egen bolig efter Servicelovens § 85, og har således alle erfaringer med handleplaner. Formålet med interviewet var at få belyst borgernes oplevelser med handleplanen og forløbet omkring handleplansmøderne.

Vanskeligheder med at formulere mål og ønsker

Det punkt i handleplanen der hedder "Borgerens mål/ønsker for det kommende år" illustrerer tydeligt det forhold, der er omtalt tidligere, nemlig at borgeren så at sige tvinges til at forholde sig til sin tilværelse og sin fremtid, og samtidig

afslører de udsagn, der fremkommer under punktet, at borgerne har endog overordentlig svært ved dette. Eksempelvis:

Umiddelbart ved E. ikke, hvad han skal spare op til. "Der er ikke meget at snakke om, jeg har det godt."

H. kunne ikke komme i tanke om noget ved mødet.

Dette forhold kommer også til udtryk i interviewet, hvor samtlige interviewpersoner tilkendegiver, at det godt kan være svært at finde på, hvad man skal sige, når der bliver spurgt til mål og ønsker.

En meget almindelig variation over dette tema er, at borgerne fremsætter ønsker, som allerede er opfyldt, dvs. ønskerne drejer sig om en fortsættelse af dét, der allerede er. Eksempelvis:

L. vil gerne blive boende på (botilbud), fortsætte med svømning, gå ture i skoven.

Gå ture hver dag. Høre musik og se fjernsyn. E. synes, han får den hjælp han har behov for.

Vil fortsætte med ridning og madlavning. Vil gerne blive boende på (botilbud). Vil gerne på sommerferie (med botilbud).

Dette kan være udtryk for flere forhold. En mulig tolkning er, at personalet i disse eksempler har hjulpet borgeren med at formulere realistiske, opnåelige mål. Det tjener dels det formål, at borgeren ikke lider det nederlag at have sat sig for høje mål, som viser sig at være uopnåelige, og dels giver det de professionelle den succes, at målene for deres pædagogiske arbejde meget let nås. Borgerens behov og ønsker er hermed formuleret i overensstemmelse med det tilbud, der faktisk er til rådighed, hvilket kan siges at være en klientgørelse i den forstand, at den enkeltes problemer og behov tilpasses kategorier, der modsvarer de foranstaltninger og handlingsmodeller velfærdsinstitutionerne råder over (Järvinen og Mik-Meyer, 2004).

En alternativ tolkning er, at borgerne ikke har erfaringer nok til at forestille sig, at noget kunne være anderledes end det er. Ifølge den norske sociolog

Ivar Frønes, her refereret af Birgit Kirkebæk (Kirkebæk, 2010), er motivation ikke bare noget, vi har inden i os som ønsker eller behov, men det er noget vi lærer. Den der er fattig på erfaring, vil også være fattig på motivation. De erfaringer disse borgere har, centrerer sig omkring deres botilbud, deres beskyttede arbejdsplads og de fritidsaktiviteter de dyrker sammen med de øvrige beboere i botilbuddet. Ud fra Frønes' optik kan ovenstående udsagn således tolkes derhen, at beboerne er fattige på erfaringer, og derfor ikke har motivation til at ønske en forandring.

Behov af første og anden orden

Der er i de 19 handleplaner meget få eksempler på, at borgeren opstiller ambitiøse mål, der rækker ud over vedkommendes aktuelle hverdag. Et eksempel:

P. vil gerne bo i nærheden af Blockbuster. Han vil gerne have en microovn og arbejde i Super Best.

(...) P. vil også gerne blive kæreste med Hanna Montana (figur i en amerikansk tv-serie) og overtage kontakten til de kongelige. (...) Han vil kun dyrke sport i Paris, ellers vil han ikke.

Denne handleplan bærer tydeligt præg af, at de professionelle, her sagsbehandleren og den pædagogiske kontaktperson, i første omgang har ladet borgeren komme til orde uden at censurere hans udsagn. Det bliver imidlertid senere tydeligt, at de professionelle vurderer (en del af) borgerens ønsker som urealistiske. Her er det kontaktpersonen der har udfyldt det felt, der drejer sig om evaluering af borgerens mål fra sidste handleplansmøde:

P. har fået et fladskærmsTV i stuen, han har købt en Nintendo Wii, han har været på ferie med de andre i huset, han har fået et stort pengeskab (dette var også vedkommendes ønsker). De andre mål er ikke nået, da det er blevet vurderet, at P. ikke kan få en microovn i lejligheden, da han ikke ved, hvordan denne betjenes. Aftalen er, at han kan bruge den der står i fælleskøkkenet. Arbejde i Super Best og det at bo i nærheden af Blockbuster har vi ikke gået videre med, da det ikke kan lade sig gøre. P. kan ikke

klare et almindeligt job, og han kan ikke bo i et hus alene uden pædagogisk støtte. Paris er et ønske som går igen i år.

Flere steder kommer det til udtryk, at sagsbehandleren mener, der skal arbejdes med, at P. får en mere realistisk opfattelse af verden og sig selv. Fx: (P. har) *behov for støtte til at blive fastholdt i den rigtige verden og omkring hvad der er realistisk eller ej. (...) (P. har) behov for at tale om Hanna Montana, men fastholde, at det alene er en dejlig tanke* (at han skal være kæreste med hende).

I en anden handleplan har en beboer året før anført det som eneste mål at få kørekort. Dette mål evalueres i år, hvilket kommer til udtryk i handleplanen på følgende måde:

“T. har været til samtale med motorsagkyndig, som vurderede ham som ikke egnet til at erhverve kørekort. Kørekort er ikke nået, grundet det ikke var muligt.” De nye mål der i stedet fremgår for denne beboer er følgende: “Fortsætte med forbedring af hygiejnen, fortsætte med at blive bedre til at udtrykke følelser, ønsker og behov.”

De problemer, de professionelle formulerer i disse to handleplaner (hhv. P og T) er eksempler på det, Niels Åkerstrøm Andersen (Åkerstrøm Andersen, 2003) betegner som andenordensproblemer. Behov af første orden er hjælpebehov der afhjælper et problem, fx hjælpemidler, aflastning osv. Behov af anden orden er behov der diagnosticerer selvets selvforhold som et problem, fx manglende ansvar, manglende motivation. Andenordensproblemet er klientens problem med at forholde sig til sit eget problem (ibid., s. 82). De behov borgerne selv anfører, er behov af første orden: At bo tæt på Blockbuster, at få en microovn, at arbejde i SuperBest, at få kørekort. De professionelle svarer igen med at reformulere behovene til andenordensbehov: Borgeren skal få en mere realistisk opfattelse af omverdenen, eller borgeren skal blive bedre til at give udtryk for sine behov og ønsker. Denne type behov fremkommer talrige gange i de 19 handleplaner, eksempelvis:

(H. vil gerne) blive bedre til at sige, når der er nogle ting han spekulerer på, blive bedre til at spørge om hjælp i stedet for at blive sur.

(J. vil gerne) blive bedre til at sige fra over for de andre beboere.

(C. vil gerne) blive bedre til at bede om hjælp og sige til, hvis der er problemer.

I de tre sidste eksempler er det mindre tydeligt, om det er beboeren selv, der har formuleret disse behov, i modsætning til de første eksempler, hvor beboerne tydeligvis har ytret andre ønsker.

I det første eksempel (beboeren P) lader pædagogen tydeligvis beboeren komme til orde i selvbestemmelsens navn, men ønskerne bruges ikke til noget, medmindre det er ønsker, de professionelle umiddelbart kan genkende som meningsfulde og opnåelige (det fremgår fx, at der er blevet indkøbt TV mv.) Handleplanen afspejler ikke, at der gøres forsøg på at forstå beboerens ønsker, og de kommer således til at stå ganske unyttige og flagre. I stedet for at bruge handleplanen til at bygge bro mellem beboerens og de professionelle forståelser, rummer handleplanen tilsyneladende to parallelle spor, beboerens og de professionelle, som ikke giver mening for hinanden. Handleplanen risikerer således at blive en bevidstløs opremsning af udsagn, som ikke bruges til noget.

Den vanskelige kommunikation

En væsentlig forudsætning for at der kan være tale om medbestemmelse er, at der kan foregå en meningsfuld kommunikation. Handleplanerne afslører flere vanskeligheder med dette. Det er ovenfor beskrevet, hvordan borgerens ønsker indholdsmæssigt ikke forstås eller giver mening for de professionelle. Der er endvidere eksempler på, at borgerens udsagn sprogligt ikke forstås. Bl.a. har en sagsbehandler i en handleplan skrevet således under punktet "Sociale forhold/netværk – borgerens vurdering af behovet for hjælp, vejledning og støtte": *G. fortæller noget om sin familie, som jeg ikke helt forstår grundet utydelig tale, som (pædagog) dog bemærker, har været meget tydeligt i dag.*

Det kan også gå den anden vej, således at det er de professionelle der siger eller skriver noget, som borgeren ikke forstår. Dette kommer interviewpersonerne med flere eksempler på:

”Handleplansmøderne er både gode og kedelige. Det kedelige er, at det kan være svært at forstå alt. Det gode er, når det er overstået.”

”(Sagsbehandler) skrev lige pludselig i min handleplan, noget med at jeg skulle highlighte mine ressourcer, og det anede jeg ikke en dyt om, hvad det betød.”

Den norske kriminolog Niels Christie opererer ifølge Birgit Kirkebæk (Kirkebæk, 2010) med begrebet ”monopoliserede ord,” som betegner professionernes ord. Når disse bliver brugt på en måde, som er uforståelig for klienten, er der tale om magt. Ovenstående citat kan være et eksempel på et sådant ord, som gør medbestemmelsen vanskelig, idet den professionelle formulerer sig på en måde, som udelukker borgeren fra at forholde sig til, hvad der bliver sagt/skrevet.

Er selvbestemmelse mulig?

”Kan udviklingshæmmede personer selv bestemme og foretage kvalificerede valg? Mit svar er: Det kan de - (vel)! Altså hvis de får mulighed for det.” Så enkelt besvarer Kim Rasmussen sit eget retoriske spørgsmål, her citeret af Birgit Kirkebæk (Kirkebæk, 2010, s. 175). Kirkebæk argumenterer i forlængelse heraf for, at muligheden for selvbestemmelse skal udfoldes gennem hele livet, hvilket kræver, at vi ser den anden som et menneske, der ønsker at kommunikere. ”At have medindflydelse betyder ikke nødvendigvis at få ret, men at initiativer bliver set og medinddraget i den fælles beslutning” (ibid., s. 176). Kirkebæk understreger desuden det relationelle aspekt i kommunikationen, og påpeger, at hvis vi vil kommunikation som et delt fællesskab, må vi være opmærksomme på den andens intentioner, tegn og evt. brug af kommunikationshjælpemidler (ibid., s. 206). ”Kommunikation er en fælles skabelsesakt, ikke et rørpostsystem, hvor information overføres fra én person til en anden” (Kirkebæk, 1999 s. 3). Dette indebærer, at vi må være åbne over for forskellige beskrivelser af virkeligheden.

I eksemplet ovenfor om beboeren P, der ønskede at blive kæreste med Hanna Montana og flytte tættere på Blockbuster, kunne det have givet mening at undersøge, hvilke intentioner vedkommende havde med disse udsagn. Ønskede han at leje flere videoer? At bo i sin egen lejlighed mere centralt i byen?

Kendte han én, der boede i nærheden af Blockbuster, som han gerne ville besøge oftere? Savnede han en kæreste eller venner?

Ikke alene må vi arbejde med at forstå den andens intentioner, vi bør også arbejde med at udvide den andens motivation, og at gøre den andens verden så rummelig som muligt. Kirsten Baltzer (Baltzer, 1996) opererer med begreberne selvbestemmelse og fremmedbestemmelse som nødvendige komponenter i en pædagogisk udviklingsproces. Det fremmedbestemte er dét, individet ikke bestemmer selv, fx dét der er politisk bestemt, dét der er fastslået ved faglige retningslinier eller lignende. Udfordringen for den professionelle er at bruge dilemmaet mellem det frie eller selvbestemte og det nødvendige eller fremmedbestemte som dynamik for udvikling. Pointen er, at det ikke er alt der er tilladt eller muligt, men at vi som professionelle har ansvaret for at vise den anden et mulighedsrum, der ikke er mere snævert end nødvendigt. Hermed kan vi trække en tråd tilbage til Ivar Frønes' synspunkt om, at den der er fattig på erfaring, også er fattig på motivation. Vi kan overveje, om det er muligt at præsentere den anden for en mere mangfoldig verden.

Når en meget stor del af beboerne i deres handleplan angiver, at deres mål og ønsker for det kommende år er at fortsætte med at bo i deres botilbud, at komme på ferie med botilbudet, at fortsætte med at gå til madlavning på aftenskolen for specialundervisning osv. osv., er det måske udtryk for, at de mangler variation, udfordring, fremmedbestemthed (Baltzer 1996).

Et eksempel på den relativt lille variation i det mulighedsrum, der stilles til rådighed for personer med udviklingshandicap, kommer fra min egen praksis, hvor en pædagog på et botilbud meget overrasket fortalte, at én af beboerne, en kvinde i 40erne med udviklingshandicap og skizofreni, kunne alle teksterne til Pink Floyds The Wall. Derimod er der ingen der undres over, at musikfestivaler for udviklingshæmmede altid udelukkende har dansk-top på programmet.

Det forekommer indlysende relevant at tilbyde personer med udviklingshandicap adgang til andre arenaer end dem, der findes i botilbudet eller andre handicapsammenhænge, fx det almindelige fritids- og kulturliv, samvær med mennesker som ikke nødvendigvis har en funktionsnedsættelse, udfordringer i form af undervisning, usædvanlige opgaver eller ansvarsområder, præsentation af et bredt udvalg af litteratur og musik, mad osv. osv. Dette kunne give en

mere varieret og rig erfaringsverden, som måske kunne styrke borgernes motivation og ønsker for tilværelsen.

Konklusion

Min empiri giver eksempler på, hvilke vanskelige kår selvbestemmelsen har, når det drejer sig om personer med udviklingshandicap. Jeg har kunnet iagttage tre problemkategorier:

- Beboeren har ikke evner/motivation/fantasi til at formulere egne ønsker og mål. Resultatet bliver, at der enten ikke opstilles mål, eller at målene bliver fattige i den forstand, at det drejer sig om en fortsættelse af noget allerede eksisterende.
- Beboeren formulerer mål, som de professionelle ikke genkender som meningsfulde. Resultatet bliver, at målene, hvis de overhovedet finder vej til handleplanen, står helt isolerede fra de mål og indsatser, de professionelle opstiller.
- De professionelle formulerer mål for beboerne, som vedrører beboerens forhold til sig selv. Resultatet bliver, at ønskerne dårligt kan betegnes som beboerens egne. Desuden er der en risiko for, at målene forekommer beboeren både abstrakte og uopnåelige.⁶⁷

Dilemmaet mellem ukritisk at lade borgeren bestemme selv og at forsøge at påvirke borgerens valg eller ligefrem bestemme på borgerens vegne synes at være meget påtrængende inden for det socialpædagogiske felt, og det sætter vores professionsfaglighed og -etik på prøve. Der synes imidlertid at være muligheder for udvikling af den måde, hvorpå vi som professionelle arbejder med borgerens selvbestemmelse, dels i det konkrete arbejde med udfærdigelse af handleplaner, og dels mere generelt og langsigtet i form af støtte med at udvikle borgerens motivation og ønsker for tilværelsen. Visheden om vores magt over den anden, afhængighed og autonomi som to uundværlige aspekter ved om-

---

⁶⁷ Det bør bemærkes, at vi her endda har at gøre med en bedre fungerende del af borgere med udviklingshandicap.

sorg, kommunikation som relation og følsomhed over for den andens intentioner samt udvidelse af den andens erfarings- og mulighedsrum er nogle af de aspekter, der søger at kvalificere svaret på dette dilemma.

Referencer

- Andersen, Niels Åkerstrøm (2003): *Borgerens kontraktliggørelse*, Hans Reitzels forlag.
- Baltzer, Kirsten (1996): Læring, selvbestemmelse og fremmedbestemmelse. I: Hedegaard, Marianne (red.): *Praksisformers forandring – personlig udvikling*, Aarhus universitetsforlag.
- Brinkmann, Svend og Cecilie Eriksen (red.) (2005): *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*, Klim.
- Hansen, Ingelise Bech, Helle Nørrelykke og Hanne Sjelborg (2006): *Borgerinddragelse og retssikkerhed i socialt arbejde*. Hans Reitzels forlag.
- Henriksen, Jan-Olav og Arne Johan Vetlesen (2000): *Omsorgens etik – grundlag, værdier og etiske teorier i arbejdet med mennesker*, Hans Reitzels forlag.
- Hur, Stine Marie (2009): *Frigørelsens magt – pædagogiske roller i relation til frie, udviklingshæmmede voksne*, DPU.
- Järvinen, Margaretha og Nana Mik-Meyer (2003): *At skabe en klient – institutionelle identiteter i socialt arbejde*, Hans Reitzels forlag.
- Katznelson, Noemi (2004): *Udsatte unge, aktivering og uddannelse – dømt til individualisering*, DPU.
- Kirkebæk, Birgit (1999): *Stern, Maturana og mennesker med multiple funktionsnedsættelser*, VIKOM.
- Kirkebæk, Birgit (2010): *Almagt og afmagt*, Akademisk forlag.
- Krejsler, John (2001): *Læring. Magt og individualitet*, Gyldendal uddannelse.
- Lingås, Lars Gunnar (1993): *Etik for social- og sundhedsarbejdere*, Hans Reitzels forlag.
- Mik-Meyer, Nana (2004): *Dømt til personlig udvikling*, Hans Reitzels forlag.
- PLS Rambøll (2001): *§ 111-planer – et godt redskab i indsatsen over for voksne med nedsat funktionsevne?*
- Schmidt, Lars-Henrik (1998): *Socialpædagogikkens genkomst, I: Tidsskrift for socialpædagogik nr. 1.*

Neuropædagogik og faglighed i botilbud for voksne udviklingshæmmede

Af Pia Friis O'Donnell & Maj Willemoes Jensen⁶⁸

Der er divergerende forståelser af, præcis hvilket teoretisk fundament neuropædagogikken udspringer af. Det ætiologiske ophav til de divergerende forståelser er, at neuropædagogik er en tværfaglig disciplin, hvor forskellige faggrupper bidrager med hver deres faglige forståelse af referencerammen. I Den Store Danske Encyklopædi defineres *neuro-*, som "forled", der angiver, at det er noget, der vedrører nerver og nervesystemet. *Pædagogik* defineres som, "opdragskunst", der omhandler læren om den teori og praksis, der omhandler mål, midler, sammenhænge og forhindringer i relation til udvikling af værdier, viden og kunnen hos den enkelte (Winther-Jensen, 2009). Begrebet *neuropædagogik* sammenkobler som følge deraf viden om nervesystemet og viden om opdragelse og undervisning i relation til udvikling. Den neuropædagogiske teori bliver i det nedenstående belyst ud fra udvalgte faglige retninger.

Neuropædagogik beskrives af størstedelen af de teoretikere, der beskæftiger sig med den neuropædagogiske referenceramme som anvendt neuropsykologi (Fredens, 2008, Freltofte, 2007, m.fl.). Neuropædagogik er et samspil mellem pædagogik og neuropsykologi. Neuropsykologien er den fagdisciplin, der giver viden om, hvilke hjerneprocesser der er aktivt fungerende og hvilke, der er beskadigede. Neuropsykologi er et tværvideenskabeligt arbejdsfelt, hvor blandt andet neurologer og psykologer undersøger sammenhængene mellem hjerneprocesser og den hjerneskadedes psyke (Fredens, 2008). Ifølge Fredens, der har en naturvidenskabelig baggrund, går neuropædagogik således ud på at

---

⁶⁸ Artiklen bygger på dele af publikationen 'En hjerne til forskel' (O'Donnell og Jensen 2012)(evt. download fra www.kvalikombo.dk).

rette op på den hjerneskadedes neuropsykologiske problemer, hvorfor neuropædagogik derfor kan betragtes som anvendt neuropsykologi (Ibid.:30). Når den neuropsykologiske viden bliver omsat til konkrete tiltag i den pædagogiske praksis, bliver det således betragtet som neuropædagogik. Det neuropædagogiske arbejde på botilbud for voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne har de senere år vundet indpas. Susanne Freltofte, der er psykolog og dermed har sit virke inden for humanvidenskaben, har i særdeleshed bidraget til implementeringen af neuropædagogik, idet hun har udviklet et arbejdsredskab, Kuno Beller screeningsmetoden, der har til formål at kvalificere det neuropædagogiske arbejde.

Neuropædagogik er i sin tilgang kompenserende, idet konkrete tiltag bør tage udgangspunkt i borgerens styrkesider, og dermed kompensere for borgerens svagere sider. Denne tilgang til det neuropædagogiske arbejde med voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne gør sig gældende inden for både den human- og naturvidenskabelige retning. Det neuropædagogiske arbejde drejer sig imidlertid ikke kun om at udvikle kompensationsstrategier for motoriske, kognitive og sociale færdigheder. Men det drejer sig i lige så høj grad om, at borgeren vinder verden-som-mulighed, hvilket betragtes og sidestilles med at være en læreproces (Thybo, 2004:103), hvor borgeren er centrum for egen-udvikling.

Med reference til Thybo, der ligesom Fredens har en naturvidenskabelig baggrund, er det dog ikke uproblematisk at overføre viden direkte fra neurologien til den pædagogiske praksis. Thybo henviser til John T. Bruer, der blandt andet forsker i videnskaben om kognitiv psykologi, idet Bruer ligeledes peger på problematikken, og argumenterer for, at kognitiv psykologi sandsynligvis kan være bindeleddet mellem neuropsykologien og pædagogikken (Thybo, 2004:114). I tidsskriftet *Educational Researcher* definerer Bruer kognitiv psykologi som videnskaben om psyke og mentale funktioner, der ikke har hjernens struktur som omdrejningspunkt, men beskæftiger sig med mentale funktioner og processer, der ligger til grund for en observeret adfærd. *"Our emerging understanding of the brain may eventually be able to contribute to education, but it will require us, at least initially, to take a different, less direct route, a route that links brain structures with cognitive functions and cognitive functions with instructional goals and outcomes"* (Bruer, 1997:10).

Med afsæt i ovenstående består neuropædagogik af et konglomerat af neuropsykologi, kognitiv psykologi og pædagogik. Med neuropædagogikken er der således tale om en sammensmeltning mellem naturvidenskaben og humanvidenskaben. I udgangspunktet søger naturvidenskaben *universelle forklaringer*, mens humanvidenskaben søger *forståelse* (Emmeche & Schilhab, 2007). Det øgede fokus på den biologiske hjernes betydning for menneskets adfærd, kan således betragtes som værende "den gordiske knude", som neuropædagerne i deres pædagogiske praksis skal løse.

Neuropædagogik i praksis

Inden for både den naturvidenskabelige og den pædagogiske praksis anvendes en neuropædagogisk screening af borgeren. En komplet neuropædagogisk screeningsmetode, som den anvendes på botilbud for voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne, indeholder tre elementer. Indledningsvis udføres en *observation* af borgeren med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne. Dernæst indeholder screeningen et fokus på borgerens *livshistorie*, hvilket indebærer, at neuropædagogen indsamler viden om den pågældende borgers levede liv. Endelig indeholder den komplette neuropædagogiske screening en *Kuno Beller screening*, hvor borgerens udviklingsalder fastslås. En neuropædagogisk screening, som den gennemføres på eksempelvis hospitaler og genoptræningscentre for senhjerneskadede, er forskellig fra den screening som anvendes på botilbud, idet den ikke indeholder en Kuno Beller screening, men ligeledes består af observation og livshistorie – herunder journalgennemgang og samtaler med patient og pårørende.

Efter den komplette neuropædagogiske screening er neuropædagogen i stand til at anvise handlestrategier og i samarbejde med personalegruppen planlægge den videre pædagogiske intervention, som løbende bør evalueres.

Kuno Beller – udviklingsbeskrivelse

Kuno Beller udviklingsbeskrivelsen er oprindeligt udarbejdet af Dr. Kuno Beller fra Institut für kleinstkindpädagogik, Freie Universität i Berlin. Testen blev udarbejdet til brug for undersøgelse af pædagogikkens påvirkning af 0 – 6årige børns udvikling i almindelige daginstitutioner. Formålet med Kuno Bellers ud-

viklingsbeskrivelse er, at pædagogen ved at teste barnet bliver klar over barnets styrkesider og ud fra den viden, kan tilrettelægge et pædagogisk tilbud, med fokus på at barnets svagere sider udvikles, således at barnet opnår et højere funktionsniveau på alle områder. I Danmark har Hans Weltzer udarbejdet en lignende undersøgelse, hvor han tog direkte afsæt i Dr. Kuno Bellers udviklingsbeskrivelse. Dette resulterede i, at Kuno Beller testen i 1980'erne blev en del af det pædagogiske arbejde på dagtilbudsområdet (Weltzer, 2007:5).

Susanne Freltofte og Viggo Pedersen udgav i 2002 bogen "Udviklingsalder – hos voksne udviklingshæmmede", der er en modificeret udgave af Kuno Bellers udviklingsbeskrivelse af småbørn. Formålet med Freltoftes udviklingsbeskrivelse er i overensstemmelse med den oprindelige Kuno Beller at finde frem til borgerens styrker og svagheder. Freltofte påpeger, at udviklingsalderen kan betragtes som konstant, hvilket betyder, at det pædagogiske personale bør tilrettelægge aktiviteter inden for eller lavere end borgerens udviklingsalder. Den pædagogiske intervention har derfor ifølge Freltofte ikke til formål, at borgeren opnår et højere udviklingsstrin, men at forhindre, at borgeren oplever frustration i hverdagen og dermed at mindske risikoen for magtanvendelser, ved at det pædagogiske personale tager udgangspunkt i borgerens ressourcer (Freltofte, 2007:7-8).

Freltoftes udviklingsbeskrivelse består af registrering af otte funktioner, som af Freltofte benævnes som færdighedsniveauer. De otte færdighedsniveauer er; Legemspleje & kropsbevidsthed, Omverdensbevidsthed, Socialfølelsesmæssig udvikling, Leg/kreativitet, Sproglig udvikling, Kognitiv/intellektuel udvikling, Grovmotorik og Finmotorik (Freltofte, 2007:10). Registreringen af de otte færdighedsniveauer forudsætter, at neuropædagogen, der registrerer, har et kendskab til borgeren eller i det mindste, har observeret borgeren kort forinden. Derudover skal neuropædagogen opsøge viden om borgeren, der muliggør besvarelse af de otte færdighedsniveauer. Vidensindsamlingen er i Kuno Beller screeningen, i modsætning til i den komplette screening, udelukkende centreret omkring borgerens færdigheder. Freltoftes registrerings-skema dækker ikke over konkrete pædagogiske handleanvisninger, men skemaet tager udgangspunkt i en udviklingspsykologisk forståelsesramme, der har til hensigt at fastslå borgerens udviklingsalder.

Neuropædagogers erfaringer i arbejdet med neuropædagogik

Inden for rammerne af projekt Kvalikombo blev ni neuropædagoger, der er tilknyttet ni forskellige botilbud for voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne, adspurgt om deres erfaringer med at anvende den neuropædagogiske referenceramme i deres daglige arbejde.

De ni interview synliggjorde, at det faglige neurologiske belæg giver neuropædagogen indblik i, hvilke konkrete pædagogiske handlemåder, der er hensigtsmæssige i den pædagogiske intervention med den pågældende borger. Det vil sige, at neuropædagogen anvender den overordnede neurologiske forståelse til at tilrettelægge en individorienteret pædagogisk handlemåde. Med afsæt i dette er det således ikke nok at blive introduceret til en færdig udarbejdet neuropædagogisk handleplan, men det er nødvendigt at kende til, hvilken neurologisk forståelse der danner rammen for, at handleplanen er udformet, som den er. *Den faglige forståelse* bliver af neuropædagogerne fremhævet som betydningsfuld i særligt to forhold. Det første forhold er, at fagligheden muliggør en målrettet intervention.

”Det bidrager med nogle klare svar omkring, hvilken vej vi skal gå, i stedet for at vi sjusser os frem. Så kan det give nogle ideer om, jamen okay, i stedet for at gå denne her vej først også denne her vej og denne her vej, hov der virkede det sgu, så kan vi gå direkte herover og sige, jeg tror det er denne her vej vi skal gå”.

At neuropædagogik bidrager med at målrette og tilpasse de pædagogiske tiltag til borgernes behov, er mange af neuropædagogerne enige om, og i forlængelse heraf bekræfter nedenstående neuropædagog, at hun med en neuropædagogisk tilgang får øje på problematikker, hun ikke ellers ville have haft fokus på.

”Altså neuropædagogik kan være med til at belyse nogle problemer hos den enkelte beboer. Problemer du ikke umiddelbart ser i dagligdagen”.

Det andet forhold, som mange af neuropædagogerne fremhæver, er, at de med en neuropædagogisk tilgang til den enkelte borger, i højere grad kan forhindre

problemadfærd og konflikter, herunder ubehagelige situationer for den enkelte. Med afsæt i interviewene har der vist sig et mønster, hvor det i højere grad er ved en lav udviklingsalder, at den neuropædagogiske referenceramme tages i brug, hvilket tydeliggøres i nedenstående citat.

”Altså, det tror jeg er rigtigt, fordi oftest når man tænker ”nå nu kan vi ikke mere, hvad skal vi gøre”, ”nu er det for svært”. Så siger man, ”nå nu må vi ha en forståelse helt nede på planet; hvad er det der sker”. Så jeg tænker også, at det er oftest, hvis man skal være lidt fræk at sige, at det er ved problemadfærd. At man, at jeg i hvert fald har været tilbøjelig til at anvende neuropædagogik”.

De fleste af neuropædagogerne er enige om, at neuropædagogik i højere grad end andre pædagogiske tilgange kan anvendes med god virkning ved problemadfærd, samt når det er svært at finde niveauet for, hvilke aktiviteter og tilgange der er de mest hensigtsmæssige for den enkelte borger.

I følgende citat fremhæver neuropædagogen, at screeningen er nødvendig, idet den leder frem til en forklaring på, hvorfor borgeren eventuelt ikke har kunnet honorere de krav, vedkommende er blevet stillet over for i den pædagogiske intervention.

”Men hvis du laver en screening, kan du se, at der er nogle problemer, der er måske nogle mistanker om nogle dysfunktioner, som gør, at det krav, du stiller, er helt urealistisk”.

Neuropædagogen mener således, at en screening kan bidrage til, at den pædagogiske intervention ikke ender med en følelse af nederlag for borgeren, netop fordi screeningen kan forklare, hvilke konsekvenser hjerneskadens placering har for borgerens funktionsniveau.

På baggrund af interviewene fremstod det klart, at flere af botilbuddene kun brugte udvalgte dele af den komplette screeningsmetode. I det botilbud hvor nedenstående citat stammer fra, er der tradition for primært at anvende den del af den komplette screening, som fastlægger borgerens udviklingsalder.

Med andre ord tager de udgangspunkt i Freltoftes Kuno Beller screening. Neuropædagogen fremhæver i citatet et dilemma, der kan være forbundet med at tilrettelægge den pædagogiske praksis ud fra en borgers fastlagte udviklingsalder, idet udviklingsalderen ikke altid harmonerer med borgerens ønsker og adfærd i dagligdagen.

“(…) Og det er sådan den der ”gelejde-gang”, fordi det er jo ikke et barn. Altså, det er jo en voksen mand. ”Du kan jo godt li’ rødvin, og du kan også godt det”, men på andre planer, skal man altså ramme det. Det har jeg en fornemmelse af, at neuropædagogik kunne hjælpe med ved at lave en screening”.

Med afsæt i ovenstående kan en komplet screening, der medtænker de tre elementer observation, livshistorie og Kuno Beller screening give neuropædagogen et mere udførligt indblik i borgerens reelle funktionsniveau, end den udviklingsalder som Kuno Beller screeningen umiddelbart konstaterer. At en borger drikker rødvin, men samtidig har svært ved helt basale ting, gør det svært at tilrettelægge den pædagogiske intervention, så den er tilpasset borgerens udviklingsalder. Dette kan med reference til de tidligere citater være en af årsagerne til problemadfærd og konflikter. Den komplette screening kan ifølge flere af neuropædagogerne bidrage med viden om borgerens hjernefunktion og herigennem muliggøre, at borgeren tilbydes aktiviteter, der stemmer overens med pågældendes udviklingsalder.

Generelt taler alle neuropædagogerne om, at udviklingsalderen er afgørende for, at de med denne viden kan møde borgeren, der hvor borgeren er. Med andre ord vil det sige, at neuropædagogerne og det øvrige personale med afsæt i udviklingsalderen definerer, hvilke pædagogiske tiltag der er relevante for den enkelte borger, samt med hvilket syn, de betragter pågældende borger.

Under hvert af de ni interview spørges der ind til neuropædagogernes erfaringer med at udføre en Kuno Beller screening, og hvorvidt resultatet af screeningen, stemmer overens med deres egne forventninger. I den forbindelse kommer der et særdeles interessant perspektiv frem, som illustreres ved følgende citat.

”Ja, det tror jeg, at screeningen gjorde. Altså nu er det ikke/ det er længe siden, jeg har kigget på den, så ja. Jeg har lige siddet, i øvrigt apropos udviklingsalder, har jeg lige siddet og lavet udviklingsalder på en beboer, som jeg er kontaktperson for her i huset. Og det gjorde jeg sammen med hans plejemor, og hun har kendt ham i 30 år. Også lavede en Kuno Beller sammen. Og der ligger han på et spænd fra under 4 til på nogle områder 5-6 år. Og så de 2 kollegaer, der er af sted lige nu på kursus i neuropædagogik, de vil gerne lave noget på ham eller screene ham. Også startede de med at lave udviklingsalder. Jeg havde jo ellers lavet den, men det var fint, og så ville de selv gøre det. Og så havde de mig inde over, og Kuno Beller’en viste noget andet.”

Citatet illustrerer, at neuropædagogen oplever, at Kuno Beller screeningsmetoden ikke er træfsikker, idet hendes udtalelse peger i retning af, at Kuno Beller screeningen er subjekt-betinget. Dette perspektiv berørte flere af neuropædagogerne.

På den baggrund blev der efterfølgende foretaget et krydstjek af Kuno Beller screeningsmetoden. Med krydstjek menes en sammenligning af en borgers udviklingsalder, der er resultatet af to neuropædagogers individuelle registreringer ud fra Freltoftes Kuno Beller. Med andre ord indeholder krydstjekket en sammenligning af udviklingsalderen på en borger, der er screenet to gange af to forskellige neuropædagoger, begge med Freltoftes Kuno Beller screeningsmetode.

Et krydstjek af Kuno Beller screeningens træfsikkerhed

Det nedenstående eksempel med borger X består af en sammenligning af udviklingsalderen på hvert af de otte færdighedsområder (jvf. tidligere beskrivelse) og en fremstilling af den gennemsnitlige udviklingsalder.

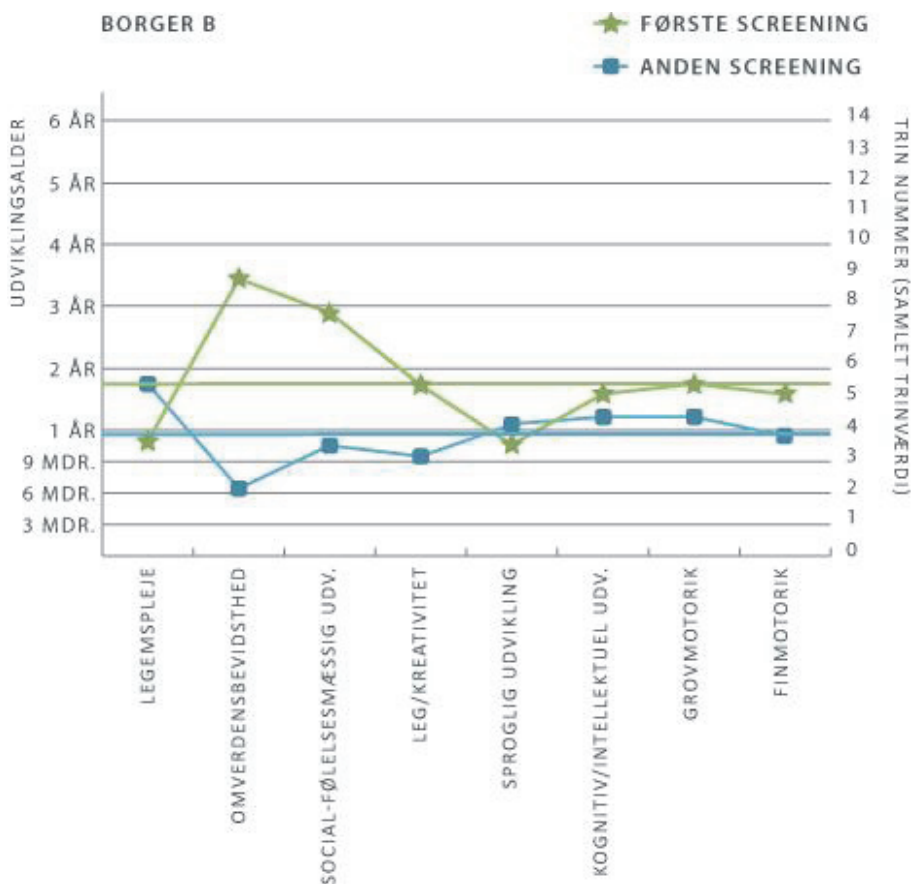
Med reference til både Weltzer (2007) og Freltofte (2007) defineres det eksakte meningsindhold i de otte færdighedsområde ikke. Færdighedsområdenes meningsindhold må derfor betragtes ud fra de formulerede spørgsmål i screeningsmaterialet. Dette resulterer i en subjekt-betinget tolkning af færdighedsområderne. På den baggrund fremhæves i det nedenstående krydstjek ek-

sempler på spørgsmål fra screeningsmaterialet, der illustrerer borgerens færdighedsniveau, i de tilfælde hvor forskellen fra første til anden screening fremstår mest eksplicit. Spørgsmålene er alle formuleret af Freltofte i den modificerede udgave ud fra Weltzers Kuno Beller udviklingsbeskrivelse. Spørgsmålene er trindelt, fra trin 1 – 14, hvor et højere tal er lig med et højere færdighedsniveau.

Et eksempel på hvordan færdighedsområdernes meningsindhold kan forklare, hvilken udviklingsalder der svarer til det pågældende trinværdi, er eksempelvis, at personen på trin 4, som er alderen 9-12 mdr., *"kan holde en anden ske, mens han bliver madet / forsøger at gribe efter skeen"*, hvorimod personen som 1,5 - 2årig, på trin 5, *"selv spiser med ske"* (Freltofte, 2007:16).

Borger X er en mand på 34 år. Borger X har haft et tæt forhold til sine forældre, indtil han inden for de sidste par år mistede begge sine forældre. Tidsrummet mellem den første og den anden screening er juni 2010 til december 2010. Borger X's udviklingsprofiler illustreres i den nedenstående figur.

Borger X's udviklingsprofil viser, at færdighedsområdet *legemspleje*, varierer med en udviklingsalder fra ca. 11 mdr. til 1,8 år. Forskellen på borgerens færdighedsniveau er, at han, når udviklingsalderen er 11 mdr. "kan holde en anden ske, mens han bliver madet / forsøger at gribe efter skeen", hvorimod han som 1,8årig "selv spiser med ske" (Freltofte, 2007:16). Næste færdighedsområde viser den største variation, der gør sig gældende i forhold til screeningen af borger X. *Omverdensbevidstheden* varierer med en alder på 6,5 mdr. til 3,4 år, hvor det er den nyeste screening, der scorer lavest. Måden hvorpå borgeren vurderes at være aldersmæssigt, går fra, at han "vender sig mod lydkilde" til at han "kender sit navn og sin bopæl" (Freltofte, 2007:20,22). I det efterfølgende færdighedsområde, *social-følelsesmæssig udvikling*, vurderes borgeren ligeledes meget forskelligt fra

en alder på 11,5 mdr. til 2,9 år. Denne markante forskel kan eksemplificeres ved, at borgeren funktionsmæssigt går fra at han *"reagerer på sit eget spejlbillede"* til, at han *"refererer til sig selv med jeg, eks. jeg vil ha' det - jeg vil ikke sove"* (Freltofte, 2007:24,26). De resterende fem færdighedsområder ligger forholdsvis tæt, og går fra et spænd på mellem 3,5 mdr. til ca. 1år. Et eksempel på dette er færdighedsområdet *sproglig udvikling*, hvor forskellen på borger X's færdighedsniveau er, at han ved den første screening *"efterligner lyde andre laver"*, og ved den anden screening *"laver to-stavelleslyde, eks. Dada, mama"* (Freltofte, 2007:32).

Den nyeste screening vurderer på seks af de otte færdighedsområder borger X's alder lavere end den tidligere. En beregning af gennemsnittet af de otte udviklingsaldrer af henholdsvis den tidlige og den nye screening viser, at der er en forskel på borgerens udviklingsalder svarende til 8 mdr., fra alderen 1,75 år til 11,5 mdr. Dette illustreres i figuren ved henholdsvis vandrette grønne linje og den vandrette blå linje.

Den aktuelle neurovidenskabelige forskning

Den neuropædagogiske referenceramme bygger som tidligere nævnt på anvendt neuropsykologi, der er baseret på viden om neurologi og pædagogik. I det følgende bliver således fremstillet aktuelle tendenser, der beskriver neurovidenskabelige forskningsresultater omhandlende hvilke udviklingsmuligheder, der betragtes at være for mennesker med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne.

Allerede tilbage i begyndelsen af forrige århundrede opdagede nobelpristager Santiago Ramón y Cajal nervesystemet, og beskrev cellerne, som sidenhen blev benævnt nerveceller. På daværende tidspunkt påbegyndte spekulationerne omkring nervecellernes betydning for hjernens udvikling, og Cajal formulerede i følgende citat sine antagelser; *"It is for this reason that, once the development was ended, the founts of growth and regeneration of the axons and dendrites dried up irrevocably. In adult centres the nerve paths are something fixed, ended and immutable. Everything may die, nothing may be regenerated"* (DeFelipe & Jones, 1991:750). Cajals argument peger i retning, at udviklingsmuligheder på daværende tidspunkt ikke blev betragtet som værende til stede i den voksne hjerne, fordi nervesystemet blev anskuet som fastlagt og uforanderligt. Cajals antagelser gik

dengang ud på, at hjernes mulighed for at vokse og regenerere sig for evigt var tabt, når hjernen var fuldt udvokset.

Med den moderne teknologis udvikling i løbet af det 20. århundrede erstattes det kliniske blik af et molekylært blik. Ifølge Rose er det 20. århundrede karakteriseret ved, at den moderne teknologi vinder indpas, og at en mangfoldighed af screeningsanordninger, såsom EEG-undersøgelser, SPECT- og MR-scanninger m.fl., har gjort den indre organiske krop synlig, hvilket er årsagsgivende i forhold til den viden, man i dag besidder om hjernen (Rose, 2009:40). Med den viden, der er udledt på baggrund af de forskellige scanningsmetoder, står viden om hjernens plasticitet centralt i forhold til hjerneforskningen.

Plasticitet er udledt fra det græske ord *plastos*, som betyder formet. Inden for neurovidenskaben beskrives plasticitet som en immanent bestanddel af nervesystemet, der opretholdes gennem hele livet. I undersøgelsen "The Plastic Human Brain Cortex" argumenteres der for, at det ikke er muligt at forstå psykologiske funktioner eller konsekvenser af sygdom uden at medregne forståelsen af hjernens plasticitet (Pascual-Leone et al. 2005). Pascual-Leone henregnes for at stå centralt i aktuel forskning inden for undersøgelse og beskrivelse af hjernens plasticitet. Pascual-Leone og de øvrige forskere i den nævnte undersøgelse understreger endvidere; "*That plasticity is a capacity of the brain that can be activated in response to an insult to promote functional recovery or compensate for lost function is a misconception. Rather, plasticity is always activated. Following brain injury, behavior (regardless of whether normal or manifesting injury-related deficits) remains the consequence of the functioning of the entire brain, and thus the consequence of a plastic nervous system*" (Ibid.:384). Resultatet af undersøgelsen viser således, at processerne bag hjernens plasticitet ikke er begrænset til at omhandle den normale hjernes neurale udvikling men i lige så høj grad den neurale udvikling i hjerner, der er pådraget en skade enten tidligt eller senere i livet.

I forbindelse med at man i adskillige studier har dokumenteret hjernens plasticitet hos mennesker med erhvervet hjerneskade (...), har studiet, *Neural plasticity and treatment across the lifespan for motor deficits in cerebral palsy*, sat sig for at undersøge, om principperne bag plasticitet ligeledes gør sig gældende hos børn og voksne med medfødte hjerneskader, i dette studie repræsenteret

ved diagnosen cerebral parese⁶⁹ (Wittenberg, 2009). Studiet fremhæver, at forskning inden for dette område er mangelfuld, hvilket vores litteratursøgning ligeledes bekræfter. På trods af at målgruppen i specialet er voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne, er det nævnte studie ikke desto mindre aktuelt, idet diagnosen cerebral parese kan være repræsenteret hos de selv samme voksne borgere på botilbud. Studiet kan således pege i retning af, at principperne om hjernens plasticitet også gør sig gældende hos gruppen af voksne borgere på botilbud. *"There is every reason to believe that plasticity is greater in the developing brain than in the mature brain; however, plasticity should be present in adults with CP just as it is in adults with stroke"* (Wittenberg, 2009:130).

Wittenberg konkluderer i studiet, at hjernens plasticitet hos voksne med cerebral parese (CP) kan sidestilles med hjernens plasticitet hos voksne med en erhvervet hjerneskode, hvor der erfaringsmæssigt er ganske store udviklingsmuligheder. Wittenberg eksemplificerer dette ved, at forskningen viser, at hjernens plasticitet hos børn med cerebral parese er væsentlig forskellig fra voksne, der har fået en hjerneblødning eller en blodprop (stroke). Potentialt for plasticitet i den unge hjerne er større end hos den ældre, fordi de neurale processer, der er afgørende for reguleringen af plasticiteten, har bedre betingelser tidligt i livet, men samtidig fremhæver studiet, at plasticiteten udvikles hele livet igennem. *"Besides physical methods, non-invasive methods of stimulating the brain appear to have promise in promoting recovery. Numerous studies have demonstrated changes physiology after a variety of rehabilitation methods in stroke; there are no such changes, to my knowledge, in CP. From a theoretical standpoint, there should be more plasticity in the fetal and infant brain, than in the adult brain, while the mechanism for activity-dependent plasticity should apply across brain ages"* (Wittenberg, 2009:132). Med afsæt i ovenstående er der grund til at være optimistisk med hensyn til at muliggøre livslang udvikling hos mennesker med cerebral parese og Wittenberg konkluderer afslutningsvis at: *"there is no reason to assume that the window*

---

⁶⁹ Cerebral parese er en mangesidig og kompleks forstyrrelse af hjernens udvikling. Cerebral parese blev tidligere opfattet udelukkende som en motorisk udviklingsforstyrrelse, men nyere forskning har dokumenteret, at der som regel er tale om en fundamental påvirkning af hjernen på et tidligt udviklingsstadium, og at mange forskellige områder og kredsløb i hjernen derfor bliver ramt (Helene Elsass Center, 2011).

for intervention can not extend to adults with CP, just as many chronic stroke patients have been successfully treated years after onset” (Ibid.).

Et eksempel på hvor formbar den menneskelige hjerne er, og hvor stor betydning det levede livs erfaringer har for plasticiteten, er historien om Michelle Mack⁷⁰. Macks forældre har altid følt, at der var noget anderledes ved deres datter, idet hun blandt andet let bliver urolig og frustreret i ukendte situationer. Mack skulle dog blive 27 år, førend læger ved hjælp af en hjernescanning opdagede, at hun mangler størstedelen af den venstre hjernehalvdel. Blot fem procent af Macks venstre hjernehalvdel, der er styrende for bevægelse, opførsel og nye indtryk, var intakt. Til trods for dette har Mack en gymnasial uddannelse og har et lønnet arbejde. Jordan Grafman, der er leder af den neurologiske afdeling på Det Nationale Sundhedsinstitut, Virginia, USA, var en af de læger, der undersøgte Mack og opdagede hendes hjerneskade. Grafman forklarer Macks veludviklede funktioner med at; *”Det er meget sandsynligt, at hendes højre hjernehalvdel – mens hun voksede op – enten overtog eller udviklede nogle af de sprog-evner, hun mistede i sin venstre side. Og det kan have kostet hende nogle af de evner, der normalt styres af højre hjernehalvdel”* (Sørensen, 2009). Macks historie kan bevidne om, at erfaringer har en betydningsfuld indflydelse på individets udviklingsmuligheder. Mack har haft en ”normal” opvækst med sin biologiske familie, daginstitution og skolegang, og idet der ikke har været en konkret diagnose, har Mack ikke været udsat for særforanstaltninger – herunder eksempelvis genoptræning eller specialinstitutioner.

Ifølge Wittenberg har det sidste årtis hjerneforskning fremhævet erfaringens betydning for udvikling hos mennesker med erhvervet hjerneskade (Wittenberg, 2009:130). Erfaringens betydning bliver af Jesper Mogensen, der er leder af The unit for Cognitive Neuroscience på Københavns Universitet, på samme måde fremhævet som fundamental for hjernens plasticitet. Mogensen refererer til dyreforsøg, der er blevet gennemført de sidste 30 år og til forsøg med mennesker, som viser dannelsen af nye synapser og vækst af eksisterende synapser hos mennesker i forbindelse med indlæring og problemløsning, hvilket illustrerer hjernens plasticitet. Forsøgene viste således, at erfaringen havde afgørende betydning for dannelsen af nye synapseforbindelser. Forskningen

---

⁷⁰ Et interessant interview med Michelle Mack og hendes forældre findes i dette link: http://www.huffingtonpost.com/2009/10/13/michelle-mack-woman-born_n_318179.html

dokumenterer derudover, at uanset hvor stor dannelsen af nye nerveceller er, vil et hjerneområde, der er beskadiget på grund af manglende ilttilførsel, aldrig genvinde sin funktion. Til gengæld viser de samme studier, at andre områder i hjernen på sigt vil kunne overtage den tabte funktion, *”men takket være den neurale plasticitet kan resten af hjernen løse de samme opgaver – og måske endda lige så godt som før skaden ramte”* (Mogensen, 2007:9). På baggrund af den beskrevne forskning kan man fristes til at drage den konklusion, at et menneske med en medfødt hjerneskade, uanset den medfødte skades omfang og placering, vil være i stand til at gøre brug af andre ubeskadigede områder af hjernen til at overtage de beskadigede områders funktioner, fordi hjernen er plastisk.

Denne konklusion vil være en forhastet fejlslutning, idet den ville overse erfaringens betydning, fordi plasticiteten udvikles, som et resultat af de erfaringer det enkelte menneske gør sig. Ovenstående forskningsresultater bygger alle på studier af mennesker med erhvervede hjerneskader, der som udgangspunkt må formodes at have haft en *”normaludvikling”* indtil tidspunktet for skaden. De erfaringer, som de pågældende mennesker har gjort sig, vil variere i forhold til de erfaringer, som voksne borgere med varig nedsat fysisk og psykisk funktionsevne har haft mulighed for at gøre sig. Eksempelvis vil der være forskel på, hvilken skolegang samt hvilke erhvervsmæssige muligheder der har skabt grobund for menneskernes levede erfaringer. Derudover kan de relationelle tilknytninger være vidt forskellige, afhængig af om man er vokset op i et institutionsmiljø, eller om man har haft størstedelen af sin opvækst hos sin biologiske familie. Erfaringsdannelsen er på den baggrund relativ forskellig fra menneske til menneske, og dermed vil udviklingen af det enkelte menneskes færdigheder være påvirket af variationerne.

Afrunding

På baggrund af de fremhævede resultater inden for neurovidenskaben kan det konkluderes, at borgere med medfødte hjerneskader har udviklingsmuligheder, såfremt borgerne inddrages aktivt i rehabiliteringen og derved gør sig erfaringer i sociale relationer. *”Hjernen er som en skulptur, der formes af erfaringen”* (Gerlach, 2007:78). Symbolikken i dette udsagn taler for sig selv. Hjernen formes af de erfaringer, individet gør sig gennem livet i relation til andre, hvorfor den pæ-

dagogiske intervention således ikke bør tilrettelægges ud fra skadens lokaliserings i hjernen, uden at der tages højde for mennesket bag.

Udover erfaringer viser nyere forskningsresultater, at forskellige livsstilsfaktorer har betydning for hjernes plasticitet. Det aktuelle øgede fokus på livsstilsfaktorer såsom rygning, kost og fysisk aktivitet, kan betragtes som værende udslagsgivende for efterspørgslen på evidensbaseret viden, der kan dokumentere betydningen af en given livsstils påvirkning af den neurale plasticitet.

Hvordan den neuropædagogiske referenceramme anvendes, har ligeledes betydning for udviklingsmulighederne for voksne borgere på botilbud. Udviklingsmulighederne viste sig at variere, afhængigt af om neuropædagerne forholdt sig til hele den neuropædagogiske referenceramme, eller om neuropædagerne primært tog udgangspunkt i Kuno Beller screeningen. En pædagogisk praksis, som er determineret af Kuno Beller screeningen, vil således ikke betragte udvikling som en mulighed for borgere på botilbud. Med forskningsresultater udledt af neurovidenskab vil en pædagogisk praksis, der arbejder ud fra hele den neuropædagogiske referenceramme, derimod betragte udvikling som værende en realistisk mulighed for borgere på botilbud.

Anvendelsen af den neuropædagogiske referenceramme på botilbud stiller således høje krav til det pædagogiske personales faglige forståelse, samt i høj grad til personalets kompetencer i det relationelle forhold til borgeren.

Referencer

- Bruer, J. T. (1997): Education and the Brain: A Bridge Too Far. In: *Educational Researcher*, vol. 26, nr. 8, (s. 4-16).
- DeFelipe, J & Jones, E. G. (1991): *Cajal's degeneration and regeneration of the nervous system*. New York: Oxford University Press.
- Emmeche, C. & Schilhab, T. S. S. (2007): Er en pædagogisk neurovidenskab mulig? I: Schilhab, T. S. S. & Steffensen, B. (red.) *Nervepirrende pædagogik. En introduktion til pædagogisk neurovidenskab*. København: Akademisk Forlag.
- Fredens, K. (2008): *Mennesket i hjernen – en grundbog i neuropædagogik*. Århus: Acedemica.
- Freltofte, S. (2007): *Udviklingsalder hos voksne udviklingshæmmede*. Kalundborg: Forlaget Bakkedal ApS.

- Gerlach, C. (2007): Den menneskelige ontogeneses betydning for læring: hjernens udvikling. I: Schilhab, T. S. S. & Steffensen, B. (red.) *Nervepirrende pædagogik. En introduktion til pædagogisk neurovidenskab*. København: Akademisk Forlag. (s. 70-90).
- Helene Elsass Center. (2011): *Om CP*. Lokaliseret den 27. januar 2011 på World Wide Web: <http://www.elsasscenter.dk/>
- Mogensen, J. (2007): Den foranderlige hjerne. I: *Hjernesagen, april, nr. 2* (s. 8-9).
- Pascual-Leone, A., Amedi, A., Fregni, F. & Merabet, L. B. (2005): The Plastic Human Brain Cortex. I: *Annu. Rev. Neurosci, nr. 28*. (377-401).
- Rose, N. (2009): *Livets politik – biomedicin, magt og subjektivitet i det 21. århundrede*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Sørensen, K. (2009): *Kvinde lever med kun én hjernehalvdel*. Lokaliseret den 16. februar 2011 på World Wide Web: <http://jp.dk/nyviden/article1850064.ece>
- Thybo, P. (2000): Et fælles grundlag for neuropædagogik. I: *Kognition & Pædagogik, nr. 37, september, 10. årgang*, (s. 21-32).
- Thybo, P. (2004): *Neuropædagogik i terapeutisk og specialpædagogisk praksis – en introduktion*. I: *Agora nr. 6*. CVU Storkøbenhavn.
- Weltzer, H. (2007): *Kuno Beller's udviklingsbeskrivelse af småbørn – et pædagogisk hjælpemiddel*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Winther-Jensen, T. (2009): *Pædagogik*. Lokaliseret den 7. december 2010 på World Wide Web: <http://www.denstoredanske.dk/>
- Wittenberg, G. F. (2009): Neural plasticity and treatment across the lifespan for motor deficits in cerebral palsy. I: *Developmental Medicine & Child Neurology, nr. 51*. (s.130-133).

Basale kapabiliteter ved bosteder for udviklingshæmmede – et livskvalitetsperspektiv

Af Christian Chrstrup Kjeldsen & Niels Rosendal Jensen

Artiklen tager udgangspunkt i en ny og endnu ikke særligt anvendt målestok for det socialpædagogiske arbejde i Danmark. Den handler om at beskrive og vurdere livskvalitet og oplevelse af et godt liv gennem den såkaldte 'kapabilitetstilgang' – på engelsk *Capability Approach*. I forbindelse med projekt KvaliKomBo gennemførtes i 2010 en spørgeskemaundersøgelse blandt samtlige pædagogiske medarbejdere ved de deltagende bosteder omkring i hvor høj grad de vurderer en række livskvalitetsindikatorer ('basale kapabiliteter') er til stede i de forskellige botilbud. På de næste sider præsenteres '*Capability Approach*' tankegangen, og svarmønstre i forbindelse spørgeskemaet undersøges, først og fremmest med henblik på eventuelle forskelle i forhold til medarbejdernes uddannelsesbaggrund. I artiklens konklusion peges på, at der er plads til forbedringer eller udvidelse af mulighederne for de udviklingshæmmede.

Bosteder er på mange måder det helt centrale omdrejningspunkt for det liv, udviklingshæmmede har mulighed for at føre. I bedste fald – set fra perspektivet af *Capability Approach* – det liv, den enkelte selv *har grund* til at ønske sig.

Ifølge den amerikanske filosof Martha Nussbaum er det at have et, for den enkelte, egnet sted at bo en basal fordring for samfundet. Dette hænger tæt sammen med de øvrige muligheder, den enkelte *bør* kunne *vælge* mellem, når et blomstrende liv med *velbefindende* og menneskelig udvikling skal skabes. Et mangfoldigt liv kan skabes af og hos hvert unikt menneske i socialt retfærdige samfund. Det består ikke blot i at have tag over hovedet, men det, der for den enkelte opleves og værdsættes som et passende sted at bo. Set ud fra dette per-

spektiv danner bostedet yderligere rammen for en lang række basale *funktionsmåder*, forstået som de reelle handlefriheder, den enkelte råder over. Som David Clark beskriver det:

“[L]iving in a well-constructed house with adequate living space helps promote an important range of social and psychological functionings such as privacy, self respect and peace of mind. Other important achievements connected with living in a good house include happiness, feeling proud and achieving status.” (Clark, 2005, s. 1354)

Kort opsummeret kan bostederne blive rammen for privatliv, ro og et rart sted at være. Bostedet bliver *midlet* til at nå *målet*, hvilket er velbefindende. Som det fremtræder, tager ovenstående tankegang sit afsæt i en materiel forståelse af de *karakteristikker*, der er tilknyttet en bolig (Omkring karakteristikker se eventuelt (Sen, 2008 [1984])). Det særlige ved bosteder for udviklingshæmmede er dog kombinationen af den materielle dimension i form af bygningernes indretning, beskaffenhed m.v., og af en dimension, der knytter sig til de relationer og aktiviteter der skabes for at fremme udvikling hos den enkelte beboer. Denne dimension kaldes her en form for empowerment dimension, hvor der gennem pædagogisk omsorg og udviklende aktiviteter skabes nye muligheder: beboerens mulighedsrum udvides.

Hvis den udviklingshæmmedes bopæl er et egnet sted, gives der mulighed for velbefindende – man befinder sig slet og ret vel i sit hjem og sikres en række basale friheder. Omvendt kan *bo-pælen* ende med blot at være den *pæl*, den enkelte er lænket ved. Dette kan ske, hvis det enkelte menneskes friheder indskrænkes til et minimum. Disse friheder vil vi med afsæt i Amartya Sen og Martha Nussbaums Capability Approach kalde *kapabiliteter*. Det er muligt, at den enkelte på trods af et indskrænket mulighedsrum føler sig godt tilfreds, men dette fjerner ikke det faktum, at hans reelle friheder er indskrænket - *“this mental attitude does not wipe out the fact of the person’s deprivation”* (Sen, 1992, s. 20). Vi vil her se på, om og i hvor høj grad der blandt en række konkrete bosteder er fokus på en liste af sådanne basale friheder blandt professionelle, som eksempel på, hvorledes denne tilgang kan anvendes som evaluativ ramme. Vi vil her anvende tilgangen til at få indsigt og perspektiv på *det gode liv* for voksne

udviklingshæmmede på bosteder. Det er en international anerkendt evaluativ ramme, der har en række år på bagen og startede med Sens forelæsning i 1979 under overskriften: "Equality of What?" (Sen, 1979). Den er dog forholdsvis ny i en dansk kontekst og i særdeleshed inden for det pædagogiske område, hvorfor vi vil gøre noget ud af at præsentere tænkningen.⁷¹

Kapabiliteter, funktionsmåder og goder

Kapabiliteter er andet og mere end blot en kompetence, evne eller en instrumentel mulighed som følge af ejerskabet af materielle goder. I stedet er der tale om de reelle friheder, den enkelte har for at være eller blive det den enkelte værdsætter (Sen, 2009, s. 231-232, 253). Derfor: "*opportunity-freedom cannot be sensibly judged merely in terms of possession of commodities, but must take note of the opportunity of doing things and achieving results one has reason to value.*" (Sen, *Rationality and Freedom*, 2002). *Commodities*, som i denne sammenhæng oversættes til *goder*, dækker mere end blot ejerskabet over materielle ting. Den handler ligeledes om tjenesteydelser eller blot adgangen til at tage forskellige materielle ting i anvendelse. Ofte vil vi have brug for at have adgang til sådanne for at aktualisere en formåen. Eksempelvis kan vi have lært at læse, men uden læsestof (konkrete goder) kan vi ikke gøre det. Men sådanne goder er kun midler for at nå andre mål og ikke et mål i sig selv (Sen, 2001 [1987], s. 16; Sen, 2008 [1984], s. 19), ligesom penge og rigdom ikke er det gode vi søger, for det er kun nyttigt som middel for noget andet (Aristotle, 1995, s. 1732 (Nicomachean Ethics bog I)). De aktualiserede kapabiliteter, altså de reelle muligheder den enkelte faktisk bringer i anvendelse, kalder Sen for *funktionings* (Sen, 2008 [1984], s. 7), der oversættes til funktionsmåder. Der skabes således en vigtig forskel mellem det, den enkelte har mulighed for at *gøre* eller *være* (*beings and doings*), og det, den enkelte faktisk vælger at gøre. Endvidere har valget en selvstændig værdi for den enkeltes mulighed for at opnå velbefindende (Sen, 1992, s. 41).

Lad os give begreberne indhold ved et praktisk eksempel på relevansen af denne begrebslige differentiering mellem *kapabiliteter*, *funktionsmåder* og *goder*.

---

⁷¹ En mere uddybende gennemgang kan findes i Jensen & Kjeldsen 2010.

At en udviklingshæmmede får stillet en ordinær cykel til sin disposition (gode) i form af ejerskab eller blot adgang til fx at låne en, giver ikke nødvendigvis ham/hende muligheden for at nyde en cykeltur ud i det blå (funktionsmåde). Dvs. at bevæge sig rundt på egen hånd, at være cyklist i lokalområdet og gøre sig en tur "ud i det blå". Der kan være en lang række ydre og indre omstændigheder, som står i vejen for dette – på trods af at cyklen som materielt gode er til stede. Ydre omstændigheder kunne være regler på bostedet om at skulle følges med en omsorgsperson, fx begrundet i stærk trafik eller andre årsager. Hvis den ansatte ikke har tid eller ikke er på bostedet i rette øjeblik, er denne borger ikke i stand til at drage af sted. Dette vil være et eksempel på en *ekstern omstændighed*. Hvis den udviklingshæmmede derimod ikke har lært at cykle, rådes der ikke over den *indre kapabilitet*, og vedkommende vil ligeledes være fraskåret muligheden fra at nyde en cykeltur, hvilket i dette teorikompleks kan siges at være funktionsmåden af kapabiliteten. I begge tilfælde ender den udviklingshæmmede med at være afskåret fra en tur ud på cykel. Vedkommende har ikke friheden til at aktualisere *funktionsmåden* at cykle en tur. Men hvad sker der, hvis vi vender dette på hovedet? Lad os sige, at den udviklingshæmmede både har evnen, cyklen til disposition, og at der ikke er ydre omstændigheder, der står i vejen for en cykeltur. I det tilfælde råder han over den *sammensatte kapabilitet* (Nussbaum, 2011, s. 22) af både *indre kapabilitet* og *ekstern omstændighed* til at cykle. Det er for så vidt udmærket; men betyder det, at hvis kapabiliteten er til stede, så aktualiseres den blot nærmest "af sig selv" og skal den for i øvrigt det i alle tilfælde? Dette er en anden af tilgangens hovedpointer. Det kan jo ske, at vedkommende slet ikke værdsætter en cykeltur, at det at cykle en tur ikke er én del af den enkeltes forestilling om det gode liv, selv om vedkommende både er i stand til at cykle, og de ydre omstændigheder er til stede, således at det kan lade sig gøre. Tvinges vedkommende alligevel med ud på en cykeltur, er der ikke længere tale om en kapabilitet, idet der ikke er tale om en reel mulighed at vælge til eller fra. Den enkeltes mulighed for at vælge er derfor vigtigt at have sig for øje. Hermed understreger vi betydningen af, at den enkelte udviklingshæmmede skal have friheden til at sige fra hhv. til i forhold til de tilbud, der stilles i udsigt.

Her kræves en særlig målestok og tilgang, både i form af et fikspunkt og de forhold, der skal evalueres. Lad os derfor introducere den ramme, vi bringer det empiriske materiale ind i.

Nussbaums liste over ti basale kapabiliteter

Kapabilitetstilgangen, som den er videreudviklet af Nussbaum, giver et bud på en sådan etisk målestok. Dens sigte er at opstille mål for den enkeltes velbefindende og for samfundets overordnede sociale retfærdighed. Nussbaum opstiller en liste med 10 basale kapabiliteter. Listen er ikke rangordnet og skal ses i sin helhed. Hun argumenterer for, at listen danner det basale grundlag for et sandt menneskeligt liv. Nussbaums liste over de basale reelle friheder er på den ene side abstrakte værdier, men får på den anden side samtidig fast form i den konkrete indholdsbeskrivelse. Nussbaum argumenterer for, at listen er universel i den forstand, at den er et udtryk for menneskelige fordringer: *"there is just one list of funktionings (at least at a certain level generality) that do in fact constitute human good living"* (Sen & Nussbaum, 1993, s. 46). En uddybning af standpunktet, som hun i øvrigt ikke deler med Sen, kan findes i *"Women and human development: the capabilities approach"* (Nussbaum, 2001, s. 34-106). Sen finder på sin side ikke, at der kan skabes en universel liste. Som han skriver: *"I have nothing against the listing of capabilities but must stand up against a grand mausoleum to one fixed and final list of capabilities."* (Sen, 2004, s. 80). Listens overskrifter og Nussbaums kondenserede indhold er følgende:

- I. Liv: *At være i stand til at leve et helt liv af normal længde. Et liv der ikke er så reduceret, at det ikke er værd at leve.*
- II. Kropsligt helbred: *At være i stand til at have et godt helbred, hvilket omfatter en passende kost og et egnet sted at bo, men også at have mulighed for at finde en kæreste og evt. stifte familie.*
- III. Kropslig integritet: *At være i stand til at bevæge sig omkring i samfundet uden skam. At kunne sætte og få respekteret egne grænser for kropslig integritet.*

- IV. Sanser, Fantasi og Tænkning: *At være i stand til at bruge sanserne, fantasere, tænke og ræsonnere på en "ægte menneskelig" måde. En måde der bl.a. er tilvejebragt af passende uddannelse.*
- V. Følelser: *At være i stand til at knytte sig til andre. At elske de som elsker og passer på én, samt føle sorg, når de ikke er der. Ikke at blive stoppet i sin følelsesmæssige udvikling pga. frygt eller angst.*
- VI. Praktisk fornuft/ Praktisk tænkning: *At kunne forme en opfattelse af det gode samt reflektere kritisk over og deltage i planlægningen af sit eget liv.*
- VII. Tilhørsforhold: *At kunne og have mulighed for at leve sammen med andre i et socialt fællesskab med fokus på at kunne sætte sig ind i andres tanker og følelser og samtidig at have selvspekt og blive behandlet lige.*
- VIII. Andre arter: *At kunne leve i overensstemmelse med og i relation til dyr, planter og naturens verden i almindelighed.*
- IX. At lege: *At være i stand til at kunne le, lege og nyde forskellige fritidsaktiviteter.*
- X. Kontrol over egne omgivelser: *At kunne deltage i beslutninger både angående ens eget liv, men også politisk deltagelse, retten til ytringsfrihed samt muligheden for beskæftigelse i form af arbejde.*

Ethvert socialt retfærdigt samfund vil ifølge Martha Nussbaum sikre borgerne denne række af basale *friheder*. Man kan spørge, om det så faktisk sker? Undervejs mod et sådant svar bringer vi empirien ind i denne ramme.

Det empiriske grundlag og konstruktionen af empiriske grupper

Som del af KvaliKomBo projektets start i 2010 gennemførtes en spørgeskemaundersøgelse blandt samtlige pædagogiske medarbejdere ved de deltagende bosteder for voksne udviklingshæmmede. Her blev kapabilitetstilgangen præsenteret kort sammen med Martha Nussbaums liste over de ti basale kapabiliteter. Herefter blev respondenterne bedt om at vurdere, hvorvidt de mente, at det botilbud de var tilknyttet i sin helhed, i forhold til hvert af de ti udsagn, pædagogisk var opmærksomme på at fremme den enkelte borgers kapabilitet på en

skala fra 1 (ingen opmærksomhed herpå) til 10 (stor opmærksomhed herpå). Der blev i alt givet 209 besvarelser.

Ud over flere spørgsmål vedr. kompetencer på en række områder blev også baggrundsforhold såsom køn, uddannelse og erfaring fra området afdækket. Især uddannelsesbaggrund er interessant, da det ofte antages, at det er gennem uddannelsen til (social)pædagog, at de habituelle forudsætninger (dvs. den teoretisk orienterede faglighed og professionelle identitet, der opnås gennem uddannelse) for praksis bliver indskrevet i den enkelte, mens ikke pædagogisk uddannede i højere grad må forventes at tilegne sig habituelle forudsætninger via de direkte situationsbestemte handlinger i dagligdagen og hermed faglig identitet gennem praksiserfaringer. Prægning gennem uddannelse har efterfølgende dannet konstruktionen af en række empiriske grupper i data.

På spørgsmålet omkring uddannelse er fordelingen som følger:

	UDDANNELSESBAGGRUND	Antal svar
1	Seminarieuddannet pædagog/bachelor	104
2	Uddannet via den pædagogiske suppleringsuddannelse	1
3	SoSu-assistent eller PGU-er	5
4	Omsorgsmedhjælper	64
5	Anden relevant uddannelsesbaggrund	26
6	Ubesvaret	7

Disse er efterfølgende sammenholdt i tre grupper bestående af:

- 1) Pædagogisk uddannelsesprægning (svar 1+5 | n=105)
- 2) Social- og omsorgs uddannelsesprægning (svar 4 | n=64)
- 3) Anden uddannelsesprægning (svar 5 | n=26)

Respondenter, der ikke har besvaret punktet om uddannelsesbaggrund, samt "SoSu-assistent eller PGU-er" er udeladt, da det ikke er muligt at bestemme, om de er præget af uddannelser, der sigter mod omsorgsarbejde eller det pædagogiske felt. Der viser sig således tre empiriske grupperinger. Det er interessant, at gruppernes alders- og kønsfordelinger er forskellig mellem de tre uddannelsesgrupper.

Der ses ligeledes en kønsforskel mellem grupperne således, at kønsfordelingen blandt respondenter med en social- og omsorgsbaggrund i højere grad er mænd.

Vi vil i det følgende præsentere de forskelle, der er fundet signifikante i begge test/modeller; dvs. hvor der statistisk vurderes at være en forskel, der ikke blot kan skyldes statistiske tilfældigheder. De steder, hvor gruppernes svar statistisk er meget ens, er ligeledes fremhævet.⁷²

Kapabilitetstilgangen anvendt som evaluativ ramme

Med kapabilitetstilgangen, Nussbaums liste som målestok og begreb for de professionelle forskellige prægninger er vi nu i stand til at give en evaluativ beskrivelse af bostedernes opmærksomhed på at fremme basale kapabiliteter for beboerne.

Først ser vi på, hvordan svarene fordelte sig på over Nussbaums liste, og vi rangordner listen fra højeste til laveste gennemsnit for derved at vurdere svarene på baggrund af en gradbøjning mellem *mere* eller *mindre*.

Kapabilitet	Minimum	Maksimum	Gennemsnit
I. LIV	2	10	8,5
IX. AT LEGE	2	10	8,5
V. FØLELSER	2	10	8,3
III. KROPSLIG INTEGRITET	2	10	8,2
IV. SANSER, FANTASI OG TÆNKNING	2	10	7,9
II. KROPSLIGT HELBRED	1	10	7,8
VII. TILHØRSFORHOLD	1	10	7,5
VI. PRAKTISK FORNUFT	1	10	7,2
X. KONTROL OVER EGNE OMGIVELSER	1	10	7
VIII. ANDRE ARTER	1	10	6,6

Som det kan ses af ovenstående tabel, fordeler de forskellige svar sig overordnet således, at der er størst opmærksomhed på at fremme kapabiliteterne *Liv*, *At lege*, *Følelser* og *Kropslig integritet*. De professionelle vurderer samlet set, at der er stor opmærksomhed på pædagogisk at fremme den enkeltes mulighed for at

---

⁷² I 'Bilag 1' er en kort gennemgang af de statistiske metoder, der er anvendt.

leve et liv af normal længde, som ikke er reduceret i en grad, så det ikke er værd at leve. Det er i god tråd med, at der er lige så stor opmærksomhed på det forhold, at den enkelte beboer får mulighed for at le, lege og have forskellige fritidsaktiviteter. Ligeledes vurderes det, at der er opmærksomhed på at fremme deres mulighed for at knytte sig til andre. Altså *at elske de, som elsker og passer på én, samt føle sorg, når de ikke er der*. Det bemærkes, at bostederne har opmærksomhed på at fremme den enkeltes forståelse af egne og andres grænser. Den kropslige integritet som kapabilitet dækker også at kunne bevæge sig omkring i samfundet uden skam, hvilket kan siges at være en *ydre omstændighed*, som i forhold til det tidligere cykeleksempel er afgørende. Tænkningen om skam og skamfølelse henter Sen og Nussbaum fra den liberale tænker Adam Smith (Smith, 2007 [1776], s. 676; Sen, 2001 [1987], s. 10-11; Nussbaum, 2006, s. 293). At kunne sætte og få respekteret egne grænser for kropslig integritet indgår fint i denne række af kapabiliteter. Kigger vi i den anden ende af skalaen, er der ikke opmærksomhed på at fremme beboernes mulighed for som mennesker at indgå i et samspil med naturen. Der er muligvis ikke forståelse for, at dette samspil giver mulighed for tilknytning: *" animals, plants, and particular natural places enable people to have relationships that are central to living a good human life"* (Holland, 2008). Spørgsmålet er, om livsglæden ved at have mulighed for tilknytning til naturens verden – det være sig alt fra et kæledyr til en sansehøve – bør have fokus? Vi er vidende om, at en række bosteder anvender handikapridning m.v. i denne sammenhæng.

Ud over at den enkelte professionelle er præget af sin uddannelsesbaggrund, så udfører de professionelle også forskellige arbejdsfunktioner på bostederne. De varetager, deltager i og ser forskellige sider af livet på bostedet. Hvilket billede får vi så frem, når vi ser på de basale kapabiliteter fra hver af de professionelles positioner? Og ser de det forskelligt?

Rangordnet efter gennemsnit: (højest scorende først)

Anden uddannelse	Pædagogisk uddannelse	Social- og omsorgs uddannelse
Kapabilitet	Kapabilitet	Kapabilitet
IX At lege	I Liv	IX At lege
I Liv	V Følelser	I Liv
III Kropslig integritet	IX At lege	III Kropslig integritet
V Følelser	III Kropslig integritet	V Følelser
IV Sanser, Fantasi og Tænkning	IV Sanser, Fantasi og Tænkning	IV Sanser, Fantasi og Tænkning
II Kropsligt helbred	II Kropsligt helbred	II Kropsligt helbred
VII Tilhørsforhold	VII Tilhørsforhold	VII Tilhørsforhold
VIII Andre arter	VI Praktisk fornuft/ Praktisk tænkning	VI Praktisk fornuft/ Praktisk tænkning
VI Praktisk fornuft/ Praktisk tænkning	X Kontrol over egne omgivelser	VIII Andre arter
X Kontrol over egne omgivelser	VIII Andre arter	X Kontrol over egne omgivelser

Tabellen viser, at der er en forskel mellem de forskellige rangordnede lister. Man kan evaluativt sige, at de enkelte faggrupper vurderer, at bostederne i forskellig grad fremmer beboerens muligheder. Denne forskel observeres i toppen og bunden af rangordningen. I et sådant datamateriale med en middelstor gruppe respondenter er det forventeligt med en grad af varians – men er der så overhovedet forskelle, som kan siges at være signifikante?

Samlet set viser besvarelsene en række kapabiliteter, hvor der er stor enighed om graden af fokus på at fremme denne hos beboerne. Det estimat, der statistisk er mest ens henover de tre grupper, forholder sig til *At lege*, herefter kommer *Andre arter* – altså i top og bund er der stor ensartethed. Men når der dykkes ned i data, findes markante og signifikante forskelle mellem det pædagogiske personale og social- og omsorgspersonalet, hvorimod gruppen med anden baggrund er lille i stikprøven og muligvis derfor ikke giver anledning til signifikante forskelle.

Hvis vi ser på de tre kapabiliteter, som overordnet havde den højeste placering, altså *Liv*, *At Lege* og *Følelser*, viser der sig en forskel mellem grupperne. I forhold til det at leve et ikke reduceret liv finder vi en forskel mellem faggrupperne. Således finder gruppen af pædagogisk personale i højere grad end soci-

al- og omsorgspersonalet, at dette er en kapabilitet, der fremmes på bostederne. Der er en markant forskel imellem disse to grupper. Omvendt forholder de sig anderledes i forhold til det at lege og dyrke forskellige fritidsaktiviteter. I det tilfælde er der, som nævnt, stort set ingen forskel mellem grupperne, hvorimod der på kapabiliteten *følelser* ses en lignende forskel som for *liv*. Denne forskel er signifikant mellem de tre grupper samlet set, men parvist sammenlignet er forskellen mellem det pædagogiske og omsorgspersonalet dog ikke helt inden for det valgte signifikans niveau.

Det viser sig, at på samtlige af de kapabiliteter, hvor der er en signifikant forskel parvist i forhold til personalets baggrund, vurderer det pædagogiske personale i væsentlig højere grad, at bostedet fremmer beboerens mulighed (I Liv; VI Praktisk fornuft/ Praktisk tænkning; VII Tilhørsforhold; X Kontrol over egne omgivelser). Som tidligere vist er der forskel på kønsfordelingen mellem de tre grupper og størst mellem det pædagogiske personale og social- og omsorgspersonalet, dog synes det ikke at kunne forklare forskellen mellem jobområderne⁷³.

Der er således en række basale kapabiliteter, personalet mener at fremme. Ligeledes er der forskelle mellem faggrupperne på den grad, hvori de oplever dette. Spørgsmålet er nu, hvilke områder bliver ikke fremmet? Nussbaums liste kan ikke rangordnes, hvilket indebærer, at en forskel mellem i hvor høj grad forskellige kapabiliteter ikke fremmes i samme grad kan give anledning til at overveje at skabe større fokus på disse.

Hvad bør så ændres?

Det er tankevækkende at konstatere: selv om der er forskel i graden mellem, hvordan uddannelsesgrupperne vurderer det omfang, bostederne fremmer kapabiliteten *Kontrol over egne omgivelser* på, så rangordnes det at fremme beboernes mulighed for at deltage i beslutninger, der har indflydelse på eget liv, i bunden. Der synes derfor i langt mindre grad at være fokus på, at den enkelte får mulighed for at være medbestemmende både i forhold til det nære og i lige-

---

⁷³ Der er lavet en såkaldt "Multiple ANOVA" med køn og grupperne, hvilket ikke gav anledning til at antage, at køn skulle kunne forklare forskellen mellem grupperne. Derfor antager vi, at uddannelse og jobfunktion er afgørende for denne forskel.

så høj grad i forhold til at ytre sig i samfundet og deltage i den demokratiske beslutningsproces. Denne kapabilitet dækker også muligheden for beskæftigelse. Det er derfor muligt, at det enkelte sted ikke ser det som dets ansvar at fremme den enkeltes mulighed på eksempelvis beskyttede værksteder m.v. Det pædagogiske personale placerer denne kapabilitet signifikant højere end social- og omsorgspersonalet – om end stadig i bunden. Sammenholdes dette med, at evnen og muligheden for at forme en opfattelse af det gode liv samt reflektere kritisk over og deltage i planlægningen af sit eget liv ligeledes placeres i bunden, tegner der sig et billede, hvor der er fokus på, at beboerne får et alsidigt liv på bostedet, mens der ikke er samme opmærksomhed på indflydelsen. Spørgsmålet kan da være, om det har nogen indflydelse på den enkeltes velbefindende at træffe disse valg? Svaret vil ifølge Sen være et ja. Argumentet er, at de kapabiliteter, der fremmes på bostederne, alle kan virke instrumentelt ind som middel til at nå målet om den enkeltes velbefindende. Men det ses også, at dette reduceres ved at overse det faktum, at deltagelse i eget liv ved at danne sig et billede af det liv, den enkelte ønsker sig, og kunne beslutte herom har betydning for den enkeltes velbefindende.

Kapabiliteten *kropsligt helbred* placerer sig i midten af listen, når den rangordnes efter graden bostederne fremmer det i. Det synes ejendommeligt at det at have: "*et egnet sted at bo*" ikke placerer sig højere på bosteder, hvilket sandsynligvis må tilskrives, at denne kapabilitet samtidig dækker kategorien *at have mulighed for at finde en kæreste og evt. stifte familie*. Det er vigtigt at huske på, at kapabilitet er en frihed til at vælge – altså den reelle frihed. Men det er ligeledes friheden til at vælge fra. Som nævnt kan det være, at den enkelte ikke værdsætter en cykeltur. Ligeledes kan det være, at den enkelte ikke ønsker at stifte familie eller have en kæreste. I et kapabilitetsperspektiv er det ikke et mål at fremme, at udviklingshæmmede stifter familie, men at de kan træffe beslutning om det selv. Hvis den udviklingshæmmede ikke ønsker at stifte familie, men gerne vil have en kæreste, kunne der ligge en opgave i at fremme den enkeltes mulighed for dette – altså at undgå graviditet.

Konklusion

De basale friheder i form af kapabiliteter er der i forskellig grad opmærksomhed på i den pædagogiske praksis på de undersøgte bosteder for voksne udviklingshæmmede. Der er en række dimensioner, som tydeligere kommer til udtryk i besvarelsene. Det drejer sig om, at den enkelte udviklingshæmmede bliver i stand til at leve et liv, der ikke er reduceret i den forstand, at det ikke er værd at leve, samt at lege og nyde fritidsaktiviteter. Ligeledes findes der bred enighed om, at bostederne i det pædagogiske arbejde har opmærksomhed på, at den enkelte udviklingshæmmede bliver i stand til at knytte sig til andre og ikke blive stoppet i den følelsesmæssige udvikling i retning af at kunne føle sorg, elske og blive elsket. Denne kapabilitet er hos Nussbaum todelt således, at det både er "muligheden for" og "friheden fra", altså muligheden for tilknytning, men friheden fra at blive stoppet i den følelsesmæssige udvikling. Den enkeltes mulighed for at forme en forestilling om det gode liv, altså det liv han eller hun har grund til at værdsætte, har ikke forrang på disse steder. Ligeledes er der plads til forbedring i forhold til den enkeltes deltagelse i eget liv – man fristes til at sige, at der ikke er fokus på de kapabiliteter, som sikrer at den enkelte bliver (med)skaber i eget liv og *herre i eget hus*.

Vi har gennem et eksempel vist, hvorledes Amartya Sens Capability Approach sammen med Martha Nussbaums bud på ti basale kapabiliteter kan anvendes til at få blik for udviklingshæmmedes muligheder på bosteder. Ved at have en målestok at evaluere med peges der på andre områder, end praksis her og nu har øje for. Dermed tjener denne tilgang som hjælp til at afdække blinde pletter. Her er det særlig vigtigt at holde sig for øje, at der med denne tilgang tilbydes et værktøj, der komparativt kan give bud på udviklingen hen imod socialt retfærdige samfund og institutioner. Således skal resultaterne give anledning til refleksion og forandring – ikke over en nat, men i små skridt ad gangen. Som Sen argumenterer: "[A] theory of justice that can serve as basis of practical reasoning must include ways of judging how to reduce injustice and advance justice, rather than aiming only at the characterization of perfectly just societies" (Sen, *The Idea of Justice*, 2009, s. 9).

Referencer

- Agresti, A. (2010): *Analys of Ordinal Categorical Data: Second Edition*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Agresti, A., & Finlay, B. (2009): *Statistical Methods for the Social Sciences: Fourth Edition*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Aristotle (1995): *The Complete Works of Aristotle: The revised Oxford Translation Edited by Jonathan Barnes. Volume Two*. New Jersey: Princeton University Press.
- Clark, D. A. (2005): Sen's Capability Approach and the Many Spaces of Human Well-being. *The Journal of Development Studies*, Vol.41, No.8 , 1339-1368.
- Crawley, M. J. (2007): *Statistics: An Introduction using R*. London: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gardner, P. L. (1975): Scales and Statistics. *Review of Educational Research*, Vol. 45, No. 1 , 43-57.
- Holland, B. (2008). Justice and the Environment in Nussbaum's "Capabilities Approach": Why Sustainable Ecological Capacity Is a Meta-Capability. *Political Research Quarterly*, Vol. 61, No. 2 , 319-332.
- Jensen, N.R. & Kjeldsen, C.C. (2010). *Capability Approach: En anderledes tilgang til pædagogik, uddannelse og omsorg*. Aarhus: Viasystem
- Khurshid, A. (1993): Scales of measurements: An introduction and a selected bibliography. *Quality & Quantity*, 27 , 303-324.
- Knapp, T. R. (1990): Treating Ordinal Scales as Interval Scales: An Attempt To Resolve the Controversy. *Nursing Research*, vol. 39, no 2, 121-123.
- Nussbaum, M. (2011): *Creating capabilities: the human development approach*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2006): *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* . Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2001): *Women and human development: the capabilities approach* . Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (2004): Capabilities, Lists and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics* 10(3), 77-80.
- Sen, A. (2008 [1984]): *Commodities and Capabilities*. Dehli: Oxford University Press.

- Sen, A. (1979): *Equality of what? The Tanner Lecture on Human Values*. http://culturability.fondazioneunipolis.org/wp-content/blogs.dir/1/files_mf/1270288635equalityofwhat.pdf.
- Sen, A. (1992): *Inequality Reexamined*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (2009): *The Idea of Justice*. London: Penguin Books.
- Sen, A. (2001 [1987]): *The Standard of Living*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A., & Nussbaum, M. (1993): *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. (2007 [1776]): *An inquiry into the nature and causes of The Wealth of Nations: Books I, II, III, IV and V*. MetaLibri Digital Library.
- Stevens, S. (1946): On the Theory of Scales of Measurement. *Science, New Series*, Vol. 103. No. 2684, 677-680.
- Versani, J. (2005): *Using R for Introductory Statistics*. London: Chapman & Hall/CRC Press.

Bilag 1. Anvendte metoder

Når der i en undersøgelse spørges ind til forskellige forhold blandt mange informanter, er det ofte med det formål at kunne måle og bestemme en række forhold mere generelt. En del af dette målearbejde er en proces, hvor en række forhold tildeles talstørrelser på en meningsfuld måde. De værdier, som en variabel kan antage, repræsenterer en skala (Khurshid, 1993, s. 303). Der er flere forskellige måder at måle på, som hver især er udtryk for en særlig skala og deraf særlige analysemuligheder. Det er derfor væsentligt at vælge et måleniveau, der fører til den mest "magtfulde" statistiske test. Normalt betyder det, at intervallskala foretrækkes frem for ordinalskala, der til gengæld foretrækkes frem for den nominelle skala. (Khurshid, 1993, s. 305; Agresti, 2010, s. 3). Spørgsmålene i nærværende undersøgelse er stort set alle opstillet på ordinalskala, dvs. at svarmulighederne er rangordnet. I dette tilfælde fra ét til ti, hvilket i høj grad "ligner" en intervallskala. Dette ser ganske uskyldigt ud, men rammer ned i en metodisk diskussion, som har stået på i mere end et halvt år-

hundrede⁷⁴ hvor: *"The central issue in the debate is the nature of the relationship between ordinal and interval scales"* (Gardner, 1975).

I nærværende placerer vi os i den liberale position og behandler også de ordinale data som interval skala, men betragter ikke størrelsen som et udtryk for estimat. Derimod anvender vi størrelserne til at se på *mere* eller *mindre* og anvender det til at vurdere indbyrdes relationer. Derfor har vi anvendt en *variansanalyse* og sammenlignet flere gennemsnit (ANOVA)⁷⁵. Efterfølgende er der ligeledes gennemført en Kruskal-Wallis test, hvilket er særlig anvendelig i forhold til mindre stikprøver, som kan have afvigelser i forhold til normaldistributionen (Agresti & Finlay, 2009, s. 401) .

---

⁷⁴ En debat startet ud af S. S. Stevens, der satte en kritisk ramme for forskellige skalaers statistiske udsigelsesmuligheder, hvor den ordinaleskala empirisk ville kunne anvendes til: *"Determination of greater or less"* (Stevens, 1946, s. 678). Spørgsmålet er, i hvilken grad spørgsmålet om graden af opmærksomhed stillet på ordinaleskala kan behandles som intervalskala og dermed de statistiske analyser, det åbner mulighed for. Diskussionen kan siges at være mellem de "liberale". som empirisk finder at *"it matters little if an ordinal scale is treated as an interval scale."* og de "konservative". Ligeledes findes det synspunkt, at: *"it is always appropriate to calculate means (for example) for ordinal scales – but that it is not appropriate to make certain statements about such means."* (Knapp, 1990).

⁷⁵ Der er foretaget parvise sammenligninger mellem grupperne og søgt efter forskelle, der med 95 % sikkerhed kan siges at være signifikante, hvilket er gjort for at have bud på, hvor og særligt i mellem hvilke af uddannelsesbaggrundene der kan findes signifikante forskelle (Agresti & Finlay, 2009, s. 369-402; Versani, 2005, s. 313-341; Crawley, 2007, s. 155-167). Vi er vidende om, at dette bygger på en række antagelser om data, som ikke med sikkerhed er til stede, og at resultaterne derfor skal læses med disse forbehold. Der antages således i forhold til ANOVA modellen, at de enkelte gruppers besvarelser er normalfordelte fra en tilfældig stikprøve. Dette er alligevel valgt da: *"Parametric procedures are, in any case, robust and yield valid conclusions even when mildly distorted data are fed into them."*

'Det Ka' Nytte' projektperioden 1985-91 – en historisk rammesætning

Af Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann

'Det Ka' Nytte'. Et begreb, der vandt indpas i dele af voksenhandicapområdet i 1980'erne, og et af de mange projekter og initiativer, der havde som mål at fremme 'det gode liv' for udviklingshæmmede i forlængelse af afinstitutionaliseringebølgen efter sær-forsorgens udlægning i 1980. 'Det Ka' Nytte' bevægelsen havde som socialministerielt støttet projektperiode en relativ kort historie – fra 1988 til 1991 – men har levet videre især i de sjællandske områder, der indtil kommunalreformen i 2007 hørte under Frederiksborgs og Storstrøms Amt, og har indtil foråret 2012 løbende været holdt i hævd via uddannelse af såkaldte 'Det kan nytte' instruktører, der via 'skoling' i 'Det kan Nytte' ideologien, skulle være med til at fastholde og formidle det humanistiske menneskesyn og de pædagogiske tilgange til indsatser for udviklingshæmmede, der er en central del af 'Det kan Nytte' tankegangen. Artiklen er et bidrag til en historisk rammesætning af 'Det Ka' Nytte' i projektperioden 1985-91 via dels beskrivelser af 'Det Ka' Nytte' forståelsen i dens historiske kontekst, dels analyser af 'Det Ka' Nytte' i forhold til handi-caphistorisk forskning.

I projekt KvaliKomBo har 'Det Ka' Nytte' tankegangen været en vigtig klangbund, idet projektet startede under arbejdstitlen 'Det Kan Nytte – anno 2012'. Ikke med det mål at reintroducere 'Det Ka' Nytte' anno 1985 – hertil er de samfundsmæssige vilkår for voksne udviklingshæmmede på godt og ondt forandret for grundlæggende, men for at lede efter inspirationer til et handicappædagogisk grundlag, der kan kvalificere indsatser for 'det bedst mulige liv' for en gruppe marginaliserede borgere, der lovgivningsmæssigt italesættes som subjekter, hvis integritet og agtelse skal respekteres, men som også med det sidste

årtis social- og kommunalpolitiske vinde i stigende grad objektgøres som personer, der skal udredes og behovsvurderes, så en nøje afmålt og økonomisk effektiv indsats kan begrundes.

For at få sat 'Det kan nytte' ind i en historisk ramme trækkes der nogle tråde længere tilbage. For at belyse den historiske og samfundsmæssige kontekst inddrages andres forskning inden for dette felt. 'Det Ka' Nytte's pædagogiske og metodiske fundament udvikledes særligt i perioden, hvor projekterne blev finansieret af Socialministeriets såkaldte SUM-midler (1985-1991), men der er tale om en tilgang, der siden hen er blevet praktiseret og refereret til, når det handler om socialpædagogisk arbejde med udviklingshæmmede (særligt i forhold til de mest handicappede). Det skriftlige materiale om 'Det Ka' Nytte' samt det kommunikationsmateriale, der er udarbejdet med reference til 'Det Ka' Nytte', er primært udgivet efter 1991, men der blev dog i forbindelse med 'Det Ka' Nytte' -projekterne udgivet syv videofilm, der omhandler voksentsilværelsen på de daværende institutioner. Disse er udgivet i perioden 1986-91, og inddrages i den følgende beskrivelse og analyse som tidsbilleder på linje med andre dokumenter fra perioden.⁷⁶

'Det Ka' Nytte' og relationen til fortiden

Med 'Det Ka' Nytte' (herefter DKN) konstitueres bestemte opfattelser af beboer- og medarbejderrollen, og hvis man vil forstå DKN's betydninger skal disse ses i sammenhæng med fortidens opfattelser, da de i høj grad opstår i kontrast til dem.

Historiske analyser og litteraturstudier peger på, at tematikken omkring, hvorvidt udviklingshæmmede ER rigtige mennesker, samt hvordan de i så fald er det, er nærværende igennem historien. Særligt de mest handicappede har været placeret uden for det "alment" menneskelige. Evnen til at beherske ekspressivt verbalt sprog spiller en væsentlig rolle i forhold til dette (bl.a. Kirkebæk 1993, 121-140, Kirkebæk, 1998, Sætersdal, 1998, Clausen, 1998). Kirkebæk

---

⁷⁶ De seks af filmene er overført til digital form og kan downloades på: <http://www.dpu.dk/forskning/forskningsprogrammer/socialogspecialpaedagogik/kvalikombo/> Desuden er som led i den historiske rammesætning – udover gennemgang af dokumenter fra perioden - gennemført interview med en af DKNs helt centrale personer, Poul Erik Larsen (den 05.11.2010), samt med seminarlærer Ester Gregersen (den 27.08.2010), der også var involveret i DKN.

har lavet en historisk analyse vedrørende faglige fortolkninger på de Kellerske anstalter og disses implikationer for opfattelsen af de åndssvage som personer i perioden 1884 – 1902 (Kirkebæk, 1993). Analysen rummer fortællinger om, hvordan der i sidste halvdel af 1800-tallet, med reference til darwinistisk evolutionforståelse, blev refereret til udviklingshæmmede som stagnerede på et evolutionært tidligt stadie, hvorfor der kunne argumenteres for, at udviklingshæmmede var nærmere dyr end mennesker. Hun fremdrager konkrete eksempler, hvor fortolkningerne sammenstiller udviklingshæmmede med får (på baggrund af observeret drøvtyggeri) (Kirkebæk, 1993:123f) og rotter (på baggrund af kraniets form suppleret med adfærd) (Kirkebæk, 1998:58ff). Hun kommer desuden med eksempler på, hvordan denne menneske-dyr-sammenstilling udkanaliseres i inddelingen udviklingsdygtige – ikke udviklingsdygtige. De udviklingsdygtige italesættes som havende menneskelige egenskaber, men på et barnligt ufærdigt stadie, hvorfor der må arbejdes hen imod en mere fornuftmæssig tilstand, hvis det overhovedet er muligt. Hvorimod de ikke udviklingsdygtige åndssvage italesættes som havende en åndelig tilstand lig med dyrs (primært grundet manglende bevidsthed) og deraf afledt primitiv adfærd (ibid:56f). Barbro Sætersdals gennemgang af handicappedes skriftlige selvbiografier (Sætersdal, 1998) tematiserer desuden, hvordan "grøntsagsmetaforen" bringes på bane i forbindelse med mennesker med opståede og omfattende funktionsnedsættelser, ligesom hun også pointerer tendensen til infantilisering af handicappede. Hans Clausens litteraturstudie af skønlitterære handicapbilleder (Clausen, 1998) fremdrager også modstillingerne menneske-dyr, barn-voksen som centrale tematikker, ligesom modstillingen farlig-ufarlig bringes på bane. Dette skal ses til forskel fra de videnskabeligt litterære forestillinger, hvor fortællingerne bl.a. organiseres omkring modstillingen stagnation-udvikling/fremskridt (Clausen, 1998:77 ff.).

De "åndssvages" grad af menneskelighed har altså været knyttet til forestillinger om, hvorvidt man mente, at der var tale om, at de åndssvage kunne/kan tillægges evnen til at udvikle sig til bevidste, oplyste og deraf autonome individer, og hvorvidt de i de hele taget rummede udviklingsmuligheder. Når man begynder at opfatte dem som fuldt ud menneskelige og som (potentielt) autonome individer, så begynder man også at kunne argumentere for og arbejde hen mod en normalisering.

Normalitet som omdrejningspunkt

Fra starten af 50'erne er der kritiske røster vedrørende den lægevidenskabelige dominans på de daværende åndssvageanstalter, og socialpolitisk støttes fortalere for den såkaldte normaliseringstankegang med *Åndssvagebogen* af 1959 (Kirkebæk, 2001). Målsætningen – fremført af forsorgschef Bank-Mikkelsen – om, at udviklingshæmmede skal tilbydes at leve *“et liv så nær det normale som muligt”* (Øgendahl, 2000: 228) ekspliciteres lovgivningsmæssigt. Denne normaliserings-tradition, der er generel i Skandinavien på dette tidspunkt, skal ifølge Petter Askheim, der har lavet en analyse af de ideologiske strømninger i politikken vedrørende udviklingshæmmede, ses i sammenhæng med den nordiske velfærdsstats universalisme og rettigheder (Askheim, 2003:21), hvor alle har lige ret til social sikkerhed/velfærd på et rimeligt niveau. Der var således tale om en normaliseringstankegang fokuseret i forhold til vilkår og rettigheder, ikke i forhold til de udviklingshæmmedes adfærd. Disse normalitetsbestrebelse blev særligt italesat af Bank Mikkelsen i forhold til boligforhold, undervisning/oplæring og borgerlige rettigheder (Kirkebæk, 2001:225). Men han fokuserede også på omgivelsernes syn på de såkaldt åndssvage ved at pointere, at deres *“lidelser”* kunne bedres ved den rette behandling (ibid:226f). Centreret omkring begrebet *“ligeværdighed”* opstillede han idealet om, at *det, “almindelige” mennesker selv betragtede som værdifuldt i egne ‘normale’ liv, måtte også være udgangspunktet, når indsatsen over for åndssvage blev planlagt og iværksat”* (ibid: 212). I takt med velfærdsstatens udbygning og normaliseringsbestrebelse kom rammen om de udviklingshæmmedes liv også til at afspejle det øvrige samfunds institutioner med hensyn til bestemte livsaldrer (børnehaver, skole/fritidshjem, ungdomsskoler/klubber og voksenliv) og med hensyn til voksenlivets inddeling i henholdsvis arbejdsliv, familieliv og fritidsliv (bl.a. Holst m.fl., 1990:159ff, Bylov, 2010: 110).

Uddannelse af åndssvageforsorgens medarbejdere

Udviklingshæmmedes ret til normale vilkår understøttede også argumenter for bedre uddannet personale på de daværende åndssvageanstalter. Uddannelsen

til omsorgsassistent⁷⁷ var den første nationale uddannelse målrettet medarbejdere i de daværende anstalter for udviklingshæmmede, og den opstod i 1961 (Kirkebæk, 2001). Den gamle forsorgs hovedfunktion karakteriseret af opbevaring og pleje skulle erstattes af et større fokus på udvikling og optræning af den udviklingshæmmede, så deres livsvilkår i højere grad kom til at afspejle majoritetsbefolkningens (Øgendahl, 2000:228 og Kirkebæk, 2001:192f). Der blev argumenteret for en uddannelse inden for området ud fra nødvendigheden af et skift fra en medicinsk/sygeplejefaglig refleksionsramme til en refleksionsramme, der fik større fokus på pædagogiske og psykologiske fag (bl.a. Øgendahl, 2000).

Projektperioden fra 1985 til 1991

Velfærdsstatens udbygning indebar nye tilbud til familier med handicappede børn, så børnene kunne vokse op hos familien. Frank Bylov påpeger, i sin doktordisputats med titlen: "Den store løsladelse – en kulturhistorisk beretning om empowermentbevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95", hvordan der særligt op gennem 80'erne udvikledes nye boformer efterhånden som den første store generation af udviklingshæmmede, der var vokset op i egen familie frem for på anstalterne, skulle flytte hjemmefra. Dette skete i høj grad med udgangspunkt i forældrenes (og interesseorganisationen LEVs) indblanding i forhold til, hvad disse boformer skulle tilbyde (Bylov, 2010:108f). Bylov påpeger også, at SUM-midlerne, som finansierede DKN-projekterne, fungerede som innovationskatalysator for udviklingen af nye boformer (Bylov, 2010:277). Anstalterne som boligform erstattedes derfor efterhånden af mindre boenheder i institutioner i amtligt og kommunalt regi, og DKN var med til at understøtte denne udvikling, selvom DKN på voksenområdet i første omgang var målrettet beboere, der stadig boede på en af de tidligere store statslige centralinstitutioner under åndssvageforsorgen, nærmere bestemt "Ebberødgård". Senere kom den

---

⁷⁷ I 1974 sammenlagt med børneforsorgsuddannelsen. I 1980 fik den betegnelsen "Den socialpædagogiske grunduddannelse". I 1992 blev den slået sammen med børnehavepædagoguddannelsen og fritidspædagoguddannelsen og blev til generalistuddannelsen: Pædagoguddannelsen. Med 2007-reformen blev der indført en "mild specialisering" i forhold til 1. Børn og unge 2. Mennesker med nedsat funktionsevne 3. Mennesker med sociale vanskeligheder.

nystartede institution "Kronborghus" med mindre boenheder, der startede op med afsæt i DKN's principper, til.

DKN startede som lokale udviklingsprojekter fra 1985 og frem, men fra 1988 blev DKN-projekterne finansieret af SUM-midlerne (Socialministeriets Sociale Udviklingsmidler). Projekterne opstod i et samarbejde mellem Storstrøms Amt, Frederiksborg Amt og Socialpædagogernes Landsforbund. Formålet med projekterne var primært at få efteruddannet de medarbejdere, der arbejdede i institutioner for svært handicappede samt at få igangsat projektarbejde knyttet til konkrete beboere. SUM-midlerne må socialpolitisk ses i lyset af den offentlige sektors moderniseringsbestræbelser⁷⁸ og heraf følgende decentraliseringsinitiativer. Med hensyn til SUM-projekterne pointeres det i formålsparagraffen, at "*Økonomisk set er ideen at binde eksisterende ressourcer sammen på nye måder*" (Folketingets Socialudvalg, 1988 citeret i Hegstrup, 2005:1). DKN-projekterne skulle således udvikles inden for de eksisterende rammer, og de koncentrerede sig om botilbuddenes "indre forhold" omhandlende udnyttelse og optimering i forhold til menneskelige ressourcer hos medarbejdere og beboere. Projektarbejdet var knyttet til udvalgte beboere, selvom andre beboere havde brug for samme indsats. Medarbejderressourcerne rakte dog ikke til mere. Ideen var, at erfaringerne fra arbejdet siden hen skulle påvirke indstilling og dermed indsats i forhold til alle beboere på sigt.

DKNs referenceramme og udviklingsforståelsen

I en evaluering af DKN-projekterne understreges det, at DKN "*er en kultur, der etableres mellem beboere og personale – altså en holdning til beboerne – som udspringer af referencerammen*" (Møller, 1991:13). DKN beskrives i evalueringsrapporten som en referenceramme omhandlende "*måden, hvorpå medarbejderen forholder sig til begrebet den udviklingshæmmede*" (Møller, 1991:9), og de svært udviklings-

---

⁷⁸ Den offentlige sektor gennemgik i 70'erne, 80'erne og 90'erne tre store decentraliseringer. I 1980'erne, som DKN foregår i, finder den anden decentralisering "*sted gennem udlægning eller decentralisering af ansvar og arbejdsopgaver fra departementer og styrelser til sektorinstitutioner og fra amter og kommuner til institutioner [...] samtidig med, at bremserne bliver slået i for den videre udbygning af det offentlige.*" (Klausen, 2001:62). DKN er også knyttet til den tredje decentralisering. Her "*kommer aktøren mere i centrum. Der er ikke længere tale om decentralisering fra en central struktur til en lokal struktur, men om kompetenceoverdragelse fra (lokale) strukturer til lokale aktører.*" (Hulgård, 1995:38)

hæmmede italesættes i DKN-tanken som havende "*samme udviklingsmæssige potentiale som alle andre*" (ibid.) og som værende "*programmeret til at gennemleve normaludviklingen*" (ibid.). Udviklingshæmning beskrives i "DKN-rapporten" som et samspil mellem medfødte skader og en "*udviklingsmæssig konsekvens af manglende hensyntagen og kompensation*" (ibid.). Der skal derfor arbejdes på medarbejdernes "*niveau for viden, forståelse og indsigt*" (ibid.:10), så medarbejderne gøres i stand til at tilrettelægge kompenserende tiltag, der kan føre til en form for "normaludvikling" til trods for de medfødte skader. Her trækkes der på en teoretisk referenceramme hentet hos udviklingspsykologiens stadietopdelinger for "normale" mennesker (eller nærmere betegnet børn) (bl.a. Møller, 1991, Larsen, 1997, Sørensen og Hansen, 2000)). Professor i litteraturhistorie, Johan Fjord Jensen, har beskæftiget sig med psykologiske forståelser knyttet til et livsalderperspektiv med fokus på "voksendommen" i vestlige samfund (Jensen, 1996). Han beskriver, hvordan den såkaldte "organiske udviklingsforståelse" skal ansues, som den forståelsesramme udviklingspsykologien i Europa i første omgang udviklede sig indenfor⁷⁹. De retninger, der har udviklet sig herfra, trækker på den forståelse, at udvikling kan henvises til fastlagte universelle principper, der bl.a. handler om, at udvikling forekommer i en fast forudbestemt kronologisk rækkefølge, og at denne ikke kan ombyttes (men dog påvirkes af kulturelle betingelser) (Jensen, 1996:89ff). DKN trækker på denne organiske udviklingsforståelse, og bestemmer miljømæssige og sociale problemer som årsag til de udviklingshæmmedes fejludvikling og "befinden sig" på et såkaldt tidligere udviklingstrin end samfundets "øvrige" jævnaldrende. Men samtidig etablerer udviklingsforståelsen i DKN en tro på, at selv de sværest udviklingshæmmede *kan* udvikle sig, hvis man finder frem til det udviklingstrin, vedkommende befinder sig på og starter der med udgangspunkt i metoder, der kompenserer for de medfødte skader (Møller, 1991). DKN-projekternes interventioner målrettedes derfor (efter)uddannelse ud fra en erkendelse af, at de ændrede samfundsmæssige betingelser og holdninger til de udviklingshæmmede krævede anderledes handling fra deres omsorgsgivere.

---

⁷⁹ Betegnelsen organisk refererer tilbage til Rousseaus billede af "planten der vokser ud af sin egen kim og herunder gennemløber en række forvandlinger inden for en forudgivet vækstplan" (Jensen, 1996:80).

I antologien *"Childhood and Old Age – Equals or Opposites"* (Coninck-Smith, Povlsen og Mellemgaard, 1999) påpeges det indledningsvis, hvordan der i forhold til barndom og alderdom i vestlige samfund er tale om det fællestræk, at både børn og ældre er marginaliserede i forhold til arbejdslivet, hvorfor *"both young and old are institutionalised and transformed into objects of age-related pedagogical practices"* (ibid:7). Det samme kan siges at gøre sig gældende i forhold til svært udviklingshæmmede, der kan karakteriseres som både uproduktive og som havende brug for hjælp i forhold til hverdagens selv mest basale gøremål. Parallelt med, at boinstitutionernes "indre" pædagogiske praksis relaterer sig til en socialt produceret livsalderforståelse, der med reference til en organisk psykologisk udviklingsforståelse, placerer beboeren i barndommen, organiseres de voksne udviklingshæmmedes institutionaliserede liv ud fra et retfærdigheds- og retfærdigheds aspekt, der relaterer sig til en biologisk/kronologisk livsalderforståelse knyttet til voksnes "lønarbejderidealer". Alder kan ifølge socialantropolog Thomas Hylland Eriksen (Eriksen, 1998: 167ff) anskues som en fundamental universel samfundsmæssig (social) differentieringsform, der på linje med køn som differentieringsform indeholder både en biologisk dimension og en socialt konstrueret dimension, og på trods af forskellige kulturelle sociale aldersfortolkninger samt statusmæssige tilskrivninger i forhold til bestemte livsalde, er der tilsyneladende nærmest universel enighed (i forskellige varianter) om, at fortolkninger af barndom og ungdom centrerer omkring, at disse tilregnes ufuldkommenhed og uskyldighed, at deres "iboende menneskelighed ennå er uforløst" (ibid:168). Det er de voksnes rolle at føre de ufuldkomne på vej til voksendommens fuldkommenhed (eller "fuldendte menneskelighed"). Både Kirkebæk (Kirkebæk, 1993) og Sæterdals (Sæterdal, 1998) analyser peger på, at det kan være nærliggende at fortolke manglende ekspressivt talesprog med manglende bevidsthed (Sætersdal, 1998 og Kirkebæk, 1993: 130f) og deraf manglende "ægte" menneskelighed, eller i hvert fald en menneskelighed der ikke er reduceret til billedet af "det evige barn" (Kirkebæk, 1998:129) med deraf følgende uskyldighed og manglende evne til at træffe selvstændige beslutninger på fornuftig vis.

Det er vigtigt at pointere, at den forståelse af mennesket og dets udvikling, der hermed bringes på bane, må ses som et konstruktivistisk bidrag, der ikke handler om sandhed, men om, at der ud over en biologisk forståelse, også lig-

ger en samfundsmæssig dimension dvs. sociale logikker og kulturelt historisk producerede forståelser bag konstruktionen af specifikke livsaldre og de udviklingsopfattelser, der knytter sig hertil. Poul Erik Larsen understreger i tråd med dette i interviewet, at *"når vi taler 'Det ka' nytte', så opererer vi jo med to aldre, en levealder og en udviklingsalder."* (Interview 05.11.2010)

DKNs normaliserede hverdagsliv

DKN-projekterne kan ses som reaktion på, at der i midt-80'erne var et efterslæb i forhold til normaliseringsbestrebelse. Tråden fra tidligere tiders normaliseringsintentioner og -tankegange tages op specifikt i forhold til målgruppen for DKN, og i filmen "Fra genstand til menneske" ser vi f.eks. opgøret med den nuværende og tidligere tiders praksis, når speakeren kritisk pointerer, at: *"de snart 30 år gamle hensigtserklæringer om, at alle åndssvage bør tilbydes dagligt miljøskift, gælder ikke Hanne [beboer der er hovedperson i filmen]"*. I flere af filmene kritiseres det, at beboerne stadig ikke har et "normaliseret" hverdagsliv med hensyn til opsplitning i hjemme-, arbejds- og fritidsliv samt i forhold til boinstitutionernes fysiske rammer. I de senere film sker der en lille åbning i forhold til beskæftigelse uden for boinstitutionerne, idet et par af filmenes hovedpersoner starter i en form for dagtilbud. Dog stadig i et meget begrænset omfang, da der er tale om ganske få timer og/eller dage pr. uge.

Fokus for DKN var i første omgang at forbedre livet på selve bomiljøerne, og dette skete ud fra idealer, der lignede medarbejdernes "normale" liv. Eksempelvis fortæller en medarbejder i filmen "Et spørgsmål om holdning", at *"man glemmer lidt at se på, hvordan man godt selv ville have det derhjemme"*. Denne bestræbelse mod normalisering problematiseres i samtiden som *"almindelighedens tyranni"* (Holst m.fl., 1990:161), fordi det har den konsekvens, at *"udviklingshæmmedes egne ønsker, behov og muligheder for egne valg"* (Ibid) tilsidesættes. Det påpeges, at medarbejderens interesser og idealer for "det gode liv" ikke nødvendigvis stemmer overens med beboernes.

Kirkebæk påpeger, at de mest handicappede børn frem til 1980 blev betragtet som u-underviselige. Først her blev undervisningspligten for alle børn i Danmark en realitet, og selv de mest handicappede blev omkonstrueret fra uheldredelige og uforbederlige til nogle, der ligesom andre børn havde udvik-

lingsmuligheder (Kirkebæk, 2010:83). I tråd med dette viser filmene, hvordan hverdagens arbejde omdefineres fra det, der karakteriseres som "ren pleje" til at have et "udviklingsorienteret fokus" (som det ekspliciteres i filmen: "Et spørgsmål om holdning" 1988) med hensyn til beboerne. Beboerne skal nu inddrages og tage del i hverdagsaktiviteter omhandlende plejen af dem selv og optrænes til at være aktive i forhold til at spise, drikke, tage tøj på, bade mv., og siden hen eventuelt også i forhold til øvrige mere praktiske opgaver i boinstitutionerne. Dette illustreres også i DKN's kommunikationsmateriale, hvor bogen "At snakke om hverdagen" (Møller og Sørensen, 1994)⁸⁰ indeholder illustrationer om hverdagen omhandlende: At stå op, tage tøj på, komme i bad, spise morgenmad, gå en tur, købe ind, spise frokost, tage på tur (i bus), vaske tøj, gøre rent, vande blomster, slappe af i stuen med the og kiks – høre Walkman, ligge henslængt i sofa eller tale sammen, lave aftensmad, dække bord, spise aftensmad, være på toilet og få ble på.

De situationer, der i filmene tematiseres som genstand for beboernes udvikling, viser, hvordan DKN forfølger ønsket om en udskiftning af den mere traditionelle sygeplejefaglige dominans på området med en mere (social)pædagogfaglig. Beboerens udviklingspotentialer sættes i højsædet, og selve "plejedelen" og de mere almindelige opgaver relateret til husførelsen generelt bliver også et mål for beboernes udvikling. Målet med hensyn til medarbejderne bliver at gøre dem i stand til at fremanalysere interventioner, der kan iværksætte disse udviklingsprocesser samt at arbejde med dem i hverdagen. Ifølge Sociologen Erving Goffman kan man "spore sociale forandringer i en rolle gennem de typer af rolle-andre, der bliver tilføjet eller forsvinder fra rollesættet" (Goffman, 2004:195). Skiftet i medarbejderrolle må ses i relation til et skift i beboerrollen, der går fra at blive fortolket ud fra et plejetema knyttet til personer, der har brug for pleje, men ikke kan udvikle sig, til at blive fortolket i et (social)pædagogisk udviklingstema.

I forhold til de aktiviteter, filmens scener viser som omdrejningspunkt for samvær mellem medarbejdere og beboere, bliver det da også andre aktiviteter

---

⁸⁰ Denne bog var en ud af 3, der blev udviklet grundet manglende vejledende materiale i forhold til voksne udviklingshæmmede, hvad angik brug af tegn og billedsymboler. De to andre havde temaerne "at snakke om følelser" og "at snakke om kroppen" og alle indeholder billedillustrationer suppleret med "tekstbokse", der viser, både hvordan specifikke tegn udføres, samt forskellige trykte billedsymboler.

end de basale plejerettede aktiviteter, som samværet centrerer omkring. Således vises scener, hvor der synges, cykles, spilles bold, køres i forlystelser på Bakken, der er rideture, ture i svømmehallen, gåture i skoven, der gynges, der aes, krammes osv. Aktiviteterne slipper på intet tidspunkt det udviklingsorienterede sigte, og argumentationen bag aktivitetsvalgene hentes ud fra, at der arbejdes med sanseintegration, motorisk udvikling, begrebsindlæring, kommunikationsudvikling, følelsesmæssig tilknytning til andre mennesker mv.

Udvikling er dog ikke det eneste ideal i forhold til de udviklingshæmmedes liv. I det skriftlige materiale fokuseres der specifikt på begrebet: "livskvalitet" som et centralt ideal knyttet til de udviklingshæmmedes tilværelse (bl.a. Møller, 1991, Dahlin, 1996), og de ovenfor nævnte aktiviteter skal også ses i denne sammenhæng. Askheim definerer livskvalitetsbegrebets indtog i forhold til de udviklingshæmmedes liv som et subjektivt værdibaseret supplement til socialpolitikens økonomiske og materielle mål (Askheim, 2003:71), og det er en debat, der i forhold til udviklingshæmmede generelt er nærværende både under og efter DKN-projektperioden.

Desuden ses i stort set alle filmene intentioner om at arbejde med integration i forhold til det øvrige samfund. DKN kan dermed siges at følge op på et tema, der blev sat fokus på med FN's internationale handicapår i 1981. Nemlig et fokus på ligestilling og integration i forhold til handicappede generelt.

Beboeren: Det kommunikationskompetente barnemenneske på vej til voksertilværelsens selvhjulpenhed og autonomi

Opgøret med tidligere tiders syn på udviklingshæmmede ses aktualiseret i DKN-materialet i forhold til at etablere brud med nogle af de gængse hverdagsfortolkninger. Blandt andet i filmen "*Et spørgsmål om holdning*", hvor en medarbejder beskriver sin umiddelbare oplevelse af en beboer: "*Det er ikke mennesker det her. De siger ikke noget, de gør ikke noget, sidder ned og virker passive på mig. Sagde nogle mærkelige lyde – det var utroligt. Og jeg var også en smule bange for dem, der var jo også nogle, der kunne gå, men kom med højtråbende lyde, så man på det nærmeste gik udenom*". Denne oplevelse placerer hun, før hun kom med i et DKN-projekt, hvor hun fik et nyt syn på vedkommende. Det menneskelige kobles altså her bl.a. med en adfærd, der handler om evnen til at tale i et forståeligt

sprog og om at tage initiativ til at foretage sig noget mere fornuftigt end at gå op og ned af gangene og sige mærkelige lyde, ligesom medarbejderen italesætter, hvordan deres noget aparte adfærd resulterer i, at hun bliver bange for dem. I filmene ses det, hvordan der i forhold til de fleste samværssituationer er tale om, at der samtidigt arbejdes med det formål at understøtte og udvikle kommunikationen mellem medarbejder og beboer. Det fremgår desuden også af programmet for uddannelsen af de første DKN-instruktører samt af det samlede skriftlige materiale udgivet med reference til DKN, at et af DKN's mest centrale fokusområder handler om etablering af en eller anden form for kommunikation. Der trækkes her særligt på en kombination af viden om små børns kommunikative udvikling og kommunikation og samspil med små børn med handicap, samt litteratur der refererer mere specifikt til udviklingen hos små børn (dette fremgår eksempelvis af litteraturlisten i Sørensen og Hansen, 2000). Dette suppleres med et fokus på anvendelse af alternative kommunikationsformer. I filmene ses talrige eksempler på, hvordan personalet i forsøg på at etablere en form for kommunikation med beboerne må lære sig at anvende og bruge både tegn til tale (talesprog, der suppleres med enkelte tegn fra døves tegnsprog), konkrete genstande, der illustrerer bestemte aktiviteter (konkreter), samt i nogle af filmene desuden billeder og billedsymboler. Tilgangen kan ses som værende inspireret af arbejdet på specialskolerne, hvor omkonstruktionen fra uunderviselig til udviklingsduelig styrkede troen på og dermed erfaringerne med de mest handicappede som kommunikationskompetente (Kirkebæk, 1987:78).

Troen på, at alle mennesker rummer kompetencer til at kommunikere, medfører en tro på evnen (og viljen) til at være aktive deltagere i egen dagligdag og til at træffe (rationelle) individuelle valg. Beboerrollen bevæger sig således ideelt set fra at være en passiv og hjælpeløs person til at være en aktiv og kommunikerende samarbejdspartner (dog i høj grad ud fra medarbejdernes dagsorden), der efterhånden, som udviklingen bringes til højere stadier, vil kunne fremstå som et mere autonomt (og "voksenmenneskeligt") subjekt, der også vil kunne tage selvstændige valg. Ønsket om at understøtte de udviklingshæmmedes evne til og muligheder for at tage selvstændige valg illustreres i DKN-filmene, men der er, i hvert fald i starten, tale om valgmuligheder, der etableres på nogle meget banale punkter, og ud fra de muligheder institutio-

nens hverdagssituationer tilbyder, som eksempelvis at vælge mellem yoghurt og havregrød og at sige til og fra i forhold til igangværende aktiviteter. Det er tydeligt, at dette var en helt ny og virkelig svær opgave, hvilket vidner om, i hvor høj grad der i udgangspunktet var tale om mennesker, der tidligere havde haft meget begrænsede muligheder for indflydelse på egen tilværelse. Samtidig er det tydeligt, at det for medarbejderne er nyt, og at det dermed kræver særligt fokus og opmærksomhed at skulle tilskrive det, beboerne gør (dvs. deres "sprogløse" og mærkværdige adfærd) et kommunikativt og formålsrettet aspekt.

Dog forekommer det paradoksalt, at der sideløbende med, at der i filmene fokuseres meget på, at det i sidste ende drejer sig om, at beboerne skal lære at træffe valg, samtidigt fortælles, hvordan *"hun skal lære at gennemføre træningen som planlagt ... hun skal presses i forhold til dette, men til gengæld viser hun tiltagende glæde og selvstændighed undervejs i projektet"* (filmen *'Fra genstand til menneske'*). En såkaldt frisættelse af beboerne til mere autonome subjekter går således gennem meget fastlagte træningsprogrammer, og dagsordenen for beboernes hverdagsliv sættes dermed af socialpædagogiske interventioner. Disse interventioner kan ikke ses uafhængigt af det, der for Goffman (Goffman, 1967) anses som karakteristisk i forhold til "den totale institutions træk": at det institutionaliserede liv rummer en form for standardiseret hverdagsliv, hvor faste rutiner, tidsskemaer, rytmer og standarder bliver afsat for beboernes hverdagsliv frem for deres egne ønsker og behov (ibid:13ff). Derfor kan interventionsvalgene i forhold til at gøre beboerne mere aktive vedrørende selvforhold også ses i et andet lys end omhandlende blot bestræbelser på autonomi "for livskvalitetens skyld". De udviklingsaktiviteter, som beboerne med DKN bliver en del af, skal således ses i sammenhæng med den institutionelle kontekst, de er en del af, hvorfor udviklingsaktiviteterne i høj grad også bliver centreret omkring en inddragelse i de (pleje)arbejdsopgaver, medarbejderne alligevel er nødt til at udføre, ligesom aktiviteterne må passes ind i institutionens skemamæssige planlægning. Det, at der med DKN i det hele taget kommer valgmuligheder på dagsordenen for beboerne, må dog alligevel alt i alt ses som begyndende forsøg på at mindske "den totale institutions" totale umyndiggørelse og i stedet fremdyrke beboernes selvstændighed.

Livskvalitet og relation vs. træning og tilpasning

Kirkebæk pointerer, hvordan der i perioden 1970-2000 har eksisteret 2 forskellige opfattelser, der enten centrerer sig omkring træning og tilpasning eller relation og livskvalitet (Kirkebæk, 2010:21). Holst m.fl. taler i perioden for det "relationelle perspektiv" frem for en træning, der i bedste fald udelukkende afføder mere normale levevilkår (Holst m.fl., 1990:158ff). De sammenkobler begrebet med livskvalitet, et begreb de ønsker reserveret til at være "*forbeholdt til at opfangne kvaliteten af relationerne*" (ibid:167), og pointerer, at begrebet "livskvalitet" på trods af dets normative karakter er nødvendigt, fordi blandt andet behandlingsmæssige tiltag må "*hvile på forestillingen om det gode liv*" (ibid:158). At kunne forvalte eget liv betegnes som essentielt i forhold til livskvalitet (ibid:161). Bylov påpeger, hvordan "*pædagogikkens vending mod samtalen snarere end udviklingskemaet, optages i den faglige diskurs*" (Bylov, 2010:227).

DKN kan ikke siges at være knyttet rent til nogle af disse opfattelser, men i varierende grader at indeholde alle elementer i deres mere eller mindre spæde udgave. Argumentet om øget livskvalitet synes at kunne tages i anvendelse i forhold til alle de aktualiserede aktiviteter i filmene, men argumentationer ud fra hensigter om mere normale livsvilkår opnået gennem faste programmer dominerer billedet. Men heller ikke her kan der siges at være tale om et enten eller, i det der også arbejdes på at forbedre relationen, eller måske nærmere at anskue samværet som noget relationelt i det hele taget. Her er Bylov inde på, hvordan der i perioden sker et diskursivt fagligt skift, hvor det pædagogiske sprog ændrer sig fra "*monologisk til dialogisk, eller at den pædagogiske relation fra at have haft udgangspunkt i diagnosen nu tog afsæt i dialogen*" (Bylov, 2010:227), en vending, hvis realitet klart var betinget af den ændrede indstilling vedrørende beboerne som kommunikations- og dermed valgkompetente subjekter.

Filmenes mere oplevelsesorienterede aktiviteter, som blev nævnt tidligere, kan på den ene side anskues i et normalitetsperspektiv, der omhandler "almindelige" menneskers fritidsaktiviteter eksempelvis at gå en tur i skoven eller sidde på en bænk og få en øl. Men aktiviteter som at gynge, køre med fjernstyret bil, vugge i armene på en pædagog, synge børnesange mv. understøtter også, hvordan der i hverdagen var tale om en praksis, der understøttede den barnliggørelse af beboerne, der blev etableret med den udviklingspsykologiske for-

ståelse. Dette ud fra et rationale om, at aktiviteterne udviklende karakterer ville bringe beboerne til højere stadier.

Medarbejderen: Den ansvarstagende ildsjæl og vidensbærende kompensator

Som tidligere nævnt, handlede DKN i høj grad om medarbejdernes holdning til de udviklingshæmmede, i forhold til at medarbejderen skulle se beboerne som værende i princippet "normale mennesker", som bare skulle kompenseres på den rette måde. Dette søgtes understøttet ved en uddannelse af særlige DKN-instruktører, der herefter skulle stå for implementering af arbejdet båret af DKN's vidensgrundlag, holdninger og metodiske principper. Det pointeres særligt i filmen "*En pædagogisk udfordring*", at en pædagoguddannelse i sig selv ikke medfører tilstrækkelig viden til at være kompetent i forhold til at tilrettelægge den nødvendige kompenserende indsats, og i flere film illustreres det, hvordan der ydes konsulentbistand/støtte fra særligt DKN-kyndige medarbejdere i forhold til at planlægge indsatsen for beboerne. Eksempelvis i forhold til at få implementeret den analysemodel, der udarbejdes i DKN-regi: "Den pædagogiske analyse"⁸¹. I filmen "*Et spørgsmål om holdning*" tydeliggøres det, hvordan konceptet kræver, at medarbejderen "*hele tiden udvikler sig, søger ny viden og indstiller sig på at være i en proces, der aldrig stopper*". DKN er altså et koncept, der kræver noget ekstra fra personalets side. Udviklingspotentialet benyttes dog som motivationsfaktor for at arbejde ekstra hårdt. Det slås flere steder fast, at beboerne udvikler sig på en måde, som medarbejderne ikke troede mulig. Med denne påpegning af beboernes udviklingsmuligheder lægges der op til, at medarbejderne har et særligt og stort ansvar. Generelt er det et tema i filmene og i det øvrige DKN-materiale, at udvikling hos beboerne er betinget af, at medarbejderen påtager sig ansvar for denne udvikling. Dette fokus på medarbejder-

---

⁸¹ "et analyse og planlægningsredskab der har til formål at omformulere medicinske diagnoser til pædagogiske problemstillinger og handlemuligheder, og den adskiller klart beboerens og medarbejderens problemer" (Larsen, 1997:3). Der inddrages fem aspekter, "der alle skal vurderes og beskrives". De første 3 anskues som analysens objektive bidrag: Det medicinske, det konkrete og det adfærdsmæssige aspekt. Desuden inddrages et subjektivt aspekt dvs. tolkede udsagn med det psykologiske, følelsesmæssige og udviklingsmæssige aspekt. Til sidst det pædagogiske aspekt som inddrager alle øvrige aspekter i forhold til at opsætte mål for pædagogiske handlemuligheder (1997:3ff).

nes ansvar fremgik også af interviewene omhandlende DKN. Poul-Erik Larsen pointerede: *"at når jeg møder et menneske, så er det mit ansvar om det her menneske bliver udviklingshæmmet eller ej. Det er ikke et spørgsmål, om det har en hjerneskade eller en kromosomfejl eller sådan noget, næ det er mit ansvar, om jeg gør det, der skal gøres"* (Interview 05.11.2010), og Ester Gregersen fremhævede som noget essentielt ved DKN, at ansvaret for beboerens udvikling blev flyttet til medarbejderne (Interview 27.08.2010).

DKN-projekterne medførte - som nævnt - ikke ekstra ressourcer, men udvikledes inden for de eksisterende rammer (det gjaldt også de øvrige SUM-projekter). I artiklen "Den lokale ildsjæl og det polycentrerede samfund" (Hulgård 1995) fremhæver Lars Hulgård, hvordan evalueringerne af de projekter, SUM-midlerne støttede, var med til en kraftig italesættelse af ildsjælen som begreb (ibid:45). Ifølge Hulgård er ildsjælen et begreb, der *"på en eller anden måde signalerer personer, som påtager sig – eller tiltager sig – ekstraordinære opgaver i forhold til deres omgivelser."* (ibid:38) Ildsjælen var en vigtig del af DKN. Poul-Erik Larsen, der var en central nøgleperson i forhold til hele DKN og opstarten, beskrives flere steder i DKN-materialet som projektets bærende "ildsjæl". Ester Gregersen var også inde på ildsjælens rolle i forhold til DKN: *"Altså det her kunne ikke lade sig gøre med bare én ildsjæl ... der var mange, som var enige om, at det her var vigtigt at gøre noget ved"* (Interview 27.08.2010).

Andersen og Born har lavet en semantisk analyse af italesættelsen af den offentlige ansatte (Andersen og Born, 2001). Deres analyse påviser, hvordan der netop i perioden fra midten af 80'erne til midt/slut 90'erne sker et skift fra den "ansvarshavende medarbejder" til den "ansvarstagende medarbejder", og dette skift hænger godt sammen med den øgede interesse for ildsjælen. Hvor den ansvarshavende medarbejder ud fra mere overordnet definerede beskrivelser af arbejdsopgaverne havde "pligt" til at udføre bestemte arbejdsopgaver, bliver den ansvarstagende medarbejder selv ansvarlig for at tage ansvar (ibid:80f). Dette er en indstilling, der i høj grad relaterer sig til begreber som omstillingsparathed og forandringsparathed, som er nogle af den tids mantraer både på det organisatoriske og på det individuelle (medarbejder)niveau (ibid:77ff). Det er også en indstilling, der ses reflekteret i DKN-materialet. DKN pointerer godt nok, at medarbejderen *har* et ansvar for at tilrettelægge kompenserende og dermed normaliserende tiltag, men projekterne handler i høj grad om at få

medarbejderne til at tage dette ekstraordinære ansvar på sig i forhold til, at der ikke var tale om øgede medarbejderressourcer. Ligesom der sker en ansvarliggørelse i forhold til, at de ansatte i højere grad selv må definere og tilrettelægge arbejdsopgaverne, så der skabes udvikling hos beboerne. Dette dog på baggrund af "den rette" viden og ledt på vej af mere (DKN) kyndige medarbejdere.

Årene efter projektperioden - afslutning

DKN udvikledes og fik relativt stor gennemslagskraft først og fremmest i kraft af nogle meget ihærdige ildsjæle med tilknytning til området. Projekterne kom med andre ord ikke (i udgangspunktet) i stand ud fra socialpolitiske overvejelser, men ud fra at nogle fagfolk, tæt på praksis, formulerede nogle projekter, der skulle løse nogle socialpolitiske opgaver. Hans Clausen lavede i 1991 en undersøgelse af, hvilke initiativer på handicapområdet, der blev støttet af SUM-midlerne (Clausen, 1991). Han påpeger, hvordan SUM-midlerne understøttede en ændret måde at føre socialpolitik på, i og med at midlernes formålsparagraf blandt andet handlede om at få lokale aktører (eksempelvis folk, der arbejdede inden for området eller pårørende foreninger) til at udforme og gennemføre ændringerne i forhold til de "nye" sociale tilbud. Dette medførte ifølge ham, at de i forvejen stærke miljøer blev understøttet og videreudviklet, imens de svage blev ladt i stikken og hermed kom til at blive yderligere svækket (ibid.:41ff). På den baggrund betegner han SUM-programmerne, som "*markedsmechanismens indførelse i forsøgsverdenen*" (ibid.:43).

Men Clausen påpeger også, hvordan man på baggrund af SUM-projekterne så "*ændrede relationer mellem fagfolk og handicappede. Rollerne var mere ligeværdige og handicappedes kunnen og erfaringer blev tillagt større vægt*" (ibid.:42). Når der i DKN-filmene gøres status over effekterne af projektdeltagelsen med hensyn til beboerne nævnes blandt andet, at: beboerne blev mere selvhjulpne (eks. spiser selv, bliver renlige), problemadfærd (selvskadende, skrigeture, udadreagerende mv.) reduceres, beboerne blev gladere og fik nuanceret deres følelsesmæssige udtryk, der kom en begyndende social interesse for andre (eks. tages der initiativ til kontakt), der er et stærkt reduceret medicinforbrug, der er også en begyndende anvendelse af og forståelse for enkelte symboler (billeder og konkrete). Men måske var det væsentligste den holdningsændring, der

fandt sted, og som Ester Gregersen fremhæver, når hun fortæller: "at for mig er det jo interessant at høre, når folk snakker. De starter altid med at sige: "Kan det nytte? Så det var faktisk den største holdningsændring, altså at det Kan nytte" (Interview 27.08.2010).

Ildsjælenes arbejde og DKNs indflydelse i forhold til arbejdet med udviklingshæmmede havde altså tilsyneladende en effekt, men der er tegn på, at effekten ikke have et omfang og en gennemslagskraft, der var tilfredsstillende inden for området. I 1996 blev der udgivet et 10 års jubilæumsskrift for DKN (Dahlin, 1996). Her fremstår en fortælling om, at der i forbindelse med, at der i 1992-93 kom ny forstander på Svaneparken (det tidligere Ebberødgård, hvor DKN-projekterne i sin tid startede), efterhånden skete nogle forandringer, som ændrede den "sygeplejefaglige" forståelse til en mere pædagogisk (ibid:2). Fortællingen indikerer således, hvordan DKN altså ikke i første omgang (projektperioden 1985-91) umiddelbart fik realiseret dette rolleskift som gennemgribende tendens i botilbuddene. Bylov påpeger i sin analyse, at den gamle forsorgs omsorgsuddannede personale var dem, der blev ved med at arbejde i de boliger, der udvikledes, hvor de gamle statslige anstalter havde ligget. Hvorimod de nye seminarieuddannede socialpædagoger fortrinsvis blev ansat i de nyetablerede botilbud og stod for etablering og udvikling af en ny socialpædagogisk praksis på området (Bylov, 2010:274).

Lov om social service (Serviceloven), som trådte i kraft i 1998, var i høj grad påvirket af udviklingsprojekter som DKN, og med *Serviceloven* og efterfølgende er der blevet etableret endnu større fokus på det, der handler om muligheder for individuel identitetsskabelse på "egne præmisser".

Serviceloven gør blandt andet op med institutionsbegrebet ved at italesætte beboerne som personer i egen bolig (jf. *Servicelovens* § 81), og ved at serviceydelse knyttes administrativt til beboerne frem for til boligtypen. Botilbuddenes beboere har krav på at modtage omsorg, og det pointeres, at der ikke blot er tale om "passiv omsorg", men at der ud over hjælp og omsorg også skal tilbydes "hjælp til udvikling af færdigheder" (jf. *Servicelovens* §86). At dette skal ske under hensyntagen til beboerens ønsker og i samarbejde med denne, fremgår af *Loven om individuelle handleplaner (Serviceloven § 141)*. Handleplanerne søger netop at understøtte opgøret med et mere strukturelt aspekt ved institutionaliseringen, nemlig den alt for rutineprægede hverdag, der overvejende planlægges ud fra

hensyn til institutionens behov (jf. Goffman, 1967 om den totale institutions træk:13ff). De individuelle handleplaner forsøger i stedet at fremme en hverdagsplanlægning, der tilrettelægges ud fra beboernes individuelle behov. DKN-projekterne fokuserede specifikt på at opsætte udviklingsmål i forhold til de enkelte projektbeboere, og man kan med reference til DKN sige, at alle beboere med loven om handleplaner er blevet til "projektbeboere".

Referencer

- Andersen Åkerstrøm N. og Born A. (2001): *Kærlighed og omstilling: Italesættelsen af den offentlige ansatte*. København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Askheim, O. P. (2003): *Fra normalisering til empowerment*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Bylov, F. (2010): *Den store løsladelse: En kulturhistorisk beretning om empowermentbevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980 – 95*. Doktorafhandling: University College Syddanmark.
- Clausen, H. (1991): Forsøgserfaringer fra SUM – programmet. I: Holm, P. og Perlt, B. (red): *Socialpædagogiske tekster 8. Handicappolitik*. København: Socialpædagogisk højskole.
- Clausen, H (1998): Om konstruktionen af menneskeværd – fortællinger om mennesker og ikke mennesker I: Clausen, Kirkebæk og Sætersdal: *Fortelling, Konstruksjon og mennesker med funksjonshemming*. Norge: Tano Aschehoug.
- Coninck-Smith, Mellemggaard, Povlsen (red.) (1999): *Childhood and Old age. Equals or opposites*. Odense: Odense University Press.
- Dahler-Larsen, P. (2008): *At fremstille kvalitative data* (2. udg.). Syddansk Universitetsforlag.
- Dahlin, U. (1996): *Det ka´ nytte. 10 års jubilæum*. Udgivet af Frederiksborg Amt.
- Eriksen Hylland, T. (1998): *Små steder store spørgsmål – innføring i socialantropologien* p. 151-167. (2.udg.). Norge: Universitetsforlaget Oslo.
- Goffman, E. (1967): *Anstalt og menneske*. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Goffman, E. (2004): *Social samhandling og mikrosociologi*. København: Hans Reitzel.
- Hegstrup, S. (2005): Socialpædagogikkens forsvinden og mulige genkomst. *Tidsskrift for Socialpædagogik nr.16*, 2005.

- Holst, J. Holm, P. Perlt, B. m.fl (1990): Udviklingshæmmedes livskvalitet – livskvalitet for alle. I: Holm, P og Perlt, B. (red) *Socialpædagogiske tekster 5. Fra forsøg til udvikling*.
- Hulgård, L (1995): Den lokale ildsjæl og det polycentrerede samfund. I: *Politica årgang 27*.
- Jacobsen, M. H. og Kristiansen, S. (2002): *Erving Goffman – sociologien om det elementære livs sociale former*. København: Hans Reitzel.
- Jensen Fjord, J. (1996): *Livsbuen – Voksenpsykologi og livsaldre*. København. Gyldendal.
- Kirkebæk, B. (1987): Kommunikation med psykisk udviklingshæmmede. I: Holm, P og Perlt, B. red.: *Socialpædagogiske tekster 3. Fra totalinstitution til selvforvaltning – åndssvage i udvikling*. København: Socialpædagogisk Højskole.
- Kirkebæk, B. (1993): *Da de åndssvage blev farlige*. Holte: Forlaget SOCPOL.
- Kirkebæk, B. (1998): Er du et menneske, så... - om faglitteraturens metaforer og billeder vedrørende temaet menneske – dyr. I: Clausen, Kirkebæk og Sætersdal: *Fortelling, Konstruksjon og mennesker med funksjonshemming*. Norge: Tano Aschehoug.
- Kirkebæk, B. (2001): *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*. Holte: Forlaget SOCPOL.
- Kirkebæk, B. (2010): *Almagt og afmagt – specialpædagogikkens holdninger, handlinger og dilemmaer*. København: Akademisk forlag.
- Klausen, K. K. (2001): *Skulle det være noget særligt - Organisation og ledelse I det offentlige*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Larsen P. E. (1997): *Det kan nytte – en introduktion til og oversigt over teori og virksomhed*. Frederiksborg Amt.
- Lov om social service. (LBK nr.81) (2011). Socialministeriet.
- Møller, L. (1991): *Det kan nytte – Et handicap er hvad vi gør det til: Rapport over et udviklingsprojekt*. Social- og sundhedsforvaltningen Frederiksborg Amt og Socialpædagogernes Landsforbund.
- Møller, S. og Sørensen, D. (1993): *"Det kan nytte - at snakke om følelser"*. Frederiksborg Amt socialforvaltningen.
- Møller, S. og Sørensen, D. (1994): *"Det kan nytte - at snakke om hverdagen"*. Frederiksborg Amt socialforvaltningen.

Møller, S. og Sørensen, D. (1996): *"Det ka' nytte - at snakke om kroppen og tøjet"*. Frederiksborg Amt socialforvaltningen.

Sætersdal, B. (1998): *Fanger i kroppen – om kommunikasjon, handicapp og litterære kvaliteter*. I. Handicaphistorisk tidsskrift. Januar 1998. Dansk psykologisk forlag.

Sørensen, D. og Hansen, C. (2000): *Det handler om livskvalitet. Kommunikation og samspil mellem mennesker - en håndbog for praktikere*. Frederiksborg Amt: Socialforvaltningen.

Øgendahl, C. (2000): *Socialpædagogernes historie*. Socialpædagogernes Landsforbund.

Det ka' nytte filmene

(Download: <http://edu.au.dk/forskning/omraader/socialogspecialpaedagogik/kvalikombo/>)

Fra Genstand til menneske (1986). Produceret af Clarté Film og video for Socialpædagogernes Landsforbund.

Et spørgsmål om holdning (1988). Produceret af Clarté Film og video for Socialpædagogernes Landsforbund.

Kan du huske Hanne. (1990). Produceret af Clarté Film og video for Frederiksborg Amt.

En pædagogisk udfordring. (1990). Produceret af Clarté Film og video for Frederiksborg Amt.

Eigils historie. (1990). Produceret af Clarté Film og video for Frederiksborg Amt.

Et liv med 50 års forsinkelse. (1991). Produceret af Clarté Film og video for Frederiksborg Amt.

Forfatteroplysninger

Frank Bylov, lektor, Dr. Pæd., NVIE - det Nationale Videncenter for Inklusion og Eksklusion, UC Syddanmark. Medl. bestyrelsen for NNDR-dk, den danske sektion af Nordic Network on Disability Research.

Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann, Cand. Pæd. i Pædagogisk Sociologi fra DPU/Aarhus Universitet. Ansat som institutionskonsulent indenfor det specialiserede børne- og unge område. Tidligere forskningstilknyttet specialestuderende i relation til KvaliKomBo projektet.

Annemarie Højmark, Cand. Pæd. i pædagogisk Antropologi og laboratorieassistent ved Genetik & økologi og Mikrobiologi ved Institut for Bioscience, Århus Universitet. Tidligere tilknyttet KvaliKomBo projektet som videnskabelig assistent.

Maj Willemoes Jensen, Cand. Pæd. i Generel Pædagogik fra DPU/Aarhus universitet. Tidligere forskningstilknyttet specialestuderende i relation til KvaliKomBo projektet.

Niels Rosendal Jensen, lektor ved Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet. Fagligt tilknyttet universitetets forskningsprogram 'Social- og specialpædagogik, inklusion, ledelse og organisation' (SILO).

Birgit Kirkebæk, Dr. Pæd., lektor emeritus i Danmark/professor emeritus i Norge. Redaktør af Handicaphistorisk Tidsskrift. Bestyrelsesmedlem af HSHS (Historisk Selskab for Handicap og Samfund) samt NNDR-dk (Nordic Network on Disability Research, den danske afdeling). Arbejder freelance som foredragsholder og forsker.

Christian Christrup Kjeldsen, Ph. D. studerende ved forskerskolen 'Education and Capabilities' ved Universität Bielefeld, BRD. Ekstern lektor ved Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet.

Søren Langager, lektor ved Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet. Deltager i universitetets forskningsprogram 'Social- og specialpædagogik, inklusion, ledelse og organisation' (SILO).

Pernille Loumann, Master i Specialpædagogik og socialrådgiver, udviklingskonsulent i Psykiatri og Handicap, Bornholms regionskommune.

Pia Friis O'Donnell, Cand. Pæd. i Generel Pædagogik fra DPU/Aarhus universitet. Tidligere forskningstilknyttet specialestuderende i relation til KvaliKomBo projektet.

Asger Sørensen, lektor i pædagogisk filosofi, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet. Fagligt tilknyttet universitetets forskningsprogram 'Pædagogik og filosofi'.

'Perspektiver på pædagogisk faglighed i botilbud for voksne med udviklingshæmning' er en antologi med ni artikler, der fra meget forskellige vinkler har som mål at bidrage til refleksioner over faglige udfordringer i kompetenceudvikling blandt pædagogiske medarbejdere i botilbud for voksne udviklingshæmmede. Artiklerne spænder tematisk bredt. Fra empiriske studier af den daglige praksis i botilbud over emner som medborgerskab og neuropædagogik til etiske og socialpolitiske aspekter af arbejdet med udviklingshæmmede.

Fælles for artiklerne er, at de på den ene eller anden måde har tilknytning til kompetenceudviklingsprojektet KvaliKomBo, der påbegyndtes i 2010, og hvor første del sluttede med udgangen af 2012. I form og indhold er artiklerne dog udformet på en sådan måde, at der ikke forudsættes kendskab til KvaliKomBo projektet. Vi håber derfor, at også andre, der beskæftiger sig med faglig udvikling af pædagogiske indsatser for voksne med udviklingshæmning, kan finde inspiration i antologien og i de øvrige materialer fra KvaliKomBo-projektet.

Antologien rummer bidrag fra Frank Bylov, Maj-Brit Daugbjerg Hoffmann, Annemarie Højmark, Niels Rosendal Jensen, Maj Willemoes Jensen, Birgit Kirkebæk, Christian Chrstrup Kjeldsen, Pernille Loumann, Pia Friis O'Donnell og Asger Sørensen.